

**ARCHITEKTURA Ceglana
w Białymstoku**

ARCHITEKTURA Ceglana w Białymstoku

Opracowanie autorskie

Iwona Górska
Joanna Kotyńska-Stetkiewicz
Aneta Kułak
Grzegorz Ryzewski
Wiesław Wróbel

Białystok 2019

Treść katalogu opracowali:
Iwona Górska, Joanna Kotyńska-Stetkiewicz, Aneta Kułak,
Grzegorz Ryzewski i Wiesław Wróbel —
Fundacja Ochrony Zabytków „Na Rubieży”

Fotografie zawarte w katalogu zostały wykonane przez:
Joannę Kotyńską-Stetkiewicz, Anetę Kułak, Iwonę Górską

Korekta:
Edyta Chrzanowska

Opracowanie graficzne:
Wiesław Wróbel

© Copyright by Prezydent Miasta Białegostoku, Białystok 2019
© Copyright by Fundacja Ochrony Zabytków „Na Rubieży”, Białystok 2019

Wydawca:
Urząd Miejski w Białymstoku. Departament Kultury, Promocji i Sportu

Druk i oprawa:
volumina.pl
Daniel Krzanowski
ul. Ks. Witolda 7-9, 71-063 Szczecin
tel. 91 812 09 08, e-mail: druk@volumina.pl

ISBN 978-83-954504-0-2

Wydanie I, Białystok 2019

SPIS TREŚCI

PRZEDMOWA	9
WSTĘP	13
1. OBIEKTY SAKRALNE	
1.1. Kościół archikatedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, pl. Jana Pawła II	17
1.2. Kościół ewangelicko-augsburski pw. św. Jana Chrzyciela, obecnie kościół parafialny pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika, ul. Warszawska 46	25
1.3. Prawosławna cerkiew garnizonowa pw. św. Sprawiedliwych Zachariasza i Elżbiety, obecnie kościół parafialny pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika, ul. Wiadukt 2b	33
1.4. Cmentarna cerkiew parafialna pw. Wszystkich Świętych, ul. W. Wysockiego 1	39
2. OBIEKTY PRZEMYSŁOWE	
2.1. Zespół fabryki włókienniczej „Nowik i Synowie”, obecnie centrum handlowe „Atrium Biała”, ul. Augustowska 6	43
2.1.1. <i>Tkalnia w zespole fabryki włókienniczej „Nowik i Synowie”, obecnie budynek biurowy</i>	45
2.1.2. <i>Wieża ciśnień w zespole fabryki włókienniczej „Nowik i Synowie”</i>	47
2.2. Zespół fabryki tytoniowej, ul. S. Bukowskiego 1	49
2.2.1. <i>Skład fabryczny „I”, obecnie budynek usługowo-mieszkalny</i>	51
2.2.2. <i>Skład fabryczny „II”, obecnie budynek mieszkalny</i>	54
2.3. Zespół fabryki włókienniczej Chany Marejn, ul. Częstochowska 14	55
2.3.1. <i>Przędzalnia „I” w zespole fabryki włókienniczej Chany Marejn</i>	59
2.3.2. <i>Tkalnia w zespole fabryki włókienniczej Chany Marejn</i>	63
2.3.3. <i>Przędzalnia „II” w zespole fabryki włókienniczej Chany Marejn</i>	65
2.3.4. <i>Kotłownia w zespole fabryki włókienniczej Chany Marejn</i>	66
2.4. Komin w fabryce włókienniczej Hasbachów, ul. Dojlidy Fabryczne 24	67
2.5. Budynek biurowy w Browarze Dojlidy, ul. Dojlidy Fabryczne 28	69
2.6. Budynek fabryczny, obecnie usługowy, ul. Jurowiecka 31	75
2.7. Budynek fabryki włókienniczej, al. J. Piłsudskiego 11/1	79
2.8. Zespół rezydencjonalno-przemysłowy Izaaka Szejna, ul. Poleska 85	83
2.8.1. <i>Młyn parowy, później magazyn „I” w zespole rezydencjonalno-przemysłowym Izaaka Szejna</i>	87
2.8.2. <i>Magazyn „II” w zespole rezydencjonalno-przemysłowym Izaaka Szejna</i>	92
2.9. Zespół fabryki Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka”, ul. Świętojańska 15	95

2.9.1.	Budynek zarządu Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka”	99
2.9.2.	Stajnia i wozownia w zespole fabryki Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka”	104
2.9.3.	Magazyn w zespole fabryki Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka”	106
2.10.	Budynek fabryki włókienniczej Juliusza Flakera, obecnie budynek techniczny telekomunikacji, ul. Warszawska 10	111
2.11.	Zespół Państwowej Wytwórni Wódek nr 8, obecnie Wojewódzka Komenda Policji, ul. Warszawska 65	119
3. OBIEKTY WOJSKOWE I WIĘZIENNE		
3.1.	Zespół koszar 12. Mariampolskiego Pułku Dragonów, obecnie siedziba Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej, ul. J. Bema 100	125
3.1.1.	Budynek koszarowy nr 5, stołówka i kuchnia	128
3.1.2.	Budynek nr 21, łazienka, pralnia mokra	130
3.1.3.	Budynek nr 22	131
3.2.	Budynek gospodarczy nr 25 na terenie koszar 11. Charkowskiego Pułku Dragonów, ul. Kawaleryjska 70	132
3.3.	Zespół więzienia carskiego, obecnie areszt śledczy, ul. M. Kopernika 21	134
3.3.1.	Ogrodzenie w zespole więzienia carskiego, obecnie w areszcie śledczym	136
3.3.2.	Budynek administracji w zespole więzienia carskiego, obecnie w areszcie śledczym	137
3.3.3.	Pawilon więzienny w zespole więzienia carskiego, obecnie w areszcie śledczym	140
3.4.	Zespół magazynów wojskowych, ul. Węglowa 5	143
3.5.	Budynek sztabowy, obecnie mieszkalny, ul. M. Wołodyjowskiego 2a/b	147
4. OBIEKTY UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ		
4.1.	Żydowska szkoła religijna w zespole szkół Talmud Tory, ul. Lipowa 41d	151
4.2.	Gimnazjum Żeńskie Zinaidy Chwoles, obecnie siedziba Narodowego Funduszu Zdrowia, ul. Pałacowa 3	155
4.3.	Posterunek policji, magistrat, obecnie placówka opiekuńczo-wychowawcza „Dom pod Modrzewiem”, ul. św. A. Boboli 5	161
4.4.	Strażacka wieża obserwacyjna, ul. Warszawska 3	165
4.5.	Dom parafialny Kościoła ewangelicko-augsburskiego, obecnie dom parafialny Kościoła Rzymskokatolickiego pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika, ul. Warszawska 46a	169
5. OBIEKTY KOLEJOWE		
5.1.	Budynek ekspedycji kolejowej, ul. Kolejowa 17a	171
5.2.	Budynek kolejowy, ul. R. Traugutta 3	175

5.3.	Dom i piwnica, ul. R. Traugutta 6	179
5.4.	Zakłady Remontowe Zaplecza Kolei Żelaznych, ul. Warsztatowa 1	183
5.4.1.	<i>Magazyn tranzytowy</i>	185
5.4.2.	<i>Hala fabryczna</i>	188
5.5.	Budynek kolejowy, ul. Zwycięstwa 5	193
6. BUDOWNICTWO MIESZKANIOWE		
6.1.	Dom, ul. Choroszczańska 14	195
6.2.	Kamienica, ul. Ciepła 4	197
6.3.	Kamienica z oficynami, ul. J.H. Dąbrowskiego 14	201
6.4.	Kamienica, ul. J.H. Dąbrowskiego 20	205
6.5.	Dom, ul. Dojlidy Fabryczne 5	209
6.6.	Zespół fabryczno-rezydencjonalny Hasbachów, ul. Dojlidy Fabryczne 23	211
6.6.1.	<i>Pałac Hasbachów</i>	213
6.6.2.	<i>Budynek gospodarczy w zespole fabryczno- -rezydencjonalnym Hasbachów</i>	215
6.6.3.	<i>Piwnica w zespole fabryczno-rezydencjonalnym Hasbachów</i>	216
6.7.	Dom, ul. Dojlidy Górne 90	217
6.8.	Kamienica, ul. Fabryczna 37	219
6.9.	Dom, ul. Grunwaldzka 22	223
6.10.	Kamienica, ul. Jurowiecka 46	227
6.11.	Dom, ul. Jurowiecka 60	231
6.12.	Kamienica, ul. M. Kopernika 50	235
6.13.	Budynek fabryczny, szkoła, obecnie budynek usługowy, ul. Mazowiecka 33	239
6.14.	Dom, ul. Marczukowska 27	243
6.15.	Dom, obecnie dom dziecka, ul. A. Mickiewicza 13a	245
6.16.	Dom, ul. A. Mickiewicza 20	249
6.17.	Kamienica, ul. Młynowa 30	253
6.18.	Dom, ul. Nowowarszawska 5	255
6.19.	Dom, ul. Nowowarszawska 14	257
6.20.	Dom, ul. Nowowarszawska 44	259
6.21.	Dom, ul. Nowowarszawska 66	261
6.22.	Kamienica, ul. E. Orzeszkowej 15	263
6.23.	Willa Huberta Willego, obecnie klinika położnicza, ul. Parkowa 6	265
6.24.	Dom, ul. Poleska 81	269
6.25.	Dom, ul. Poprzeczna 15	271
6.26.	Kamienica, ul. H. Sienkiewicza 26a	275
6.27.	Kamienica, obecnie Zakład Doskonalenia Zawodowego, ul. H. Sienkiewicza 77	279
6.28.	Kamienica z oficyną, ul. H. Sienkiewicza 114	283
6.29.	Kamienica, ul. J. Sobieskiego 5	287
6.30.	Kamienica, ul. S. Staszica 2	291
6.31.	Dom, ul. S. Staszica 10	295
6.32.	Kamienica z oficyną, ul. S. Staszica 13	299

6.33.	Kamienica, ul. S. Staszica 14	303
6.34.	Kamienica, ul. Sukienna 1	307
6.35.	Kamienica, ul. Sukienna 5	309
6.36.	Dom, ul. Szkolna 7	313
6.37.	Plebania w zespole kościoła parafialnego pw. św. Andrzeja Boboli i św. Stanisława Biskupa i Męczennika, obecnie przedszkole, ul. św. A. Boboli 49b	315
6.38.	Kamienica z oficyną, ul. św. Mikołaja 8	319
6.39.	Stajnia i wozownia z częścią mieszkalną w zespole rezydencjonalnym generała Mikołaja barona von Osten-Driesen, ul. Świętojańska 17	323
6.40.	Kamienica z oficyną, ul. Warszawska 5a	325
6.41.	Kamienica z oficynami, ul. Warszawska 45a	331
6.42.	Kamienica, ul. Wojskowa 5	335
6.43.	Dom, ul. Wołyńska 17	339
6.44.	Kamienica, obecnie szkoła, ul. Wrocławska 6	341
6.45.	Dwór, obecnie dom, ul. Zacisze 5	343
6.46.	Kamienica, ul. L. Zamenhofska 5c	347
6.47.	Kamienica z oficyną, ul. L. Zamenhofska 22	349
6.48.	Kamienica, ul. Zwycięstwa 15	353
INDEKS OSOBOWY		355

PRZEDMOWA

Szanowni i drodzy Czytelnicy!

Przekazujemy Państwu kolejną książkę poświęconą odkrywaniu dziedzictwa kulturowego naszego miasta. Dotychczas ukazały się katalog białostockich pomników, tablic pamiątkowych i miejsc pamięci narodowej oraz wydawnictwo poświęcone białostockim krzyżom i kapliczkom. Obie publikacje dostępne są na miejskich stronach internetowych. Tym razem w przyjętej przez nas formule katalogu, będącego prezentacją wybranych budynków, poznawać będziemy dzieje i przemiany architektury ceglanej w Białymstoku. Przedstawionym fotografiom budynków towarzyszą: opis ich lokalizacji, w tym adres, numer geodezyjny działki i współrzędne geodezyjne, historia powstania oraz waloryzacja wartości zabytkowych. Cennym uzupełnieniem są opracowania i źródła historyczne, wymienione przez autorów związanych z Fundacją Ochrony Zabytków „Na Rubieży” — Iwonę Górską, Joannę Kotyńską-Stetkiewicz, Anetę Kułak, Grzegorza Ryżewskiego i Wiesława Wróbla. Z określenia wartości obiektów wynikną w przyszłości przesłanki natury ochronnej, a więc skutki prawne.

Cegła dzięki dostępności surowca od wieków należała do najbardziej rozpowszechnionych materiałów, a jednocześnie miała wysokie walory estetyczne i dekoracyjne. Na wygląd elewacji budynków wpływ miał nie tylko jej kształt, układ i kolor, lecz także kształt i kolor spoiny. Ważnymi elementami dopełniającymi niepowtarzalnego, ozdobnego wyglądu obiektu były stolarka okienna i drzwiowa oraz kształt i rodzaj pokrycia dachu. W 1897 r. Mojsiej Miłakowski w eseju pt. *Oczerk Białostoka w istoriczeskom, etnograficzeskom i bytowom odnoszenijach s priloženijami* odnotował, że w całym mieście nie było żadnego domu z pokryciem dachowym wykonanym z drewna, a chałupy nawet w zaułkach kryte były dachówkami¹. Bryły budynków urozmaicane były przez podwyższone ryzality, trójkątne szczyty, wysunięte okapy, płyciny, uskokowe gzymsy, sterczyny i stylizowane krenelaże. Najważniejsza była jednak różnorodność i obfitość ceglanych detali architektonicznych, wśród którego królowały arkadkowe i geometryczne fryzy, konsolki, zworniki i lizeny. Do wybuchu I wojny światowej znaczący udział w przestrzeni Białegostoku miały budynki

¹ M.G. Miłakowski, *Oczerk Białostoka w istoriczeskom, etnograficzeskom i bytowom odnoszenijach s priloženijami*, Kijów 1897, s. 41-42.

o nietynkowanych elewacjach z cegły jednobarwnej — czerwonej lub żółtej oraz dwubarwnej, rozmieszczone w otoczeniu drewnianych domów jedno- i wielorodzinnych. Wśród nich znajdowały się budynki mieszkalne, świątynie, obiekty zespołów koszarowych, fabrycznych, kolejowych, bankowych i oświatowych. Taka była architektura Manchesteru Północy, otwartego na wielki świat, tętniącego życiem miasta fabrykantów, finansistów i kupców. Właśnie wtedy funkcjonować zaczęły: wodociąg, elektrownia, sieć telefonów i tramwaj konny. Popularność ceglanego budownictwa wynikała w dużej mierze z zaleceń gubernialnych władz obwodowych akceptowanych i stosowanych przez Polaków, Żydów, Niemców i Rosjan. Analogiczna stylistyka rozpowszechniona była także w innych miastach guberni grodzieńskiej oraz w zachodnich guberniach Imperium Rosyjskiego: wileńskiej i kowieńskiej. Nie było to przy tym bezrefleksyjne naśladowanie architektury fabryk i koszar, zachowane budynki charakteryzuje bowiem różnorodność, autentyczność i cechy indywidualne.

Mimo niezaprzeczalnych walorów technicznych materiału, takich jak wytrzymałość, trwałość koloru czy nasiąkliwość, wiele budynków ceglanych powstałych w drugiej połowie XIX w. oraz na przełomie XIX i XX w. zostało w kolejnych latach przebudowanych i otynkowanych, a w wyniku działań niemieckiego okupanta podczas II wojny światowej całkowicie zniszczonych. Proces przeobrażania i zmian rozpoczął się już w dwudziestoleciu międzywojennym, gdy Białystok po odzyskaniu niepodległości jako stolica województwa zaczął przekształcać się w nowoczesny ośrodek administracyjny. W przestrzeni miasta, w okresie zachwyty wolnością, przebudowywano istniejące obiekty oraz wznoszono zupełnie nowe budowle sakralne, instytucjonalne i publiczne. W sposób jednoznaczny zerwano z gubernialną urbanistyką oraz dominującą stylistyką rozmaitych odmian historyzmu. Po okresie tradycjonalizmu wprowadzającego rodzime formy dworkowe zainteresowania projektowe zwrócono w kierunku łączonego z nowoczesnością i racjonalnością modernizmu. Tradycja barwnych ceglanych elewacji odżyła na chwilę dopiero po wojnie. Dzisiaj w pejzażu miasta odnajdziemy ponad sto budynków wymurowanych z czerwonej i żółtej cegły, o nietynkowanych elewacjach z bogatą artykulacją, zachwycających obfitością różnorodnego detalu.

Należy nadmienić, że prawie wszystkie przedstawione w publikacji obiekty znalazły się w gminnej i wojewódzkiej ewidencji zabytków, lecz tylko część z nich wpisana została do rejestru zabytków. W ostatnim okresie Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków uczestniczyło w prowadzonych

pracach konserwatorskich i robotach budowlanych przywracających m.in. dawne walory artystyczne i estetyczne ceglanym elewacjom budynku administracyjnego z dawnego zespołu więzienia carskiego przy ul. M. Kopernika 21, budynku zarządu Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka” przy ul. Świętojańskiej 15a, budynku kolejowego łączonego dotychczas z koszarami, obecnie zaś hotelu przy ul. R. Traugutta 3, posterunku policji, magistratu, obecnie placówki opiekuńczo-wychowawczej „Domu pod Modrzewiem” przy ul. św. A. Boboli 5, kamienic przy ul. Mazowieckiej 33, ul. L. Zamenhofska 5c, dawnej kamienicy Kantorowiczów przy ul. H. Sienkiewicza 77 oraz Pisarów przy ul. J.H. Dąbrowskiego 20. Rozpoczęte zostały także działania związane z przygotowaniem dokumentacji i remontem kolejnych miejskich kamienic przy ul. Ciepłej 4, ul. Sukiennej 5 oraz ul. Mazowieckiej 35.

Zaprezentowane po raz pierwszy w tak szeroki sposób zabytki architektury ceglanej są osiągnięciem i bogactwem dawnego wielowyznaniowego i wielonarodowościowego Białegostoku, a jako źródło historyczne są dzisiaj świadectwem dynamicznego rozwoju miasta epoki fabrykantów.

Dariusz Stankiewicz
Miejski Konserwator Zabytków

WSTĘP

Rozwój Białegostoku w XIX i na początku XX w. zdeterminowały trzy czynniki: przemysł włókienniczy, wojsko i handel. Proces industrializacji sprawił, że miasto rozwijało się dynamicznie, ale nierównomiernie. Obok nowoczesnych kompleksów fabrycznych i wojskowych funkcjonowały biedne dzielnice robotnicze z drewnianą zabudową. Początków rozwoju ceglanego budownictwa w Białymstoku należy szukać w czwartej ćwierci XIX stulecia, chociaż nakaz wykorzystania dwóch rodzajów cegły: żółtej do licowania ścian i czerwonej do elementów dekoracyjnych był jednym z warunków przetargu na remont budynku straży miejskiej w Białymstoku już w 1861 r. W latach 80. XIX w. tynkowane elewacje hal fabrycznych, których dekoracja ograniczała się przeważnie do pasowych gzymsów lub podziałów płycinowo-ramowych, zaczęły być zastępowane ceglanym licowaniem. Miasto szybko zabudowywało się licznymi fabrykami włókienniczymi i zespołami koszarowymi, które swoją architekturą przez kilkadziesiąt lat silnie oddziaływały na budownictwo użyteczności publicznej i mieszkalne. „Boom” tego rodzaju architektury przypadł na okres przed I wojną światową, a w budownictwie mieszkalnym nurt ten trwał aż do 1939 r. Pojedyncze obiekty wznoszono również po wojnie. Intensyfikacja ruchu budowlanego wynikała z gwałtownego rozwoju przemysłowego miasta, jego rozrostu terytorialnego oraz masowego napływu ludności, jaki przypadł na przełom XIX i XX stulecia. Przyczyniło się do tego również uruchomienie w okolicach Białegostoku licznych cegielni, m.in. w Horodnianach (1884) i Księżynie (koniec lat 90. XIX w.). W okresie międzywojennym ruch budowlany przeniósł się na przedmieścia Białegostoku, do których włączono sąsiednie wsie, m.in. Wygodę, Pieczurki, Antoniuk, Dojlidy. Wśród gęstej małomiasteczkowej zabudowy drewnianej zaczęły wówczas masowo wyrastać parterowe ceglane domy jednorodzinne, często rozbudowane o mieszkalne poddasza, pod względem formy wzorowane na domach drewnianych, pod względem stylistyki — na ceglanej architekturze fabrycznej, koszarowej i użyteczności publicznej.

W architekturze ceglanej odzwierciedlały się niemal wszystkie trendy stylistyczne, jakie niosły koniec XIX i pierwsza połowa XX stulecia. Wśród skatalogowanych budynków znajdziemy przykłady obiektów neogotyckich (kościół archikatedralny pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny), neoromańskich (kościół parafialny pw. św. Wojciecha Biskupa i Męczennika), neorenesansowych (siedziba zarządu Towarzystwa

Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka” przy ul. Świętojańskiej, pałac Hasbachów przy ul. Dojlidy Fabryczne), rusko-bizantyjskich (dawna cerkiew garnizonowa, obecnie kościół pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika przy ul. Widok), a nawet modernistycznych (zespół magazynów wojskowych przy ul. Węglowej). Najliczniejsze są jednak przykłady obiektów, które nie wykazują wyraźnej przynależności do którejś z odmian historyzmu. Architektoniczne podziały ich elewacji służą podkreśleniu tektoniki budynku. Gzymsy i fryzy dzielą elewacje na kondygnacje, pilastry i lizeny (zazwyczaj w małym porządku) — na osie, szczególnie akcentując naroża budynku. W ramy te wpisywano detal, niejednokrotnie bardzo bogaty, projektowany na zasadzie *horror vacui*, czego najlepszym przykładem jest budynek biurowy w dojlidzkim browarze. Na przeciwnym biegunie są podporządkowane zasadom funkcjonalizmu magazyny wojskowe przy ul. Węglowej. W tym przypadku ceglana elewacja nie jest polem popisu dla dekoratora, ale gładką płaszczyzną podkreślającą utylitarny, a wręcz ascetyczny charakter budownictwa modernistycznego. O ile obiekty fabryczne wznoszono prawie wyłącznie z jednobarwnej cegły (żółtej lub czerwonej), o tyle w budownictwie mieszkalnym wykorzystywano dwa rodzaje materiału. Nie obowiązywały jednak sztywne reguły: z dwubarwnej cegły wzniesiono w 1887 r. potężny kompleks koszarowy dla Mariampolskiego Pułku Ułanów.

Podstawą niniejszej publikacji była wojewódzka/gminna ewidencja zabytków Białegostoku, w której figuruje obecnie prawie sto budynków licowanych barwną cegłą. Pominięte zostały obiekty, które w znaczącym stopniu utraciły swoje wartości zabytkowe, przede wszystkim w wyniku źle przeprowadzonej modernizacji i zbyt daleko posuniętych przebudów, m.in.: kamienica z oficyną przy ul. J.H. Dąbrowskiego 22/22a, kamienica przy ul. Ciepłej 1, kamienica przy ul. Pięknej 2, kamienice z oficynami przy ul. Sienkiewicza 112 i 112a, budynki fabryczne przy ul. Włókienniczej 7 i 9, dom przy ul. Wylotnej 4. Chociaż architektura ceglana nie jest tak narażona na zniszczenie jak drewniana, dla której nie ma już w zasadzie miejsca na mapie Białegostoku, niewłaściwie prowadzone prace budowlane, zły stan techniczny i rozbiórki to najczęstsze przyczyny znikania z krajobrazu miasta starych budynków licowanych cegłą. Poważny ubytek obiektów ceglanych nastąpił w ostatnich latach, kiedy podjęto realizację centrów handlowych w nieużytkowanych zespołach pofabrycznych Eugeniusza Beckera przy ul. Świętojańskiej, Nowików przy ul. Augustowskiej czy Wolfa Zilberblata przy ul. Włókienniczej. Potężny kompleks fabryczny Chany Marejn przy

ul. Częstochowskiej czeka na zagospodarowanie. Jednocześnie zauważalne są dobre praktyki konserwatorskie, których celem jest konserwacja i ekspozycja barwnych elewacji oraz zachowanie historycznego wyglądu budynku, nawet jeżeli jego pierwotna funkcja musi być zmieniona. Przykładem może być tu adaptacja zespołu fabryki tytoniowej przy ul. Bukowskiego na cele mieszkalne, remonty elewacji siedziby zarządu Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka” przy ul. Świętojańskiej, kamienicy przy ul. Sienkiewicza 77 czy willi przy ul. Parkowej 2. Jednocześnie nie należy zapominać o właścicielach prywatnych, których systematyczna opieka, unikanie zbyt daleko idącej modernizacji i przebudowy pozwoliły utrzymać wiele ceglanych domów w dobrym stanie technicznym.

W rozpoznaniu prezentowanych obiektów posłużyły w dużej mierze źródła archiwalne, bowiem odnośna literatura i opracowania (ewidencje, dokumentacje, studia historyczno-urbanistyczne) dotyczące tematu są nad wyraz skąpe, niepozbawione licznych błędów. Korzystaliśmy głównie z materiałów przechowywanych w Archiwum Państwowym w Białymstoku, Państwowym Archiwum Historycznym Białorusi w Grodnie i Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie. Wszystkie wykorzystane materiały cytujemy w krótkich notach bibliograficznych przy opisywanych obiektach.

Niniejsza publikacja nie wyczerpuje tematu ceglano-budownictwa w Białymstoku. Jej zadaniem jest ukazanie bogactwa tej architektury, różnorodności jej form i detalu, ale także roli, jaką odegrała w tworzeniu pejzażu miasta na przełomie wieków. Od czasów, gdy Maria Dąbrowska podróżowała po ulicach Białegostoku, krytykując *najeżone, nabzdyczone* ceglane kamienice, w postrzeganiu ceglano-budownictwa wiele się zmieniło. Dzisiaj około stu tego rodzaju budynków figuruje w gminnej ewidencji zabytków, a kilkadziesiąt chronionych jest wpisem do rejestru zabytków województwa podlaskiego. Coraz bardziej doceniana jest rola architektury miejskiej przełomu XIX i XX w., zwłaszcza w krajobrazie Białegostoku — miasta późno zurbanizowanego i bardzo zniszczonego w okresie wojny.

Mamy nadzieję, że książka, którą oddajemy w ręce Czytelników, przyczyni się do ochrony ceglano-architektury poprzez jej dokumentację.

Autorzy

1. OBIEKTY SAKRALNE

1.1.

KOŚCIÓŁ ARCHIKATEDRALNY PW. WNIEBOWZIĘCIA NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY

ADRES

pl. Jana Pawła II

nr geodezyjny działki 1457/4

współrzędne geodezyjne X:593355,56 Y:778372,77

HISTORIA

Kościół parafialny w Białymstoku powstał przed 1553 r. Początkowo była to świątynia drewniana. Zachowana do dzisiaj murowana renesansowo-barokowa świątynia została wzniesiona w 1617 r. staraniem Piotra Wiesiołowskiego. Pod koniec XIX w. przestała ona wystarczać rosnącej demograficznie parafii. Starania o pozwolenie na budowę nowego kościoła w Białymstoku rozpoczął w końcu XIX w. ks. Wilhelm Szwarz. Z jego inicjatywy w 1896 r. powstał projekt neogotyckiej świątyni autorstwa Józefa Piusa Dziekońskiego. Władze carskie nie chciały jednak wydać pozwolenia na budowę nowego kościoła, ale dopuściły rozbudowę istniejącego. W 1898 r. biskup wileński Stefan Zwierowicz zarządził rozpoczęcie prac budowlanych. W związku z tym w 1899 r. powstał nowy projekt Dziekońskiego, uwzględniający wymaganą lokalizację. Powołano Komitet Budowy Kościoła. Budowę rozpoczęto w kwietniu 1900 r. W 1902 r. wyburzono prezbiterium starej świątyni i korpus starego kościoła połączono z usytuowaną poprzecznie do niego bryłą nowej świątyni. W 1905 r. kościół wyświęcono. Prace murarskie, prowadzone przez firmę Wacława Wędrowskiego, zakończono w 1907 r. W latach następnych świątynia otrzymała swój wystrój. Wystawiono ołtarz Matki Bożej Częstochowskiej, ambonę (1908), ołtarz boczny św. Antoniego, wykonano tympanony portali wejściowych, ustawiono ołtarz główny według projektu Wincentego Bogaczyka wykonany w Warszawie w firmie

Józefa Szpetkowskiego w formie nastawy gotyckiej (1913-1914) oraz ołtarze Ukrzyżowania (1916) i św. Rocha. W okresie międzywojennym przeprowadzono pierwszy remont. Świątynię konsekrowano w 1931 r. W 1977 r. urządzono kaplicę Matki Bożej Miłosierdzia. 21 marca 1985 r. Jan Paweł II podniósł świątynię do godności bazyliki mniejszej, która po ustanowieniu 5 czerwca 1991 r. diecezji białostockiej stała się katedrą, a 25 marca 1992 r. archikatedrą.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kościół wzniesiony w typie tzw. wielkiej katedry nawiązującej stylowo do gotyku, który na ziemiach zabranych przez Rosję stał się symbolem polskości, katolicyzmu i patriotyzmu. Zbudowany w nurcie wykształconego wówczas stylu wiślano-bałtyckiego odwołującego się do form gotyku europejskiego, który w Polsce pod zaborami stał się dla odbiorców kwintesencją polskiej architektury narodowej. Dwuwieżowa, trójnawowa bazylika została wzniesiona z czerwonej cegły z dodatkiem kamienia. Silnie rozczłonkowana bryła opięta została szkarpami z łukami przyporowymi, w przecięciu transeptu i nawy umieszczono strzelistą wieżyczkę, a ściany transeptu wieńczą schodkowe szczyty ze sterczynami. Szczególnie plastycznie opracowano fasadę z trzema ostrołukowymi portalami zdobionymi wimpergami z dekoracją maswerkową, witrażową rozetą przesłoniętą maswerkkiem i wieże nakryte ostrosłupowymi dachami otoczonymi sterczynami i szczykami, którym lekkości dodają czołganki i kwiatony. Wewnątrz profilowane ceglane żebra sklepień spływają na filary w postaci wiązek ceglanych słuzek. Z cegły wykonano również obramienia arkad międzynawowych oraz otworów okiennych i drzwiowych.

BIBLIOGRAFIA

1. *Białystok. Kościół prokatedralny pw. Wniebowzięcia NMP, cz. 1. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, oprac. J. Pyzia, Białystok 1982 (mps w zbiorach Narodowego Instytutu Dziedzictwa OT w Białymstoku).
2. K.A. Jabłoński, *Biały i Czerwony. Kościoły białostockiej parafii farnej*, Białystok 2008, s. 105-219.
3. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 226-228.
4. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 29-37.
5. *Neogotyckie kościoły województwa podlaskiego*, pod red. G. Ryżewskiego, Białystok 2017, s. 21-33.

1.2.

KOŚCIÓŁ EWANGELICKO-AUGSBURSKI PW. ŚW. JANA CHRZCICIELA, OBECNIE KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. WOJCIECHA BISKUPA I MĘCZENNIKA

ADRES

ul. Warszawska 46

nr geodezyjny działki 879/1

współrzędne geodezyjne X:593131,46 Y:779104,87

HISTORIA

Parafia ewangelicka w Białymstoku posiadała swój kościół na posesji przy ul. Warszawskiej 46 od 1825 r. Świątynia, rozszerzona o wieżę w latach 70. XIX w., użytkowana była do początków XX w., ale jej stan techniczny zmusił wiernych do podjęcia remontu lub postawienia nowego obiektu. Rada parafialna na początku 1904 r. zdecydowała o rozpoczęciu budowy nowego kościoła. W tym czasie na czele wspólnoty (od 1903 r.) stał ks. pastor Teodor Zirkwitz. W 1908 r. zlecono wykonanie projektu łódzkiemu przedsiębiorcy budowlanemu Johannesowi Wendemu, współwłaścicielowi firmy „Wende i Klause”, który zaproponował budowę świątyni według wzoru zrealizowanego wcześniej neoromańskiego zboru pw. św. Mateusza w Łodzi. Budowę rozpoczęto w 1909 r. (kamień węgielny wmurowano 31 listopada 1909 r.). Prace budowlane prowadził J. Hopp z Rygi. Poświęcenie świątyni pw. św. Jana Chrzciciela nastąpiło 28 lipca 1912 r. Obiekt bez zniszczeń przetrwał I wojnę światową, ale konflikt zbrojny spowodował znaczący spadek liczby wiernych w Białymstoku i regionie. Parafia i kościół funkcjonowały bez przeszkód w okresie międzywojennym. Dopiero w 1944 r. świątynia uległa uszkodzeniu, gdy wycofujące się z Białegostoku wojska niemieckie wysadziły położoną w pobliżu miejską elektrownię. Opuszczony kościół został zdewastowany, a wyposażenie rozkradzione. Parafia ewangelicka przestała istnieć. Od sierpnia 1944 r. obiekt pełnił funkcję kościoła garnizonowego. Od września 1961 r. do 1979 r. był kościołem Seminarium Duchownego w Białymstoku. W 1973 r. na mocy aktu kupna-sprzedaży zawartego pomiędzy Kurią Biskupią w Białymstoku a Konsystorzem Ewangelicko-Augsburskim w Warszawie posesja z zabudowaniami i świątynią przeszła na własność Kościoła Rzymskokatolickiego. 9 września 1979 r. erygowana została parafia pw. św. Wojciecha Biskupa

i Męczennika, którego relikwie w 1997 r. wprowadził do kościoła prymas Polski Józef Glemp (od tego momentu świątynia stała się Sanktuarium Świętego Wojciecha BM w archidiecezji białostockiej). We wrześniu 2013 r. wieżę kościelną strawił pożar. Jej odbudowa trwała do 2015 r. i była połączona z ogólną renowacją świątyni.

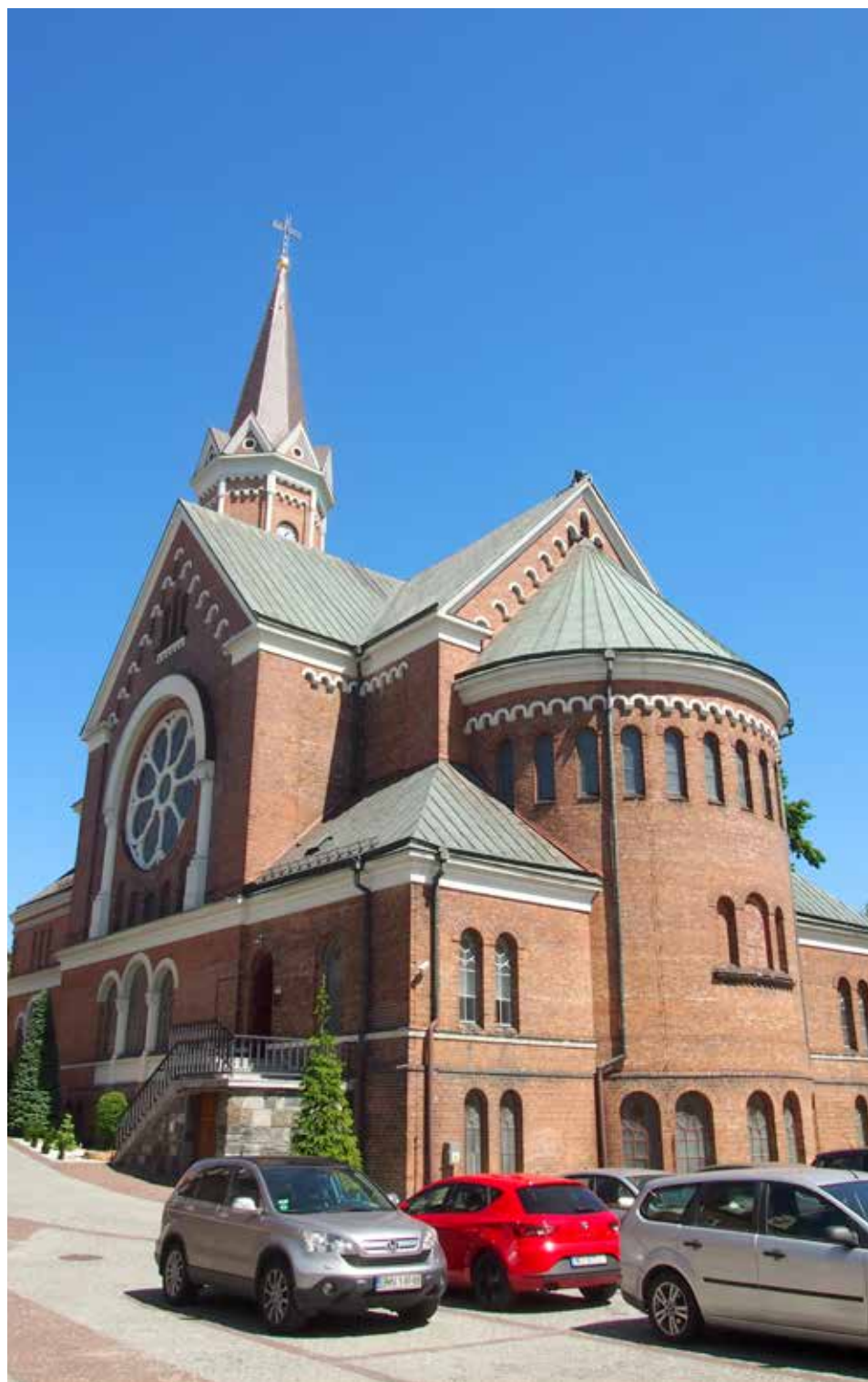
WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z nieotynkowanej cegły, wzniesiony w stylu romańskim. Bogaty detal architektoniczny żelbetowy prezentuje charakterystyczne formy romańskie: ramowe podziały, biforia i triforia, arkadowe fryzy, kolumnienki z głowicami kostkowymi dekorowanymi plecionką. Charakterystyczna dla romanizmu jest sylweta skomponowana z wyraźnie wyodrębnionych kubicznych brył, a także dyspozycja wnętrza typowa dla świątyń ewangelickich. Obiekt o wybitnych wartościach historycznych związanych z ks. pastorem Teodorem Zirkwitzem — duchownym, pedagogiem, patriotą i działaczem na niwie społecznej. Swoista pamiątka po społeczności protestanckiej, która odegrała istotną rolę w historii Białegostoku w XIX i na początku XX w. Wartość naukowa obiektu wynika z jego przynależności do architektury neostylowej, której dwa dobre przykłady zachowały się na terenie Białegostoku (neogotycki kościół pw. Wniebowzięcia NMP i neoromański pw. św. Wojciecha BM).

BIBLIOGRAFIA

1. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 238-239.
2. A. Grzegorzczuk, *Johannes Wende — budowniczy z miasta bawełny*, „Rocznik Białostocki” 2016, t. 20, s. 51-72.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 44-49.
4. M. Kukor-Kołodko, *Parafia ewangelicko-augsburska w Białymstoku w latach 1918-1939. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Ewangelicy na północno-wschodnim Mazowszu w XIX i XX wieku. Studia i materiały*, pod red. M. Gnatowskiego, Łomża 2006, s. 113-130.
5. A. Walkiewicz, *Białystok. Kościół parafialny pw. św. Wojciecha przy ul. Warszawskiej 46. Dokumentacja historyczno-architektoniczna* (mps WUOZ Białystok), 1985.
6. W. Wróbel, *Pastor Teodor Zirkwitz (1863-1943). Życie i działalność w Białymstoku w latach 1903-1938*, „Rocznik Białostocki” 2016, t. 20, s. 73-131.

1.3.

PRAWOSŁAWNA CERKIEW GARNIZONOWA PW. ŚW. SPRAWIEDLIWYCH ZACHARIASZA I ELŻBIETY, OBECNIE KOŚCIÓŁ PARAFIALNY PW. ŚW. STANISŁAWA BISKUPA I MĘCZENNIKA

ADRES

ul. Wiadukt 2b

nr geodezyjny działki 811

współrzędne geodezyjne X:588632,76 Y:776512,02

HISTORIA

Budynek obecnego kościoła został wzniesiony w 1908 r. na terenie koszar 4. Pułku Ułanów Charkowskich jako wojskowa cerkiew prawosławna pw. św. Sprawiedliwych Zachariasza i Elżbiety. Zbudowano ją według projektu typowego autorstwa Fiodora M. Wierzbickiego z 1900 r. Świątynię konsekrowano w 1911 r. Po objęciu koszar przez Wojsko Polskie w 1919 r. około 1922 r. obiekt przystosowano do kultu katolickiego, zamieniając na kościół garnizonowy pw. św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Przebudowano wówczas elewację frontową i rozebrano kopułę nad prezbiterium, zastępując ją wieżyczką na sygnaturkę. Podczas II wojny światowej kościół uległ zniszczeniu. Po 1945 r. przeprowadzono remont i od 1952 r. świątynia stała się filią parafii pw. Wniebowzięcia NMP. W 1960 r. pokryto wnętrze kościoła malowidłami. W 1975 r. została powołana samodzielna parafia pod obecnym wezwaniem. W 1990 r. kościół wraz z działką został wydzielony z zespołu koszar. W 1999 r. przeprowadzono poważne prace remontowe, konserwację malowideł i wykonanie nowych oraz wymianę posadzki terakotowej na drewnianą w zakrystii.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dawna cerkiew garnizonowa została zbudowana w stylu rusko-bizantyjskim. Prezentuje typ wydłużonej jednonawowej świątyni charakterystycznej dla XIX- i XX-wiecznego wojskowego budownictwa rosyjskiego. Powstała na podstawie tego samego, typowego projektu, co cerkiew przy ul. Traugutta. Bogata ornamentyka elewacji wykonana została z żółtej cegły. Dominują w niej motywy zaczerpnięte ze sztuki bizantyjskiej, głównie półkoliste arkady podtrzymywane kolumnkami o kostkowych głowicach obramiające otwory okienne i drzwiowe. Dla ceglanej architektury XIX w.

charakterystyczne są wąskie oraz rozbudowane gzymsy obiegające wszystkie elewacje świątyni. Jej obecny wygląd zdeterminowany został przez przebudowę po zamianie budynku na kościół. Usunięto wówczas wieżę z cebulastym hełmem nad prezbiterium, mniejsze kopyłki znad kruchty oraz część dekoracyjnych szczytów bocznych portali.

BIBLIOGRAFIA

1. *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Kawaleryjskiej. Studium historyczno-przestrzenne*, oprac. B. Tomecka, Białystok 1995 (mps WUOZ Białystok).
2. *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, oprac. A. Oleksicki, Białystok 1979 (mps WUOZ Białystok).
3. *D. zespół koszarowy Charkowskiego Pułku Ułanów, ob. Jednostka Wojskowa nr 1451 (18 Brygada Obrony Terytorialnej) przy ul. Kawaleryjskiej 70 w Białymstoku. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. D. Stankiewicz, J. Kotyńska, 2001 (mps WUOZ Białystok).
4. A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 1998.
5. A. Dobroński, K. Filipow, *Dziesiętnicy z Białegostoku*, Białystok 1992.
6. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 232-237.
7. A. Konopka, *Garnizon Białystok w 1913 roku (Dziewięciu generałów carskich)*, „Gryfita” 1995, nr 9, s. 21-23.
8. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 49-51.
9. *Schematyzm Archidiecezji Białostockiej 2014*, Białystok 2014, s. 195.

1.4.

CMENTARNA CERKIEW PARAFIALNA PW. WSZYSTKICH ŚWIĘTYCH

ADRES

ul. W. Wysockiego 1

nr geodezyjny działki 1391/2

współrzędne geodezyjne X:595417,06 Y:779669,50

HISTORIA

Cmentarz prawosławny, na którym zlokalizowana jest opisywana cerkiew, utworzono w 1887 r. Kamień węgielny pod cerkiew cmentarną pw. Wszystkich Świętych położono w 1892 r., a poświęcono w 1894 r. Powstała wówczas zapewne świątynia drewniana służąca do odprawiania nabożeństw żałobnych. Obecną murowaną cerkiew zbudowano na miejscu poprzedniej. Prace zakończono w 1901 r. W 1974 r. prowadzono prace naprawcze. W 1982 r. obiekt stał się świątynią parafialną. Po erygowaniu parafii przystąpiono do rozbudowy cerkwi (dobudowano drewniany przedsionek). W 1992 r. w cerkwi wybuchł pożar, po którym przeprowadzono kapitalny remont. Kolejne poważne prace remontowe miały miejsce w 2001 i 2008 r. W 2010 r. wybudowano nowy przedsionek.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Cmentarna cerkiew pw. Wszystkich Świętych zachowała się w niemal pierwotnej formie — zarówno pod względem kształtu bryły, jak i wystroju elewacji. Wymurowana została na tradycyjnym trójdzielnym rzucie. Jej charakterystyczna sylweta złożona jest z mocno wyodrębnionych brył, zróżnicowanych kształtem i wysokością. Do ośmiobocznej nawy przekrytej kopulastym dachem przylega pięcioboczne prezbiterium oraz wieża-dzwonnica na planie kwadratu, przepruta w drugiej kondygnacji dużymi arkadowymi otworami głosowymi. Podziały elewacji oparte zostały na porządku tokańskim, zaś w biforialnym wykroju bocznych okien nawy widoczne są nawiązania do sztuki romańskiej. Głównym elementem wyposażenia wnętrza jest drewniany neoklasycystyczny ikonostas z elementami neoruskimi.

BIBLIOGRAFIA

1. *Cerkiew cmentarna pw. Wszystkich Świętych, Karta ewidencyjna zabytków i budownictwa*, oprac. A. Dolistowski, Białystok 1979 (mps WUOZ Białystok).
2. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 82-84.
3. E.A. Danieluk, *Prawosławne cerkwie Białegostoku i okolic. Przewodnik turystyczny*, Białystok [2009], s. 58-59.

2. OBIEKTY PRZEMYSŁOWE

2.1.

ZESPÓŁ FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ „NOWIK I SYNOWIE”, OBECNIE CENTRUM HANDLOWE „ATRIUM BIAŁA”

ADRES

ul. Augustowska 6

nr geodezyjny działki 2204/6, 2204/9

współrzędne geodezyjne X:592311,54 Y:779255,95

HISTORIA

Trójkondygnacyjna tkalnia oraz wieża ciśnień przy ul. Augustowskiej 6 powstały przed 1913 r. jako część zabudowy fabryki Nowików założonej przy trakcie pocztowym do Bielska w 1848 r. Była to jedna z największych i najlepiej prosperujących fabryk wytwarzających kapelusze — przed 1915 r. zatrudniała 791 robotników. Wieża ciśnień miała pierwotnie dwa zbiorniki i spełniała swoje funkcje do II wojny światowej. Fabryka funkcjonowała przez cały okres międzywojenny pod firmą „Nowika Całki Synowie”. W 1944 r. zarówno wieża ciśnień, jak i gmach tkalni zostały częściowo uszkodzone. Po II wojnie światowej działały tu Białostockie Zakłady Przemysłu Włókienniczego im. dyr. Józefa Sierżana, które przeprowadziły generalny remont obu budynków. Po 1989 r. dawna fabryka Nowika należała do firmy „Polpled” sp. z o.o., a w gmachu tkalni zainstalowano biura przedsiębiorstwa i skład towarów. W międzyczasie część zabudowy fabrycznej została przejęta na potrzeby szkolnictwa. W latach 2006-2007 w miejscu fabryki powstało centrum handlowe „Atrium Biała” (wcześniej „Galeria Biała”). W tym samym czasie wieża ciśnień została poddana konserwacji, a dawna tkalnia przeszła rewitalizację i obecnie służy jako przestrzeń biurowa.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Fabryka Nowików to najstarszy zakład włókienniczy w Białymstoku, prężnie rozbudowywany na początku XX w. i w latach 30. XX w. Z wielkiej fabryki sukna i kapeluszy do dziś zachowały się trójkondygnacyjny budynek tkalni oraz wieża ciśnień. Usytuowane w jednej pierzei ulicy, wzniesione zostały z żółtej cegły. Oba obiekty należą do grupy ceglanych, nietynkowanych budynków fabrycznych, jakie powstawały w Białymstoku na przełomie wieków, a wzorowane były na architekturze fabrycznej Łodzi. W miejscu reszty budynków fabrycznych zbudowano galerię handlową.

BIBLIOGRAFIA

1. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 159-161, il. III.27 (Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie, f. 8, op. 2, d. 1675, 1910, 1919, 2010).
2. *Sprawocznym kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 238.
3. *Tkalnia w zespole fabryki włókienniczej „Nowik i Synowie”, ob. budynek biurowy zakładów „Polpled” Sp. z o.o. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. J. Tołłoczko, E. Narolewska, Białystok 1998 (mps WUOZ Białystok).
4. *Wieża ciśnień w zespole Fabryki Włókienniczej „Nowik i Synowie”, ob. magazyn surowców, sortownia i portiernia zakładów „Polpled” sp. z o.o. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. E. Narolewska, J. Tołłoczko, Białystok 1998 (mps WUOZ Białystok).
5. J. Kotyńska-Stetkiewicz, *Fabryka Nowik i Synowie*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 65-67.

2.1.1.

TKALNIA W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ „NOWIK I SYNOWIE”, OBECNIE BUDYNEK BIUROWY

ADRES

ul. Augustowska 6

nr geodezyjny działki 2204/6, 2204/9

współrzędne geodezyjne X:592311,54 Y:779255,95

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek tkalni wzniesiono przed 1914 r. W czasie II wojny został uszkodzony, a po remoncie pełnił funkcje budynku biurowego. Prostopadłościenna, zwarta bryła budynku wzniesiona została z żółtej cegły. Do konstrukcji nośnej ścian wewnętrznych zastosowano słupy żelbetonowe, a dachu — żelazne więzary. Elewacje trójkondygnacyjnej budowli rozczłonkowane są pilastrami i przeprute rzędami wielkich prostokątnych okien ujętych w tynkowane nadproża. Pozbawione elementów dekoracyjnych elewacje wyróżniają się funkcjonalnością, lekkością i minimalizmem.

2.1.2.

WIEŻA CIŚNIEŃ W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ „NOWIK I SYNOWIE”

ADRES

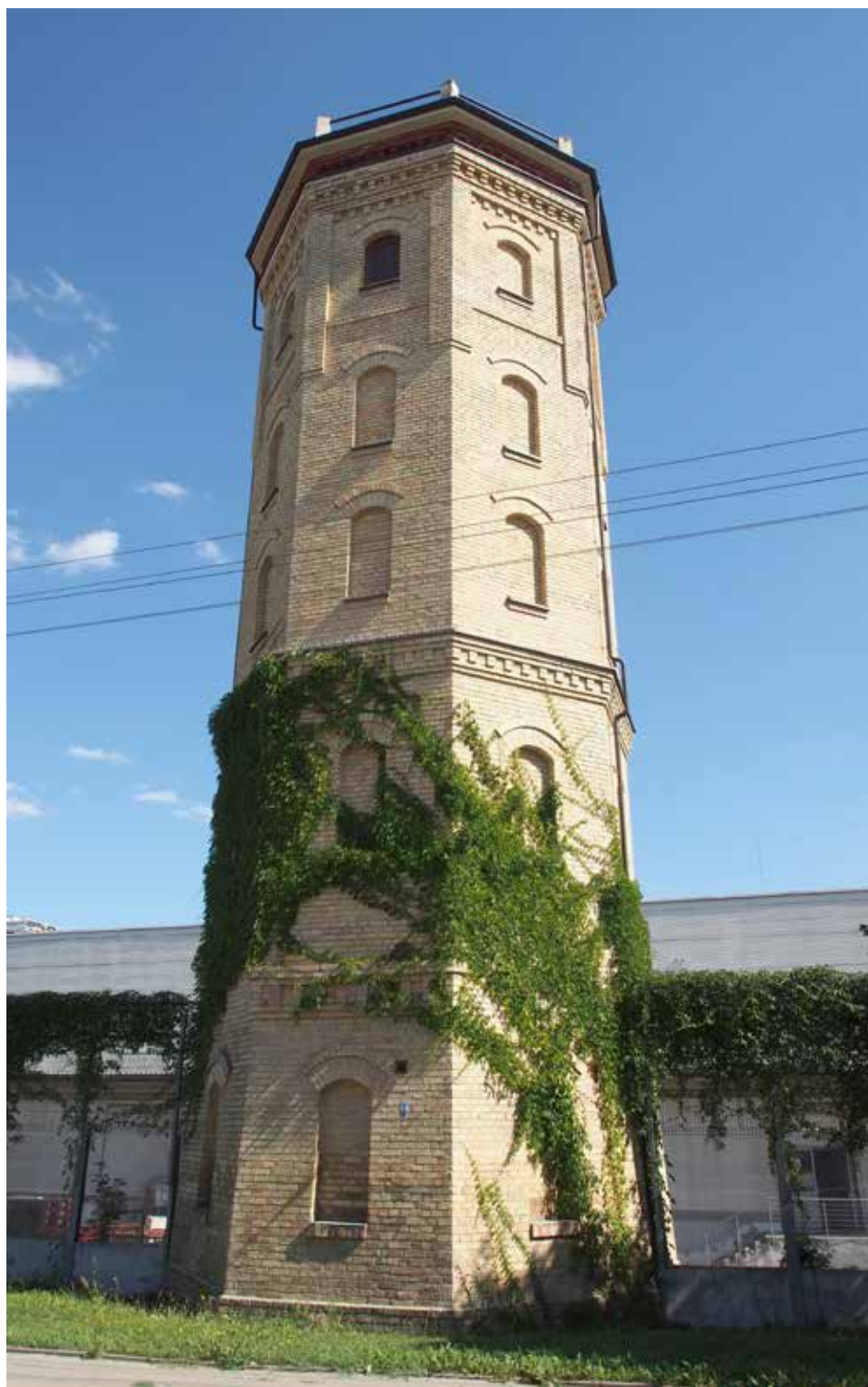
ul. Augustowska 6

nr geodezyjny działki 2204/6, 2204/9

współrzędne geodezyjne X:592311,54 Y:779255,95

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

W typie wież ośmiobocznych, kolumnowych, z ośmiobocznym kioskiem w zwieńczeniu. Wzniesiona z żółtej cegły, która została także wykorzystana do dekoracji elewacji. Smukła pięciokondygnacyjna, lekko poszerzona w dolnej kondygnacji bryła wieży stanowi wyróżniający się element w niskiej zabudowie jednorodzinnej ul. Augustowskiej oraz sąsiadującym z nią wielkim budynkiem galerii zbudowanym w miejscu dawnych obiektów fabrycznych. Kondygnacje wydzielają ceglane, profilowane gzymsy z fryzem kostkowym, a elewacje zdobią odcinkowo zamknięte blendy (także otwory okienne) zaakcentowane ceglanymi łukami. Głowica wieży wyróżniona została lizenami spinającymi naroża i ceglanymi detalami oraz zwieńczona wydatnym gzymsem koronującym z motywem ceglanych konsolek. Wieża ciśnień to piękny i doskonale zachowany zabytek techniki z pierwszych lat XX w.

2.2. ZESPÓŁ FABRYKI TYTONIOWEJ

ADRES

ul. S. Bukowskiego 1
nr geodezyjny działki 808/1, 808/4
współrzędne geodezyjne X:593373,95 Y:779094,16

HISTORIA

Posesja przy ul. S. Bukowskiego 1 dawniej wchodziła w skład nieruchomości przyporządkowanej do ul. Warszawskiej 39 i stanowiła część założonej w 1889 r. fabryki tytoniowej Fajwela Janowskiego. Fajwel otrzymał nieruchomość w 1888 r., w spadku po ojcu Jankielu, a później rozszerzył ją w 1893 i 1903 r. Zachowane budynki powstały najpewniej w latach 90. XIX w. Według opisu z 1913 r. posesja fabryczna składała się z murowanego parterowego domu mieszkalnego od frontu przy ul. Warszawskiej oraz trzech domów parterowych, dwóch piętrowych budynków murowanych mieszczących w sobie fabrykę włókienniczą należącą do Fajwela, trójkondygnacyjnego murowanego gmachu z taką samą oficyną boczną, w której działała fabryka tytoniowa, prowadzona wówczas przez syna Fajwela, Józefa Janowskiego, a także murowanego parterowego pomieszczenia dla maszyny parowej. W 1910 r. Janowski zatrudniał 135 osób. Firma Janowskich przetrwała I wojnę światową i wznowiła produkcję po 1919 r. W 1924 r. nastąpiła całkowita monopolizacja przemysłu tytoniowego przez skarb państwa. Stało się to na mocy rozporządzenia ministra skarbu z dnia 31 marca 1924 r., które zrywało wszystkie koncesje udzielone osobom prywatnym, zastępując je wyłącznym prawem do produkcji przez państwo. W związku z tym w połowie 1924 r. Dyrekcja Monopolu Państwowego w Warszawie wykupiła zakład wraz z posesją, budynkami i wyposażeniem. Wówczas też przeprowadzono przebudowę części obiektów, w tym nadbudowano piętrowy gmach fabryczny do trzech kondygnacji, zakładano zaś przekształcenie trójkondygnacyjnego gmachu na siedzibę władz monopolu. Jako „Państwowa Fabryka Wyrobów Tytoniowych w Białymstoku” dawna firma Janowskich funkcjonowała do II wojny światowej, a następnie wznowiła działalność po jej zakończeniu. W 2006 r. przeprowadzono rewitalizację kompleksu fabrycznego, przeznaczając część budynków na cele mieszkaniowe i biurowe.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dwa usytuowane naprzeciw siebie budynki pofabryczne wkomponowano we współczesne osiedle mieszkaniowe. Pomimo dostawionych do nich przybudówek zachowano w dużym stopniu odrębność ich brył, a elewacje frontowe zostały wyeksponowane. W architekturze obu gmachów widoczny jest już powiew nowoczesności — dominujący w ich wyglądzie funkcjonalizm zapowiada prądy XX-wieczne.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 123, k. 337-369.
2. *Ukazatel fabrik evropejskoj Rossii i Carstwa Polskiego*, oprac. P.A. Orłow, Petersburg 1887, nr 15887.
3. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 307-309.
4. W. Wróbel, *Warszawska 39. Zanim powstała tu fabryka*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 16-18.12.2016, s. 21.
5. W. Wróbel, *Fabryka tytoniowa rodziny Janowskich*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 23.12.2016, s. 43.
6. S. Wicher, *Białostocka architektura modernizmu*, Białystok 2013.

2.2.1.

SKŁAD FABRYCZNY „I”, OBECNIE BUDYNEK USŁUGOWO-MIESZKALNY

ADRES

ul. S. Bukowskiego 1

nr geodezyjny działki 808/4

współrzędne geodezyjne X:593359,53 Y:779097,47

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Monumentalny czterokondygnacyjny i dwudziestoosiowy gmach jest dobrym przykładem zabudowy fabrycznej z końca XIX w. Pomimo swego utylitarnego charakteru i formy podporządkowanej ściśle funkcji nie został pozbawiony wartości estetycznych. Rytm otworów okiennych, podkreślony dodatkowo pionowymi pasami muru przypominającymi lizeny, rozbijają narożne pseudoryzalitty zwieńczone trójkątnymi szczytami, a mieszczące klatki schodowe. Masywną prostopadłościenną bryłę ożywia cylindryczna klatka schodowa cofnięta za lico fasady.

2.2.2. SKŁAD FABRYCZNY „II”, OBECNIE BUDYNEK MIESZKALNY

ADRES

ul. S. Bukowskiego 1b

nr geodezyjny działki 808/1

współrzędne geodezyjne X:593393,66 Y:779085,69

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dawny skład fabryczny jest interesującym połączeniem architektury nowoczesnej z klasycznym detalem. Dominującą rolę w zwartej prostopadłościennych bryle budynku pełni fasada przepruta trzema rzędami kwadratowych wielkopowierzchniowych okien. Ich horyzontalny układ został zrównoważony zastosowaniem lizen na niskich cokołach, które dzielą fasadę na osie i łączą się pod okapem dachu wąskim profilowanym gzymsem. Monotonię licowanych żółtą cegłą ścian rozbijają mocno wyeksponowane betonowe nadproża.

2.3.

ZESPÓŁ FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ CHANY MAREJN

ADRES

ul. Częstochowska 14

nr geodezyjny działki 16/2, 16/7, 16/21, 16/22x

współrzędne geodezyjne X:593813,55 Y:777906,57

HISTORIA

Zespół pofabryczny obecnie przy ul. Częstochowskiej 14 przed 1939 r. przyporządkowany był częściowo do ul. Białostoczańskiej 9 (dziś ul. Włókiennicza 9) i pierwotnie tworzył całość razem z posesją mieszkalną stojącą od frontu przy ul. Białostoczańskiej. Pierwsze informacje o tej nieruchomości pochodzą z 1894 r., gdy nabyli ją małżonkowie Srol Izrael i Chana z domu Knyszyńska Marejn (pobrali się w 1891 r.). Zapewne niedługo później wzniesli tu zarówno budynki mieszkalne od strony ul. Białostoczańskiej, jak i fabryczne w głębi działki (według niektórych źródeł przedsiębiorstwo zostało założone w 1890 r.). Brakuje jednak szczegółów związanych z pierwszym okresem działalności przedsiębiorstwa. Srol Izrael Marejn zmarł w 1905 r., mając zaledwie 41 lat, a właścicielką posesji i zakładu została wdowa Chana, ustanowiona kuratorką nad nieletnimi synami Herszem (ur. 1894) i Chaimem (ur. 1896). W 1913 r. odnotowano tkalnię wełny Chany Marejn, zatrudniającą 29 robotników. Powierzchnię fabryczną dzierżawił tu także Mojsiej Knyszyński, zapewne kuzyn Chany, prowadzący tkalnię wełny z 16 robotnikami. W 1914 r. na posesji oprócz dwóch murowanych piętrowych domów od frontu odnotowano istnienie murowanego czteropiętrowego gmachu fabrycznego. Jest on widoczny na zdjęciu lotniczym z 1915 r., dzięki czemu wiadomo, że albo zachowany do dziś murowany trójkondygnacyjny budynek fabryczny to zredukowana o jedno piętro fabryka sprzed 1914 r., albo jest to zupełnie nowy gmach wzniesiony po 1919 r. Firma Chany Marejn wznowiła działalność po 1919 r. Według danych z 1932 r. przedsiębiorstwo przy ul. Białostoczańskiej 9 wciąż należało do Chany, która zatrudniała 100 robotników pracujących przy 35 krosnach w tkalni i 3362 wrzecionach w przędzalni wełny. Fabryka była napędzana maszyną parową o mocy 150 KM. Firmą zarządzał Mojżesz Marejn. Przedsiębiorstwo działało do II wojny światowej, gdy zostało upaństwowione i połączone z sąsiednim zakładem Wolfa Zilberblata przy

ul. Białostoczańskiej 7. Po 1941 r. fabryka znalazła się na terenie getta. Budynki produkcyjne przetrwały wojnę i po 1944 r. wznowiono w nich produkcję, która trwała do lat 80. XX w. Obecnie budynki pofabryczne są częściowo wynajmowane na potrzeby różnych przedsiębiorstw, część zaś jest nieużytkowana.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Pofabryczny zespół Chany Marejn jest jednym z najlepiej zachowanych w Białymstoku kompleksów przemysłowych z przełomu XIX i XX w. Składa się z dwóch wielkopowierzchniowych przędzalni, tkalni, zgrzeblarni oraz parterowych budynków kotłowni i mieszaka. Monumentalne, licowane cegłą gmachy nawiązują do łódzkiej architektury fabrycznej. Chociaż ich wygląd został podporządkowany idei utylitaryzmu, nie są pozbawione pewnych wartości estetycznych wynikających z dekoracyjnego użycia ceglanego detalu na elewacjach. Obecnie zespół sąsiaduje z osiedlem mieszkaniowym powstałym ze zmodernizowanych budynków poprzemysłowych zakładu Wolfa Zilberblata.

BIBLIOGRAFIA

1. Archiwum Państwowe w Białymstoku [dalej: APB], Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 125, k. 54-61.
2. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 243.
3. *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 1922, nr 203.
4. *Spis abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej na terenie województwa białostockiego na 1921/1922 r. (wg stanu na 1 października 1921 r.)*, Białystok [1921], s. 30.
5. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1932*, nr 3199.
6. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1936*, nr 7716.
7. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1938*, nr 10403.
8. I. Górską, *Fabryka włókiennicza Marejnów przy ul. Włókienniczej 9b oraz Wolfa Zilberblatta przy ul. Włókienniczej 7, 7a, 7b*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 61-63.

2.3.1.

PRZĘDZALNIA „I” W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ CHANY MAREJN

ADRES

ul. Częstochowska 14

nr geodezyjny działki 16/2

współrzędne geodezyjne X:593818,18 Y:7779895,99

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Połączona z dawną zgrzeblarnią, kotłownią oraz niskim otynkowanym budynkiem mieszkalnym przędzalnia pełni m.in. funkcję kręgielni. Jest to trójkondygnacyjna hala fabryczna o dobrze zachowanej bryle i detalu architektonicznym wykonanym z żółtej cegły. Elewacje budynku przeprute są dużymi zamkniętymi odcinkowo oknami, których równy rytm podkreślają międzyosiowe lizeny. Kierunki horyzontalne akcentują profilowane i kostkowe gzymsy. We wnętrzu zachowały się żeliwne słupy podpierające strop, wykonane w tutejszej firmie Josela Mazura i Judela Szkurnika.

2.3.2.

TKALNIA W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ CHANY MAREJN

ADRES

ul. Częstochowska 14/2

nr geodezyjny działki 16/7

współrzędne geodezyjne X:593822,68 Y:777933,69

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Czterokondygnacyjny ceglany gmach tkalni obecnie jest nieużytkowany. Zachowały się oryginalna bryła budynku, podziały elewacji oraz wnętrz. Obiekt wyróżnia się szczególnie dopracowanym wystrojem dłuższych elewacji, podzielonych rzędami pilastrów w małym porządku dźwigających wąskie gzymsy. Na wysokości drugiego piętra wprowadzono zdwojone pilastry, a najwyższa kondygnacja została doświetlona parami niewielkich wąskich okien. W jednoprzestrzennych wnętrzach zachowały się drewniane stropy na podciągach opartych na dwóch rzędach żeliwnych słupów.

2.3.3.

PRZĘDZALNIA „II” W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ CHANY MAREJN

ADRES

ul. Częstochowska 14

nr geodezyjny działki 16/22

współrzędne geodezyjne X:593799,27 Y:777906,31

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Ceglany jednopiętrowy budynek przędzalni połączonej z tkalnią jest obecnie nieużytkowany. W odróżnieniu od pozostałych obiektów zespołu o ceglonym wystroju elewacji nie zastosowano tutaj właściwie detalu zdobniczego. Osie najbardziej wyeksponowanej południowej elewacji zaakcentowane są jedynie lizenami, a podział na kondygnacje podkreślono zróżnicowaniem kształtu otworów okiennych. Okna na parterze zamknięte są odcinkowo ceglаныmi łukami, natomiast na piętrze zastosowano betonowe nadproża, tak jak w budynkach tzw. tytoniówki przy ul. Bukowskiego 1 czy w gmachu dawnej fabryki Nowików przy ul. Augustowskiej.

2.3.4. KOTŁOWNIA W ZESPOLE FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ CHANY MAREJN

ADRES

ul. Częstochowska 14

nr geodezyjny działki 16/2

współrzędne geodezyjne X:593818,18 Y:7779895,99

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Niewielki ceglany budynek kotłowni przylega do zachodniej ściany trójkondygnacyjnej przędzalni. Jego licowane żółtą cegłą ściany przeprute są trzema rzędami zamkniętych odcinkowo otworów okiennych i drzwiowych różnej wielkości. Ich kształt wraz z zastosowaniem ceglanych łuków odciążających nawiązuje do zewnętrznego wystroju przędzalni i stanowi w zasadzie jedyny dekoracyjny element elewacji.

2.4.

KOMIN W FABRYCE WŁÓKIENNICZEJ HASBACHÓW

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 24

nr geodezyjny działki 251/28

współrzędne geodezyjne X:591457,57 Y:781067,43

HISTORIA

Od 1880 r. w fabryce sukna Ewalda Hasbacha następowała wymiana drewnianej zabudowy na murowaną. Komin wybudowano w 1904 r. Produkcję przerwała I wojna światowa. Rosjanie wywieźli urządzenia fabryczne (aby mieć pieczę nad nimi, Artur Hasbach pojechał z transportem w głąb Rosji). Po powrocie w 1919 r. zastał zrujnowaną fabrykę, z której ocalał tylko komin. Przetrwał on także II wojnę światową i pozostał jedynym z ostatnich świadków historii fabryki Hasbachów.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Komin murowany z dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Wertykalna bryła o wysokości 40 m powiązana jest w poziomie ze ścianą wewnętrzną hali produkcyjnej i zewnętrzną kotłowni. Ornamenty dekoracyjne w kształcie rombów wykonane zostały z czerwonej cegły. Komin zwieńczony gzymsem profilowanym uskokowym, poniżej fryz arkadkowy, pod nim gzymś o profilu półwałka.

BIBLIOGRAFIA

1. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 251-252.
2. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).
3. B. Tomecka, *Fabryka włókiennicza w Dojlidach (później fabryka dykty)*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 51-56.
4. *Komin murowany w zespole d. fabryki Hasbacha. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. M. Szkiłdź, Białystok 1995 (mps WUOZ Białystok).
5. W. Wróbel, W. Szwed, *Wielka Wojna i kres zaboru rosyjskiego. Wybór materiałów źródłowych obrazujących stan Białegostoku w latach 1914-1915*, Białystok 2017, nr 88 (APB, Komisja rekwizycyjna powiatu białostockiego, sygn. 2, k. 41-44).

2.5.

BUDYNEK BIUROWY W BROWARZE DOJLIDY

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 28

nr geodezyjny działki 781/12

współrzędne geodezyjne X:590712,50 Y:781297,88

HISTORIA

Należy przyjąć, że zarówno cała kompozycja założenia browaru, jak i nadzór nad jej realizacją związane są z osobą hrabiego Aleksandra Kruzenszterna. Władał on dobrami dojlidzkimi w latach 1856-1886. W tym czasie powstały: pałac, park, browar i folwark. W 1886 r. z dóbr zaśludowskich wydzielono dobra dojlidzkie i przekazano je córce Aleksandra Kruzenszterna — Zofii Rüdiger. W 1898 r. w browarze wybuchł pożar. Spłonęły zabudowania drewniane, wypaliły się budynki murowane i urządzenia produkcyjne. Ocalały jedynie kotłownia, kocioł parowy, myjnia browarna. To właśnie na przełomie XIX i XX w. (zapewne w 1901 r.) zbudowano tzw. czerwony dom (ob. budynek administracyjny). Roboty budowlane nadzorował architekt Romuald Samotyja-Lenczewski. W czasie I wojny światowej Rosjanie wywieźli całe wyposażenie browaru w głąb Cesarstwa. Z uwagi na nieobecność w Polsce właścicielki, Zofii Rüdiger, Ministerstwo Rolnictwa i Dóbr Państwowych 30 grudnia 1919 r. wydało zarządzenie o przejściu dóbr pod zarząd państwa. Z uwagi na zmieniającą się sytuację i przebieg wojny polsko-bolszewickiej nie weszło ono w życie. W 1921 r. wyszło na jaw, że Zofia Rüdiger sprzedała cały pozostały majątek niemieckiemu Bankowi Dyskontowemu w Warszawie oraz Polsko-Amerykańskiemu Bankowi Ludowemu w Krakowie. Wybuchła głośna afera, zwana „Dojlidzką”. Ostatecznie dobra sprzedano księciu Jerzemu Rafałowi Lubomirskiemu. Nowy właściciel rozbudował browar o warzelnię i słodownię. Wspólnie z Arturem Hasbachem zbudował w 1929 r. bocznice kolejową połączoną z linią kolejową Białystok-Wołówsk. Bocznica obsługiwała dwa zakłady, co znacznie obniżyło koszty dowozu surowców i wywozu wyrobów gotowych. W latach 20. XX w. browar Dojlidy miał duże znaczenie w bilansie produkcji piwa w Polsce, zajmował siódme miejsce wśród największych krajowych wytwórców piwa. W czasie II wojny światowej, aż do 1944 r., urządzenia browaru dojlidzkiego nie zostały zniszczone, a Niemcy produkowali w nim piwo. Dopiero wycofując się,

spalili browar. Ocalały nieliczne budynki, w tym opisywany budynek administracyjny. W 1945 r. browar przejął Tymczasowy Zarząd Nieruchomości Państwowych. W latach 50. XX w. browar rozbudowano, wykorzystując m.in. maszyny i urządzenia przejęte przez Dojlidy z browaru Glogerów w Jeżewie. W 1994 r. zakład został sprywatyzowany, wtedy też dokonano remontu generalnego budynku administracyjnego. Obecnie jest własnością Kompanii Piwowarskiej.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek zarządu browaru jest jednym z najbardziej charakterystycznych obiektów ceglanych w Białymstoku. Obszerny dwukondygnacyjny gmach ma wybitnie reprezentacyjny charakter. Jego nietynkowane elewacje z czerwonej cegły pokrywa bardzo bogaty detal architektoniczny, w którego skład wchodzi listwowe i wielopasmowe kostkowe gzymsy, ozdobne nadokienniki przypominające lambrekiny oraz pod- i międzyokienne płyciny o zróżnicowanych kształtach. Na sześciu węglach umieszczono motyw heksagramu, symbolu piwowarstwa, którego ramiona oznaczają trzy żywioły wykorzystywane przy produkcji piwa (woda, ogień, powietrze) oraz trzy etapy jego powstawania (kiełkowanie, scukrzanie, fermentacja). Historyczne i artystyczne wartości zabytkowe budynku podnosi fakt, że jego bryła i wystrój zewnętrzny nie uległy przekształceniom, a obiekt utrzymywany jest w bardzo dobrym stanie technicznym.

BIBLIOGRAFIA

1. B. Tomecka, *Browar Dojlidy*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 79-83.
2. „Życie Gospodarcze” 1928, nr 4, s. 34.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 249-250.
4. A. Oleksicki, *Białostockie tradycje browarnictwa*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Białostockiego” 1998, z. 4, s. 73-89.
5. B. Tomecka, *Białystok. Browar. Studium historyczno-przestrzenne*, Białystok 1995 (mps WUOZ Białystok).
6. *Budynek administracyjny w zespole Browaru Dojlidy. Karta ewidencyjna zabytków budownictwa i architektury*, oprac. B. Tomecka, P. Lewkowicz, Białystok 2009 (mps WUOZ Białystok).

2.6.

BUDYNEK FABRYCZNY, OBECNIE USŁUGOWY

ADRES

ul. Jurowiecka 31

nr geodezyjny działki 1180

współrzędne geodezyjne X:594176,83 Y:777997,86

HISTORIA

Posesja ta należała początkowo do Marcina Sawickiego, gospodarza ze wsi Białostoczek, który w latach 1888-1889 odsprzedał ją w częściach kupcowi drugiej gildii Kopelowi Załkinowi. On też w kolejnych latach zbudował tu dwa murowane piętrowe budynki, w tym zachowany do dziś obiekt fabryczny stojący w głębi posesji. W 1894 r. Załkin odsprzedał ten majątek Ajzykowi Horodyszczowi, znanemu w Białymstoku bankierowi i właścicielowi licznych nieruchomości. Ten zaś 14 sierpnia 1898 r. sprzedał ją kupcowi Franciszkowi Millerowi. W 1913 r. Franciszek Miller prowadził tu jedną z największych białostockich garbarni, w której zatrudniał w tym czasie 44 robotników. Przed 1921 r. nieruchomość stała się własnością wspólników Borucha Seroka i Abrahama Hubermana, którzy od grudnia 1918 r. dzierżawili browar w Dojlidach. W 1921 r. Serok i Huberman posesję przy ul. Jurowieckiej 31, wraz z budynkami fabrycznymi i urządzeniami garbarskimi, oddali w sześcioletnią dzierżawę Owsiejowi Mińskiemu. W latach 20. XX w. przy ul. Jurowieckiej 31 działała firma eksportu drewna Hubermana oraz „Autogaraz” Mieczysława Bermana i Abrama Szapiry. W budynku fabrycznym od 1932 r. działały wykończalnia skór baranich Dawida Dolińskiego oraz wykończalnia skór Szejny Kryńskiej. W 1932 r. Serok i Huberman odsprzedali nieruchomość pochodzącym z Zabłudowa Danielowi, Poli i Rozie Białostockim, którzy pozostawali właścicielami tego majątku do II wojny światowej. Po 1944 r. budynek pełnił różne funkcje produkcyjno-magazynowe i usługowe, i charakter ten utrzymał do dziś.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek fabryczny położony jest malowniczo na brzegu rzeki Białej. Niewielki, rozbudowany o trzy przęsła w 2006 r. obiekt jest dobrym przykładem architektury przemysłowej lat 90. XIX w. Wzniesiony z żółtej cegły, z detalami (pilastry, łuki nadokienne, gzymsy) z cegły czerwonej użytej

wyłącznie na bardziej reprezentacyjnej elewacji frontowej. Obie elewacje są symetrycznie podzielone na osie pilastrami. Podział poziomy wyznaczają gzymsy kordonowe. Trójkondygnacyjna bryła przepruta jest rzędami okien i otworów wejściowych zamkniętych odcinkowo ceglanyimi łukami i w elewacji frontowej podkreślonych dodatkowo delikatnym gzymsem z czerwonej cegły.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 71, k. 564-565.
2. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 235.
3. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1920, nr 61.
4. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 12, nr 715; tamże, sygn. 46, nr 1321.
5. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 497.

2.7. BUDYNEK FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ

ADRES

al. J. Piłsudskiego 11/1

nr geodezyjny działki 182/16

współrzędne geodezyjne X:593729,48 Y:777559,70

HISTORIA

Budynek przy obecnej al. J. Piłsudskiego 11/1 (dawniej ul. Polna 19) został wybudowany przez Mowszę Józefa Kapłana w 1913 r. jako fabryka włókiennicza. Mowsza Józef i jego żona Gołda zmarli tuż przed 1932 r., a cały majątek odziedziczyła trójka ich dzieci. 26 listopada 1932 r. Szloma Kapłan sprzedał Ajzykowi i Sorze Szałmukom połowę praw własności do nieruchomości. Na przełomie lat 20. i 30. XX w. Ajzyk Szałmuk, z wykształcenia inżynier, prowadził przedsiębiorstwo budowlane i sprzedaż drewna budowlanego przy Starym Rynku. W 1930 r. zbudował dom przy ul. Starobojarskiej 21a (dziś nie istnieje), w 1936 r. zakładał kanalizację w nowej szkole przy ul. Wiatrakowej, remontował też mosty na rzece Białej. Po 1932 r. Szałmukowie zamieszkali przy ul. Polnej 19. W okresie międzywojennym w opisywanym budynku funkcjonowały przedsiębiorstwa włókiennicze: spółka Kanelów, przedsiębiorstwo Hirsza Tabaczyńskiego, Simchy Kotoka oraz spółka Mowszy Londyńskiego i Chaima Złotołowa, a po 1934 r. oddział przedsiębiorstwa Ajzyka Karafiola. Ajzyk Szałmuk w 1946 r. relacjonował, że budynek był *wydzierżawiany na różne cele, ostatnio przed wojną fabrykanci Złotołow i Londyński oraz Tabaczyński dzierżawili ten budynek pod przedsiębiorstwo, mając tam swoje maszyny. Dzierżawcy fabrykanci zatrudniali przy swoich maszynach około 30 robotników*. Pozostawiony w Białymstoku majątek nieruchomy Szałmuków uległ upaństwowieniu. W 1940 r. budynek fabryczny przy ul. Polnej 19 włączono w skład Fabryki Włókienniczej nr 27. W czasie okupacji niemieckiej posesja znalazła się w granicach getta. Wówczas w dawnej fabryce działała Centrala Przemysłu Włókienniczego. W sierpniu 1944 r. przejęło go Białostockie Zjednoczenie Przemysłu Włókienniczego i włączyło w skład fabryki przy ul. Włókienniczej 9. Przed lipcem 1946 r. Ajzyk Szałmuk odzyskał prawa własności i wydzierżawił gmach oddziałowi Zjednoczenia Przemysłu Spożywczego „Społem” na potrzeby magazynowania transportów UNRRA. Po dokonaniu remontu 14 września 1946 r. właściciel

nieruchomości sprzedał ją Związkowi Gospodarczemu Spółdzielni RP w Białymstoku „Społem”, po czym wyjechał z Polski. „Społem” pozostało właścicielem omawianej posesji przez kolejne dekady, użytkując stojący na niej budynek jako magazyny i składy (w latach 60. XX w. dobudowano zachowaną do dziś zewnętrzną windę towarową). Obecnie budynek jest pustostanem.

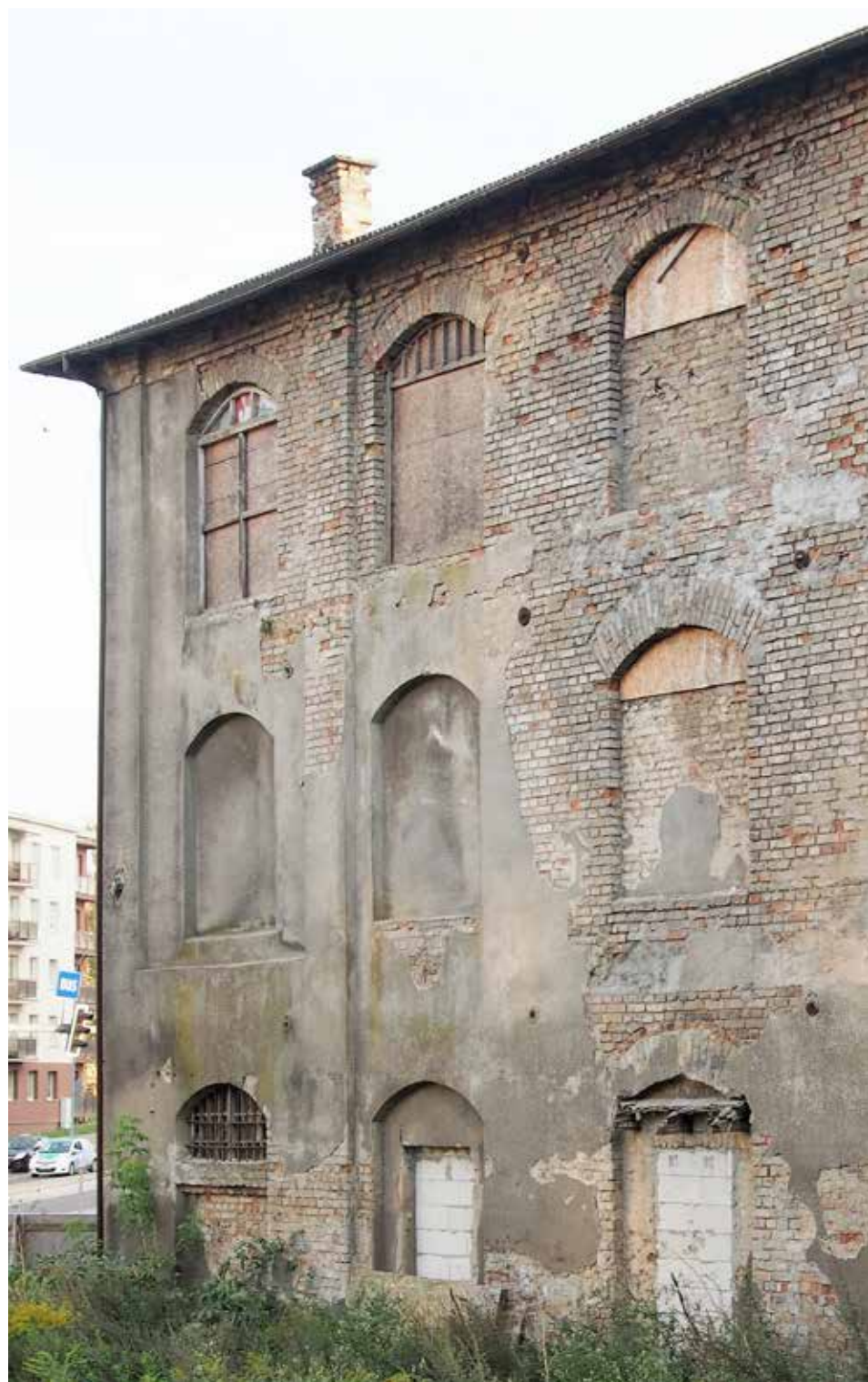
WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowany z cegły i zapewne wtórnie otynkowany budynek dawnej fabryki jest zachowanym bez poważniejszych przekształceń obiektem o charakterze ściśle utylitarnym, niepozbawionym jednak pewnych wartości estetycznych. Jego trójkondygnacyjne elewacje podporządkowane zostały ściśle zasadom symetrii. Osie, podkreślone lizenami, wyznaczają zamknięte odcinkowo duże prostokątne otwory okienne, obmurowane od góry ceglanyimi łukami. Wartość zabytkową obiektu podnosi zachowana konstrukcja wewnętrzna: żeliwne słupy dźwigające drewniane stropy parteru, sygnowane przez białostocką firmę Mazura i Szkurnika, są przykładem wykorzystania żeliwa w budownictwie przemysłowym początku XX w.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 64, k. 332-333; tamże, sygn. 123, k. 272-272v, 280-281v.
2. APB, Akta notariusza Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 5, nr 1762; tamże, sygn. 14, nr 614.
3. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 692.
4. W. Wróbel, *Czy to na pewno był carski magazyn wojskowy*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 08.08.2014, s. 24.
5. W. Wróbel, *Przechowywano tu transporty z UNRRY*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 14-15.08.2014, s. 26.

2.8.

ZESPÓŁ REZYDENCJONALNO-PRZEMYSŁOWY IZAAKA SZTEJNA

ADRES

ul. Poleska 85

nr geodezyjny działki 229/5, 229/6

współrzędne geodezyjne X:593897,36 Y:777160,38

HISTORIA

Posesję przy ul. Poleskiej 85 Izaak Szejn nabył na początku 1909 r. (dwie nieruchomości od gospodarzy wsi Białostoczek, Andrzeja Gogoła i Antoniego Siedleckiego). Sporządzone przy tej okazji akty kupna-sprzedaży wyraźnie określały, że nabyte przez Szejna nieruchomości były niezabudowane. Już na początku grudnia 1909 r. Izaak Szejn pożyczył 35 000 rubli pod zastaw majątku przy ul. Poleskiej, składającego się z ziemi i stojących na nim budynków: czteropiętrowego murowanego gmachu młyna oraz parterowego pomieszczenia dobudowanego od południa, w którym znajdował się silnik spalinowy zaopatrzony w gazogenerator, dwuipółkondygnacyjnego budynku magazynowego oraz drewnianego domu mieszkalnego (wkrótce zastąpił go nowy dom murowany stojący na posesji od strony ul. Artyleryjskiej). Była to nowa siedziba przedsiębiorstwa założonego w 1894 r. W 1913 r. Szejn zatrudniał 16 robotników. Z tego okresu pochodzi zachowana rycina przedrukowana na papierze firmowym przedsiębiorstwa, ukazująca gmach młyna parowego i jego najbliższe otoczenie. Młyn Izaaka Szejna pracował przez cały okres międzywojenny w ramach dużego przedsiębiorstwa handlowo-ekspedycyjnego pod firmą „Dom handlowy i biuro transportowe — Izaak Szejn i Syn”. W 1922 r. prawa własności w księdze hipotecznej nieruchomości ustalono na Izaaka i Sorę Rachelę Szejnów. Firma prosperowała, w czym pomagała własna bocznica kolejowa. W 1936 r. przedsiębiorstwo posiadało swój oddział w Gdyni. W 1912 r. gmachy zostały poddane modernizacji, a główne prace objęły przebudowę dachu (wcześniej był on dwuspadowy). Po 1944 r. nieruchomość została przejęta pod Tymczasowy Zarząd Państwowy i wydzierżawiona Związkowi Gospodarczemu Spółdzielni RP w Białymstoku „Społem”. W 1946 r. prawa własności do majątku odzyskali Jakub i Helena ze Szejnów Zilberfenigowie oraz Abram Szejn, którzy do 1947 r. kontynuowali dzierżawę po upaństwowieniu majątku. W 1952 r. odnotowano,

że dom wzniesiony został w 1912 r., magazyn zaś w 1921 r. Daty te musimy jednak traktować orientacyjnie. Do lat 70. XX w. mieściły się tu magazyny „Społem”, później gmachy dzierżawił Polmożbyt. W 1999 r. nieruchomości przeszła w prywatne ręce i dziś służy jako siedziba różnych przedsiębiorstw prywatnych. Budynek młyna wraz z magazynem zachowały się — z wyjątkiem dachu — w oryginalnym stanie z 1911 r.

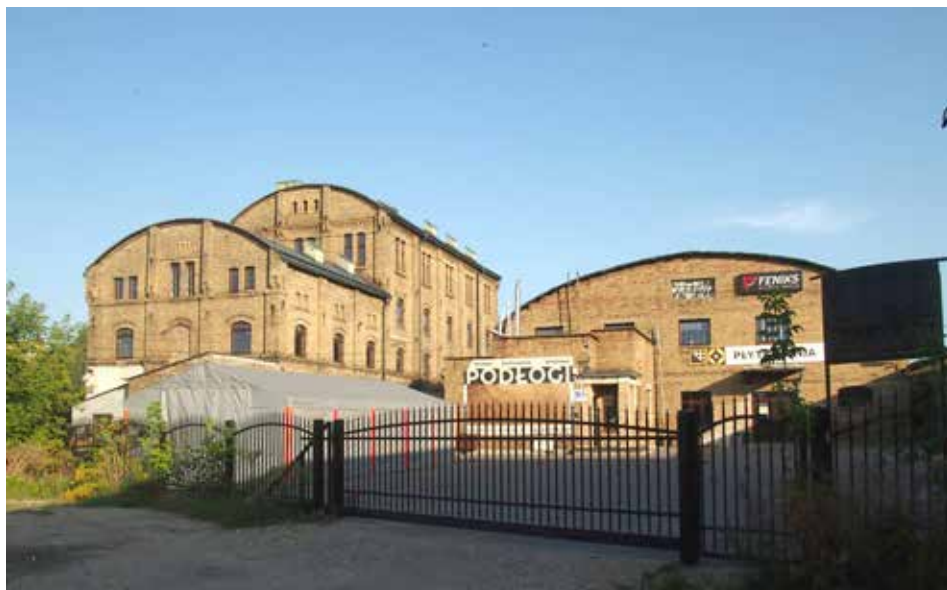
WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Oba obiekty murowane z nieotynkowanej cegły, detal architektoniczny ceglany. Utylitarny charakter zabudowy podporządkowany został przemysłowej funkcji zespołu. Opracowanie elewacji nawiązuje do rozwiązań stosowanych w budownictwie użyteczności publicznej, koszarowej i fabrycznej XIX i XX w. Wartości estetyczne wyrażają się m.in. w opracowaniu elewacji rozczłonkowanych rytmem okien lub blend zamkniętych odcinkowo. Pod względem estetycznym wyróżnia się budynek młyna poprzez zastosowanie detalu ceglano (kostkowe gzymsy, lizeny, podkreślone łuki nadproży). Świetnie zachowane drewniane stropy i więźby dachowe dają materialne świadectwo budownictwa przemysłowego z początku XX w. Wartość naukowa zespołu wynika z faktu, że jest przykładem nie licznie zachowanych obiektów architektury fabryczno-rezydencjonalnej (willa Szejna przy ul. Artyleryjskiej 6 nie jest przedmiotem niniejszego opracowania) zaczerpniętej z fabrycznej Łodzi. Z faktem tym wiąże się również pierwotny układ przestrzenny zespołu, co stanowi świadectwo przemysłowego rozwoju Białegostoku — Manchesteru Północy.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 107, k. 390-400.
2. APB, Wojewódzka Komisja do spraw Upaństwowienia Przedsiębiorstw w Białymstoku, sygn. 15.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 1887.
4. *Sprawocznym kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 237.
5. M. Dolistowska, *Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, pod red. H. Majeckiego, Białystok 2001, s. 114.
6. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 249.
7. *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 1922, nr 197.
8. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).
9. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu 1932*, nr 6126.

10. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu* 1936, nr 10991.
11. *Rocznik Polskiego Przemysłu i Handlu* 1938, nr 13859.
12. B. Tomecka, *Młyn Steina przy ulicy Poleskiej*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 85-87.
13. *Młyn parowy J.W. Steina później magazyn Izaaka Steina, obecnie sklep i magazyn. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. E. Narołewska, M. Pawluczuk, Białystok 1997 (mps WUOZ Białystok).

2.8.1.

MŁYN PAROWY, PÓŹNIEJ MAGAZYN „I” W ZESPOLE REZYDENCJONALNO- -PRZEMYSŁOWYM IZAAKA SZTEJNA

ADRES

ul. Poleska 85

nr geodezyjny działki 229/6

współrzędne geodezyjne X:593897,43 Y:777173,28

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z nieotynkowanej żółtej cegły, monochromatyczny, detal architektoniczny ceglany. Wartości naukowe i estetyczne wyrażają się m.in. w ciekawej architektonicznie bryle (budynek składa się z dwóch części: wyższej czterokondygnacyjnej i niższej trzykondygnacyjnej), oryginalnej konstrukcji więźby dachowej zbudowanej na krążynach, systemie drewnianych podpór dźwigających stropy, w opracowaniu elewacji. Budynek wyróżnia się bogatym zestawem motywów dekoracyjnych, użyciem różnorodnych kształtów i wielkości otworów okiennych i ich rozmieszczenia.

2.8.2.

MAGAZYN „II” W ZESPOLE REZYDENCJONALNO- -PRZEMYSŁOWYM IZAAKA SZTEJNA

ADRES

ul. Poleska 85

nr geodezyjny działki 229/5

współrzędne geodezyjne X:593877,45 Y:777159,12

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek magazynowy murowany z nieotynkowanej żółtej cegły (fragmentarycznie, niedbale użyta czerwona cegła), detal architektoniczny ceglany. Utylitarny charakter zabudowy podporządkowany został przemysłowej funkcji obiektu. Skromne opracowanie elewacji (kostkowe gzymsy, zamknięte odcinkowo okna), wartość obiektu podnoszą oryginalne drewniane stropy i więźba dachowa.

2.9.

ZESPÓŁ FABRYKI TOWARZYSTWA BIAŁOSTOCKIEJ MANUFAKTURY „EUGENIUSZ BECKER I SPÓŁKA”

ADRES

ul. Świętojańska 15

nr geodezyjny działki 2020, 2022/1, 2022/2, 2022/3, 2022/4, 2022/5,
2022/6, 2022/7

współrzędne geodezyjne X:592551,22 Y:778799,02

HISTORIA

Na początku lat 80. XIX w. tereny w okolicach dzisiejszej ul. Świętojańskiej kupili Eugeniusz Becker i Alfred Frisch, którzy w latach 1884-1886 wspólnie zbudowali fabrykę jedwabnych pluszów. W czerwcu 1895 r. firma została przekształcona w pierwszą spółkę akcyjną w Białymstoku pod nazwą Towarzystwo Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i spółka”, do której kapitał zakładowy wnieśli Eugeniusz Becker i August Moes, fabrykant z Choroszczy. W latach 1895-1911 wybudowano nowy trzypiętrowy budynek magazynowo-administracyjny (data „1895” w nazwisku odnosi się do roku założenia spółki, a nie budowy obiektu), tkalnię, kotłownię i budynek dla maszyny parowej, a także kolejne hale tkalni, farbiarnię, warsztaty ślusarskie, wozownię, stajnię. W 1896 r. przeprowadzono elektryfikację zakładu. Niedługo przed 1902 r. Eugeniusz Becker wniósł własną willę, którą w 1905 r. odsprzedał Towarzystwu, a te przeznaczyło budynek na siedzibę zarządu spółki. Zakład działał nieprzerwanie do lipca 1944 r., kiedy wycofujący się Niemcy zniszczyli zabudowania. Z pożogi wojennej ocalał budynek administracyjny i część magazynu tzw. Merkurego. Decyzją z grudnia 1945 r. fabryka została uznana za mienie opuszczone i przeszła na własność skarbu państwa. Zniszczone budynki odbudowano, a Fabryka Pluszu działała do 2006 r. kolejno jako Zakłady Przemysłu Jedwabno-Galanteryjnego, Białostocka Fabryka Pluszu oraz Fabryka Wyrobów Runowych „Biruna”. Ze składu kompleksu fabrycznego do 2006 r. dotrwały dwie tkalnie (z 1895 r. i 1911 r.), dwie farbiarnie (z 1895 r. i 1911 r.), wykańczalnia (z 1883 r.), magazyn wyrobów gotowych (tzw. budynek Merkurego z 1911 r.), ślusarnia (z 1911 r.) i stajnia z wozownią (z 1911 r.). W 2005 r. zespół nabyła firma JWK Invest SA. W latach 2007-2008 według projektu architekta Macieja Kuryłowicza na terenie nieczynnej fabryki powstało centrum handlowe, w którego bryłę

wkomponowano budynek tzw. Merkurego i stajnię z wozownią oraz część elewacji wykańczalni. Pozostałe obiekty zespołu fabrycznego rozebrano. Siedzibę zarządu wyizolowano z centrum handlowego.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół fabryki Beckera w końcu XIX w. należał do najbardziej reprezentacyjnych i najprężniejszych zakładów włókienniczych. Architektura zespołu w dużej części ceglana, nietynkowana mieściła się w nurcie architektury użytkowej. Wyjątkiem był magazyn tzw. Merkury usytuowany wzdłuż ul. Prudskiej (ob. Świętojańskiej). Zespół o wybitnych wartościach historycznych związanych z rozwojem Białegostoku — Manchesteru Północy.

BIBLIOGRAFIA

1. G. Dąbrowska-Milewska, *Nowe życie dawnej architektury przemysłowej — przykłady z „Manchesteru Północy”*, „Czasopismo Techniczne” 2011, z. 14, s. 92-96.
2. *Zespół Fabryki Jedwabnych Pluszów Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „E. Becker i s-ka”*. Karta ewidencyjna zabytków architektury, oprac. M. Demianiuk, E. Narolewska, Białystok 1995 (mps WUOZ Białystok).
3. *Magazyn i wykańczalnia w Zespole Fabryki Jedwabnych Pluszów Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „E. Becker i s-ka”, ob. Fabryka Wyróbów Runowych „Biruna” S.A.* Karta ewidencyjna zabytków architektury, oprac. E. Narolewska, M. Demianiuk, Białystok 1995 (mps WUOZ Białystok).
4. M. Dolistowska, *Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, pod red. H. Majeckiego, Białystok 2001, s. 103,112.
5. M. Dolistowska, *Style historyczne w architekturze Białegostoku w 2. poł. XIX w. i pocz. XX w. Zarys problematyki*, „Z badań Katedry Historii Architektury” 1996, z. 1, s. 10-11.
6. M. Dolistowska, *Fabryka Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i spółka”*. Dzieje zespołu i jego współczesne przeobrażenia, „Z badań Katedry Historii Architektury” 2008, z. 6, s. 5-30.
7. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 160-164, 265, 279-280.
8. I. Górńska, *Fabryka Jedwabnych Pluszów Towarzystwa Białostockiej Manufaktury E. Becker i s-ka przy ul. Świętojańskiej*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 47-49.
9. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 243-245.
10. A. Werwicki, *Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne*, Warszawa 1957.
11. W. Wróbel, *Świętojańska. Historia jednej ulicy*, Białystok 2018, s. 121-151.

2.9.1.

BUDYNEK ZARZĄDU TOWARZYSTWA BIAŁOSTOCKIEJ MANUFAKTURY „EUGENIUSZ BECKER I SPÓŁKA”

ADRES

ul. Świętojańska 15a

nr geodezyjny działki 2022/1

współrzędne geodezyjne X:592537,66 Y:778712,70

HISTORIA

Budynek zbudowany przed 1902 r., gdy Eugeniusz Becker odkupił od Towarzystwa Białostockiej Manufaktury grunt pod *nowo zbudowanym piętrowym domem*. Początkowo był to jego prywatny dom. Rezygnując z udziałów w Towarzystwie, w 1905 r. Eugeniusz Becker sprzedał dom Towarzystwu z przeznaczeniem na siedzibę zarządu. Budynek usytuowano w zachodnim narożniku zespołu fabrycznego i był on pierwotnie otoczony niewielkim ogrodem. Pełnił nieprzerwanie funkcje biurowe. Przetrwał bez zniszczeń obie wojny światowe. Na początku XX w. podjęto decyzję o zmianie funkcji zespołu fabrycznego i budowie centrum handlowego. Rozległa powierzchnia użytkowa Alfa Centrum pokryła cały obszar dawnej fabryki. Poza galerią pozostała siedziba zarządu, wyizolowana z obszaru handlowego. Od 2006 r. obiekt pozostaje w rękach prywatnych. W 2016 r. przeprowadzono remont elewacji oraz dachu.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z cegły; licowany czerwoną klinkierową cegłą z detalem architektonicznym i podziałem elewacji wykonanym w tynku imitującym piaskowiec. Wzniesiony w stylu neorenesansu. Walory estetyczne podkreśla asymetryczna i rozczłonkowana bryła, mansardowy dach z dwojakiego rodzaju lukarnami (pojedyncze, kryte ostrosłupowymi daszkami zwieńczonymi iglicami i większe w architektonicznych obramowaniach), artykulacja elewacji. Bogaty neorenesansowy detal to przede wszystkim liczne rauty i kaboszony, obramowanie dużej środkowej lukarny w dachu (od strony ulicy), wole oka, kwiatowo-owocowe girlandy i festony. Wartości naukowe obiektu wynikają z przynależności do nielicznych (dwóch) realizacji wyrazistych stylowo tej odmiany neorenesansu, którą Tadeusz S. Jaroszewski określił mianem „kostiumu francuskiego” (dwukondygnacyjny budynek na rzucie prostokąta z wieżą w narożu oraz

parterowym skrzydłem). Podobne rozwiązania z końca XIX w. znajdujemy m.in. w Guzowie, Pszczynie, Warszawie (pałacyk na ul. Foksal).

2.9.2.

STAJNIA I WOZOWNIA W ZESPOLE FABRYKI TOWARZYSTWA BIAŁOSTOCKIEJ MANUFAKTURY „EUGENIUSZ BECKER I SPÓŁKA”

ADRES

ul. Świętojańska 15

nr geodezyjny działki 2022/5

współrzędne geodezyjne X:592499,43 Y:778729,50

HISTORIA

Stajnia wybudowana została prawdopodobnie wraz z budową zespołu fabrycznego w końcu XIX w. Zniszczona częściowo w lipcu 1944 r. Po odbudowie i umieszczeniu w zespole zakładów włókienniczych w budynku stajni miejsce znalazła ochotnicza straż pożarna, później bufet i stołówka zakładowa. W czasach najnowszych obiekt wchłonęło Alfa Centrum, gdzie pełni funkcję gastronomiczną. Budynek stajni usytuowany przy zachodniej granicy zespołu został niemal w całości przykryty dachem budynku galerii handlowej.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z cegły żółtej, ze skromnym detalem z cegły czerwonej podkreślającej gzymsy nadokienne i ostrołukowe arkadki wieńczące tynkowane płyciny w wyższej kondygnacji. Budynek stajni wyróżniają dwa medaliony z końskimi łbami umieszczone po obu stronach otworu w górnej części ryzalitu. Podobne medaliony zachowały się w stajni fabrykanta Augusta Moesa w Choroszczy. Budynek stajni jest jednym z dwóch (stajnia i wozownia w zespole rezydencjonalnym generała von Driesena) zachowanych obiektów tej funkcji w Białymstoku.

2.9.3.

MAGAZYN W ZESPOLE FABRYKI TOWARZYSTWA BIAŁOSTOCKIEJ MANUFAKTURY „EUGENIUSZ BECKER I SPÓŁKA”

ADRES

ul. Świętojańska 15

nr geodezyjny działki 2022/5

współrzędne geodezyjne X:592613,73 Y:778801,20

HISTORIA

Zachowany do dziś budynek magazynu był najbardziej reprezentacyjnym i monumentalnym budynkiem fabryki Beckera. Wzniesiony z czerwonej cegły, trójkondygnacyjny budynek usytuowany wzdłuż ul. Świętojańskiej prezentuje wybitne wartości artystyczne. Rozciągnięta horyzontalnie wieloosiowa elewacja frontowa została starannie zaprojektowana, z bogatym wykorzystaniem ceglanego detalu, którego kompilacja jest imponująca. W zwieńczeniu szczytu na cokole z datą „1895” umieszczono posąg biegnącego Merkurego — patrona kupców i handlu. Na tylnej elewacji widnieje data „1911” wskazująca datę rozbudowy z istniejącego w tym miejscu budynku magazynowo-administracyjnego.

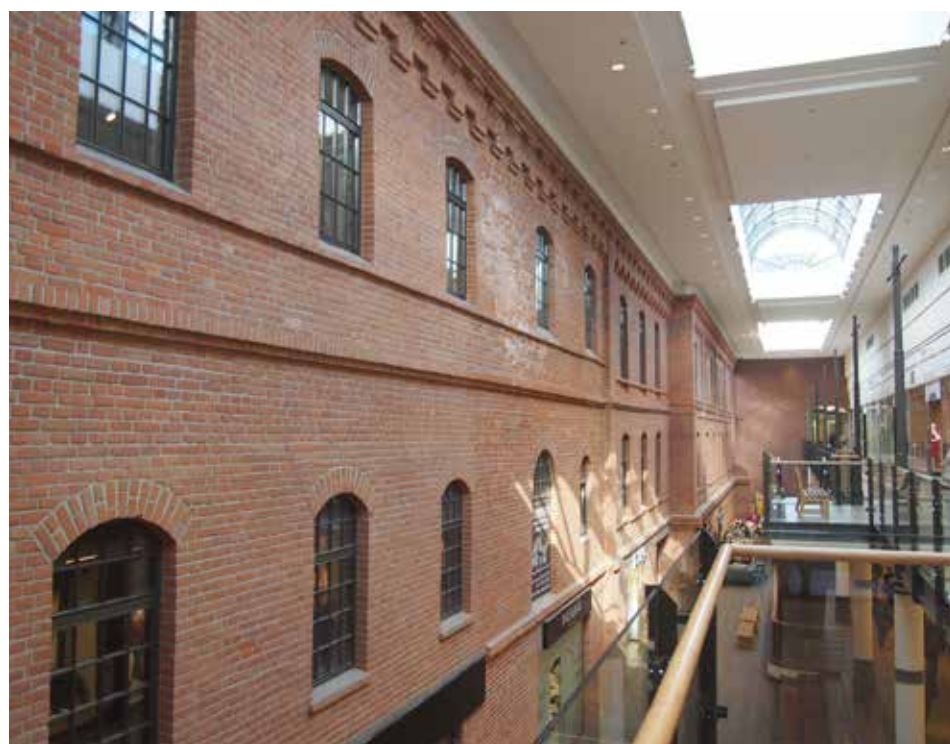
WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z czerwonej cegły, dekorowany ceglanym detalem architektonicznym. Monumentalna, symetryczna, trójkondygnacyjna fasada przepruta została odcinkowo i półkoliście zamkniętymi oknami, rozczłonkowana profilowanymi gzymsami kordonowymi i zwieńczona plastycznie opracowanym gzymsem koronującym. Płytki ryzalit centralny zdobią delikatne ceglane łuki, wertykalne blendy, okulusy, płyciny, pilastry, gzymsy, a wieńczy rzeźba Merkurego. Wykonane z czerwonej cegły historyczne motywy, jak arkadki w szczycie tworzące rodzaj neoromańskiego quadroforium i charakterystyczne ryzalitowe zaakcentowanie środkowej części elewacji mają bezpośrednią analogię w architekturze fabrycznej Łodzi z końca XIX w. W budynku magazynu zastosowano nowoczesne na tamtejsze czasy rozwiązania konstrukcyjne (stropy kładzione na żeliwne belki i wsparte na żeliwnych podporach-kolumnach).

2.10.

BUDYNEK FABRYKI WŁÓKIENNICZEJ JULIUSZA FLAKERA, OBECNIE BUDYNEK TECHNICZNY TELEKOMUNIKACJI

ADRES

ul. Warszawska 10

nr geodezyjny działki 366

współrzędne geodezyjne X:593550,69 Y:779077,89

HISTORIA

Posesja przy ul. Warszawskiej 10 przed 1771 r. została zabudowana pierwszym przy tej ulicy murowanym domem, należącym na przełomie XVIII i XIX w. do marszałka dworu Izabeli Branickiej nazwiskiem Dehais. W 1810 r. właścicielami byli jego spadkobiercy, natomiast w 1825 r. odnotowano Józefa Szajbę, przy czym dom był w całości przeznaczony pod kwaterunek wojsk. Niedługo po tej dacie nieruchomość wykupił przedsiębiorca budowlany Kopel Halpern, jeden z najzamożniejszych białostoczan. Po jego śmierci podział majątku ustalił prawa własności na jego syna, Benjamina Halperna. On też założył w tym miejscu fabrykę włókienniczą, którą odziedziczył następnie jego syn Elias (Ilija). Po jego śmierci nieruchomość przeszła na własność wdowy Gitli. W 1909 r. Gitla sprzedała Juliuszowi Flakerowi majątek złożony z dwóch placów i zabudowań. Według zaświadczenia miejskiego z 1909 r. stały już wówczas na tym placu murowany piętrowy dom z suteryną oraz z dobudowaną do niego parterową oficyną. W 1913 r. działał już w tym budynku białostocki kantor pocztowo-telegraficzny pierwszej klasy. W 1923 r. założono księgę hipoteczną ustalającą prawa własności na Juliusza Flakera. W 1932 r. sprzedał on nieruchomość mieszkającemu w Łodzi synowi Franciszkowi Flakerowi, który posiadał ją do II wojny światowej. W okresie międzywojennym cała posesja przy ul. Warszawskiej 10 i Kościelnej użytkowana była przez Pierwszy Urząd Pocztowo-Telegraficzny w Białymstoku. Po 1944 r. budynek upaństwowiono i od tej pory służył jako centrala telefoniczna.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dwukondygnacyjny budynek prezentuje wybitne wartości artystyczne. Murowany z czerwonej cegły, z elementami z cegły żółtej zastosowanej w gzymsie podokapowym. Budynek usytuowany jest wzdłuż ul. Kościelnej.

Rozciągnięta horyzontalnie wieloosiowa elewacja frontowa została starannie zaprojektowana, z bogatym wykorzystaniem ceglanoego detalu, którego kompilacja jest imponująca. Dwa pseudoryzaliby zwieńczone trójkątными szczytami ozdobionymi blendami i dekoracyjnie potraktowanymi gzymsami dzielą elewację na trzy części. Wertykalizm budowli podkreślają wyoblone płycinowe naroża budynku zwieńczone w partii dachu wieżyczką. Artykulację poziomą wyznaczają rzędy obramionych półwałkami i zamkniętych odcinkowo okien zaakcentowanych ceglanoymi nadokiennikami z kluczami oraz szeroki, plastycznie opracowany gzyms kordonowy z motywem fryzu kostkowego i zygzakowego. Znajdziemy tu też wykonane z czerwonej cegły takie historyczne motywy, jak umieszczone nad drzwiami wejściowymi okna tworzące rodzaj neoromańskiego quadroforium. Charakterystyczne ryzalitowe zaakcentowanie środkowej części elewacji ma bezpośrednią analogię w architekturze fabrycznej Łodzi z końca XIX w.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 105, k. 429-430.
2. *Sprawocznij kalendar po gorodie Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 148-149.
3. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1923, nr 162.
4. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 199.
5. APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 30, nr 2185.
6. *Spis abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej na terenie województwa białostockiego na 1921/1922 r. (wg stanu na 1 października 1921 r.)*, Białystok [1921], s. 31.
7. *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1933, s. 42.
8. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2), Warszawa 2015, s. 218.
9. *Budynek fabryki włókienniczej Flakera, ob. budynek techniczny telekomunikacji. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. G. Ryżewski, A. Ołdytowska, K. Kulesza, Białystok 2004 (mps WUOZ Białystok).

2.11. ZESPÓŁ PAŃSTWOWEJ WYTWÓRNI WÓDEK NR 8, OBECNIE WOJEWÓDZKA KOMENDA POLICJI

ADRES

ul. Warszawska 65 i 65a

nr geodezyjny działki 802/1, 802/2

współrzędne geodezyjne X:593122,46 Y:779317,07

Na terenie zespołu znajdują się budynki o numerach ewidencyjnych:

1918: ul. Warszawska 65a, nr geodezyjny działki 802/2, współrzędne geodezyjne X:593096,27 Y:779253,57; 1919, 1920, 1922: ul. Warszawska 65, obiekty otynkowane; 1923: nr geodezyjny działki 802/1, współrzędne geodezyjne X:593089,65 Y:779330,56; 1924: nr geodezyjny działki 802/1, współrzędne geodezyjne X:593115,85 Y:779278,44; 1925: budynek ceglany w trakcie termoizolacji; 1926: budynek otynkowany; 1927: nr geodezyjny działki 802/1, współrzędne geodezyjne X:593149,71 Y:779316,54; 1928: nr geodezyjny działki 802/1, współrzędne geodezyjne X:593121,93 Y:779357,02; 1929, 1930h, 1931i: obiekty otynkowane.

HISTORIA

Obszar posesji przy ul. Warszawskiej 65 został wytyczony w czasach zaboru pruskiego na tzw. Przedmieściu Warszawskim jako część większego terenu podzielonego na posesje budowlane. Jedną z dwóch ostatnich parcel przed 1848 r. kupiła Hrina Zabłudowska, żona miejscowego kupca Mejera Zabłudowskiego, syna Izaaka. Po jej śmierci majątek stał się własnością Mejera, który w 1845 r. dokupił drugą, sąsiednią parcelę. Całość w 1871 r. odsprzedał Hermanowi Commichau, który skupował okoliczne nieruchomości w pobliżu swojej fabryki (obecnie ul. Warszawska 59). 12 marca 1896 r. syn Hermana, Herman Commichau (junior), sprzedał skarbowi państwa, reprezentowanemu przez rewizora akcyz grodzieńskiego Gubernialnego Urzędu Akcyz Aleksandra Ponkratowa, place nabyte od Mejera Zabłudowskiego, na których stały dwa domy: piętrowy murowany i parterowy drewniany. W następnych latach powstały tu zabudowania miejscowego oddziału Gubernialnego Zarządu Akcyz oraz zarządzanych przez niego składów monopolu spirytusowego. W latach 80. XIX w. na posesji stał tylko jeden budynek na rogu ul. Warszawskiej

i św. Wojciecha. Najpewniej w latach 90. XIX w. wzniesiono zachowane do dziś zabudowania. Pierwsze informacje o ich istnieniu pochodzą dopiero z 1913 r. Od strony ul. Warszawskiej stanął duży budynek z parterowymi skrzydłami i piętrową częścią centralną, w całości podpiwniczony, a od strony zachodniej piętrowa oficyna boczna (między nimi znajdowała się brama). W głębi posesji, od strony zachodniej, zbudowano budynek piętrowy, obok niego znajdował się drugi analogiczny obiekt (nie zachował się). Wzdłuż ul. św. Wojciecha wymurowano trzy budynki o zbliżonych rozmiarach. Wszystkie wzniesiono przy użyciu żółtej cegły. Zarząd Akcyzy pracował do lata 1915 r., gdy został ewakuowany. W okresie międzywojennym obiekty przy ul. Warszawskiej 65 zajęto na potrzeby Urzędu Skarbowego Akcyz i Monopolów Państwowych. Działała tu także Państwowa Wytwórnia Wódek nr 8. W tym czasie dokonano przebudowy części obiektów z końca XIX w. stojących przy ul. św. Wojciecha, łącząc je z głównym gmachem od strony ul. Warszawskiej. Na posesji powstało kilka nowych budynków, a działkę rozszerzono w kierunku północnym, aż do ul. S. Staszica. W latach 1939-1941 posesję zajęło NKWD, a w okresie okupacji niemieckiej była tu siedziba policji. Zabudowa posesji przy ul. Warszawskiej 65 przetrwała II wojnę światową w stanie nienaruszonym. Po 1944 r. nieruchomości została najpierw przeznaczona na siedzibę NKWD, a od 1945 r. Komendy Wojewódzkiej Milicji Obywatelskiej, później zaś komisariatu miejskiego. W latach 40. i 50. XX w. mieściły się tu więzienie oraz areszt. Od 1989 r. do dnia dzisiejszego budynki przy ul. Warszawskiej 65 służą policji. Główny gmach na rogu ul. Warszawskiej i św. Wojciecha, oficyna od strony zachodniej oraz skrzydło od strony ul. św. Wojciecha już w okresie międzywojennym zostały otynkowane jako efekt polityki władz miejskich dążących do likwidacji śladów rosyjskiego panowania, przez co utraciły swoje pierwotne wartości architektoniczne wynikające z użycia żółtej cegły. Dawny wygląd zachowała częściowo oficyna zachodnia i niektóre gmachy stojące wewnątrz posesji. Obecnie teren zespołu dawnej Państwowej Wytwórni Wódek nr 8 zajmują Wojewódzka Komenda Policji, Miejska Komenda Policji i Centralne Biuro Śledcze Policji.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekty murowane z żółtej cegły, monochromatyczne, detal architektoniczny ceglany. Utylitarny charakter zabudowy podporządkowany został przemysłowej funkcji zespołu. Skromny detal architektoniczny

w postaci kostkowych gzymsów, odcinkowo zamkniętych okien zastosowano we wszystkich obiektach. Pod względem estetycznym wyróżniają się: budynek przy ul. Warszawskiej 65a (zachodnia oficyna), gdzie zastosowano pionowy podział elewacji z ceglanych lizen oraz plastycznie opracowany gzyms kostkowy. Dwa bliźniacze obiekty (1923, 1928) otrzymały szerokie profilowane gzymsy koronujące z motywem ceglanych konsolek. Wartością naukową zespołu jest zachowany jego pierwotny układ przestrzenny, co stanowi świadectwo przemysłowego rozwoju Białegostoku — Manchesteru Północy. Ze względu na to, że obiekty były miejscem kaźni polskich patriotów — są miejscem pamięci o szczególnych wartościach historycznych.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 1, k. 81-82; tamże, sygn. 57, k. 194-195, 252-253.
2. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 91.
3. *Spis abonentów Państwowej Sieci Telefonicznej na terenie województwa białostockiego na 1921/1922 r. (wg stanu na 1 października 1921 r.)*, Białystok [1921], s. 33.
4. *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1933, s. 80, 146.
5. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 237.
6. M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, s. 42-45.

3. OBIEKTY WOJSKOWE I WIĘZIENNE

3.1. ZESPÓŁ KOSZAR 12. MARIAMPOLSKIEGO PUŁKU DRAGONÓW, OBECNIE SIEDZIBA PODLASKIEGO ODDZIAŁU STRAŻY GRANICZNEJ

ADRES

ul. J. Bema 100

nr geodezyjny działki 220/72

współrzędne geodezyjne X:591973,24 Y:776639,22

HISTORIA

Zespół koszar przy ul. J. Bema powstał w 1887 r. na potrzeby 12. Mariampolskiego Pułku Dragonów. W 1913 r. stacjonował tu 4. Mariampolski Pułk Huzarów Generał-Feldmarszałka Księcia Wittgensteina. Podczas I wojny światowej zespół uległ zniszczeniu, zdewastowano wiele budynków, spłonęła prawosławna cerkiew koszarowa. Po odzyskaniu niepodległości koszary przejęło Wojsko Polskie, które umieszczało tu różne oddziały i jednostki wojskowe. W 1927 r. kompleks zasiedlony został przez 14. Dywizjon Artylerii Konnej, który pozostawał w nim do 1939 r. W latach 1939-1941 stacjonowały w nim wojska rosyjskie, a następnie do 1944 r. — niemieckie. Gdy Rosjanie ponownie zajęli Białystok, w koszarach umieścili własne oddziały, które wczesną jesienią ustąpiły miejsca 1. Pułkowi Piechoty Wojska Polskiego, a następnie 18. Dywizji Piechoty. W latach 1945-1946 wykonywano tu wyroki śmierci. Miejszem straceń był teren strzelnicy, a uśmiercano prawdopodobnie dezertersów ze stacjonującej w danym momencie jednostki wojskowej, którzy najczęściej wstępowali w szeregi partyzantki niepodległościowej. Według niektórych świadków zwłoki grzebano w wale istniejącej do dziś strzelnicy, według innych wywożono. Po 1956 r. kompleks został oddany w użytkowanie Wojskom

Ochrony Pogranicza, w 1976 r. — Podlasko-Mazurskiej Brygadzie WOP, która w 1991 r. została przekształcona w Podlaski Oddział Straży Granicznej im. generała dywizji Henryka Minkiewicza. Zmiany w układzie przestrzennym koszar nastąpiły w latach 70. i 80. XX w.: przebudowano wartownię, zdemontowano północną bramę, otynkowano część budynków, zaś okoliczne parcele przejęły władze miejskie. Obecny teren Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej zajmuje mniejszą powierzchnię niż pierwotny kompleks z XIX w. Część zabudowań nie przetrwała, w przypadku niektórych zmieniono wygląd elewacji. W latach 90. XX w. na terenie jednostki umiejscowiono sprzęt ciężki ze zbiorów Muzeum Wojska w Białymstoku.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół koszarowy przy ul. J. Bema 100 jest dość dobrze zachowanym kompleksem XIX-wiecznego budownictwa wojskowego, pochodzącym z okresu, gdy zabudowa koszarowa i fabryczna kształtowała wygląd Białegostoku oraz była inspiracją dla budownictwa mieszkaniowego i użyteczności publicznej. Obecnie część obiektów należących do pułku dragonów znajduje się poza granicami koszar, a wiele budynków licowanych żółtą i czerwoną cegłą zostało otynkowanych w latach 70. i 80. XX w. Pomimo tego zachował się pierwotny układ zabudowań z placem apelowym w centrum oraz kompleks budynków mieszkalnych, sztabowych, magazynowych i gospodarczych wzniesionych głównie wg typowych, ujednoliconych projektów stosowanych w XIX-wiecznym rosyjskim budownictwie wojskowym.

BIBLIOGRAFIA

1. *Zespół Mariampolskiego Pułku Dragonów ob. Podlaski Oddział Straży Granicznej. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. P. Pańkowski, Białystok 2002 (mps WUOZ Białystok).
2. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 142, 144, 192, 233, 262, 269, il. III.8.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 234-236.
4. M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, s. 360-361.
5. B. Tomecka, *Białystok. Zespół koszarowy przy ul. Bema. Studium historyczno-przestrzenne*, Białystok 1996 (mps WUOZ Białystok).
6. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).

3.1.1.

BUDYNEK KOSZAROWY NR 5, STOŁÓWKA I KUCHNIA

ADRES

ul. J. Bema 100

nr geodezyjny działki 220/72

współrzędne geodezyjne X:592076,82 Y:776495,81

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek nr 5 to obszerny trójkondygnacyjny gmach wymurowany z żółtej i czerwonej cegły. Do dzisiejszych czasów zachował się bez poważniejszych przekształceń, zarówno w partii bryły, jak i wystroju elewacji. Prostopadłościenna, wydłużona sylweta budynku została ożywiona płytkimi ryzalitami na osiach skrajnych i środkowych dłuższych elewacji. Ryzalit frontowy został dodatkowo zaakcentowany schodkowym naczółkiem ze sterczynami. Dekoracyjną rolę na elewacjach pełni pasowy układ czerwonych i żółtych cegieł oraz dwubarwne łuki nadokienne. Dla zrównoważenia kierunków horyzontalnych wprowadzono narożne i międzyosiowe lizeny z żółtej cegły. Budynek jest w bardzo dobrym stanie zachowania, a oczyszczenie elewacji podkreśliło wyjątkową ozdobność detalu.

3.1.2.

BUDYNEK NR 21, ŁAŻNIA, PRALNIA MOKRA

ADRES

ul. J. Bema 100

nr geodezyjny działki 220/72

współrzędne geodezyjne X:592164,14 Y:776437,60

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Typ parterowego budynku na rzucie wydłużonego prostokąta, o skromnym ceglany detal i osiach rozdzielonych przyporami był charakterystyczny dla wielu XIX-wiecznych koszarowych budynków gospodarczych, m.in. magazynów i stajni. W koszarach przy ul. J. Bema zastosowano ten projekt do budowy łaźni. Do jego dekoracji użyto żółtej cegły w tym samym kolorze co licówka elewacji. Detal ograniczono do łuków nadokiennych, drobnych profili na przyporach oraz masywnego listwowo-kostkowego gzymsu wieńczącego. Obecnie budynek jest w dobrym stanie zachowania, ceglane elewacje zostały naprawione i oczyszczone.

3.1.3. BUDYNEK NR 22

ADRES

ul. J. Bema 100

nr geodezyjny działki 220/72

współrzędne geodezyjne X:592123,92 Y:776437,08

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek poddano remontowi, który dzięki oczyszczeniu licowanych żółtą cegłą elewacji podkreślił jego walory. Zwarta prostopadłościenna bryła budynku jest zachowana w pierwotnej formie (współczesny jest jedynie ganek przed wejściem). Dłuższe, licowane żółtą cegłą elewacje gmachu akcentują środkowe ryzality, z których frontowy został wzbogacony o szczyt z okulusem. Ceglany detal ograniczono do łuków nadokiennych ze zwornikami, podokienników, płaskich lizen i kostkowego gzymsu połączonego na narożach elewacji i ryzalitów ze spływami. Dzięki zastosowaniu żółtej cegły nie wyróżnia się on na tle ścian i nie dominuje sylwety budynku.

3.2.

BUDYNEK GOSPODARCZY NR 25 NA TERENIE KOSZAR 11. CHARKOWSKIEGO PUŁKU DRAGONÓW

ADRES

ul. Kawaleryjska 70

nr geodezyjny działki 808/2

współrzędne geodezyjne X:590060,84 Y:776451,23

HISTORIA

Koszary 11. Charkowskiego Pułku Dragonów założono w 1890 r. w południowo-zachodniej części miasta, w pobliżu linii kolejowej Brześć-Grajewo. Budynek nr 25 to dawny garaż artyleryjski zbudowany w 1897 r. wraz z innymi budynkami koszarowymi, wzniesionymi zapewne według projektu Wiktora Junoszy-Piotrowskiego. W 1915 r. koszary ewakuowano, od 1919 r. zostały zajęte przez Wojsko Polskie — w latach 1919-1939 stacjonowały tu 10. Pułk Ułanów Litewskich oraz 14. Dywizjon Artylerii Konnej. W okresie II wojny światowej koszary zajęła najpierw Armia Czerwona, a następnie wojsko niemieckie. Hitlerowcy urządzili tu obóz jeniecki dla żołnierzy radzieckich (przechowywano w nim ponad 10 tys. jeńców). W latach 1944-1947 koszary zostały ponownie zajęte przez Armię Czerwoną, która urządziła tu szpital. We wrześniu 1944 r. powstał tu także Frontowy Obóz Przesyłowy nr 45, kierowany przez mjr. Afanasiewa, należący do dowodzonego przez mjr. Bondariewa Wydziału ds. Jeńców Wojennych i Internowanych przy Frontowym Zarządzie Tyłów 2. Frontu Białoruskiego. Od 1947 r. koszary były zajęte przez Wojsko Polskie. Najpierw stacjonowała tu 18. Dywizja Piechoty, następnie 2. Podlaska Brygada Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego i 25. Pułk Łączności, obecnie zaś swoją siedzibę mają Wojewódzki Sztab Wojskowy oraz 18. Pułk Rozpoznawczy. W okresie międzywojennym i w PRL-u na terenie koszar wzniesiono kilka nowych budynków.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Usytuowany w północnej części działki. Jako jeden z niewielu obiektów zespołu nie został otynkowany. Zachowany w stanie niemal oryginalnym, stanowi przykład, jak wyglądały pierwotnie wszystkie budynki koszarowe zespołu. Jest przykładem typowego budownictwa koszarowego z zachowanym skromnym ceglany detalem. Założony na rzucie wydłużonego

prostokąta, spięty masywnymi narożnikami, posiada symetrycznie rozplanowane elewacje boczne rozczłonkowane wydatnymi, plastycznie opracowanymi pilastrami wyznaczającymi osie. Centralnie umieszczone ryzality wieńczą frontony ujęte ceglanymi gzymsami.

BIBLIOGRAFIA

1. D. zespół koszarowy Charkowskiego Pułku Ułanów ob. jednostka wojskowa nr 1451 (18. Brygada Obrony Terytorialnej). Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. D. Stankiewicz, J. Kotyńska, Białystok 2001 (mps WUOZ Białystok).
2. A. Lechowski, *Białystok w latach 1864-1914*, [w:] *Historia Białegostoku*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 284.
3. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 124, 144, 233, 269.
4. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korcza i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2*), Warszawa 2015, s. 236-240.
5. M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, s. 24-25 (gdzie plan koszar wykonany w 1944 r. przez wywiad AK do celów operacji „Burza”).
6. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).

3.3.

ZESPÓŁ WIĘZIENIA CARSKIEGO, OBECNIE ARESZT ŚLED CZY

ADRES

ul. M. Kopernika 21

nr geodezyjny działki 148/6

współrzędne geodezyjne X:592257,67 Y:776842,42

HISTORIA

Zespół budynków więzienia carskiego zbudowano w latach 1911-1912, poza ówczesną zabudową miasta, jako Oddział Więzienia Powiatowego, które bezpośrednio podlegało władzom Inspekcji Więziennej guberni grodzieńskiej. Kompleks znajdował się na trasie kolejowej Warszawa-Petersburg i wykorzystywany był jako więzienie etapowe w drodze na Syberię. Na całość składały się cztery budynki główne (administracyjny, gospodarczy, pawilon więzienny, szpital) i kilka mniejszych otoczone wysokim ceglanym murem. W czasie budowy pojemność więzienia szacowano na 470 więźniów (w 1950 r. przetrzymywano tu około 2000 więźniów). W latach 1915-1919 więzienie znajdowało się pod zarządem wojskowych władz niemieckich, zaś w okresie 1919-1939 władz polskich. W czasie okupacji sowieckiej 1939-1941 budynkami zarządzało NKWD. Po wkroczeniu Niemców przetrzymywano tu żołnierzy podziemia niepodległościowego i podejrzanych o udział w ruchu oporu. Od 1944 r. więzienie podlegało Resortowi Bezpieczeństwa Publicznego, przetrzymywano w nim więźniów politycznych i żołnierzy podziemia. Na terenie więzienia i ogrodu przywięziennego w latach 1944-1956 dokonywano pochówków więźniów straconych na mocy wyroków sądowych oraz przekazanych do pochowania osób poległych i zamordowanych podczas obław UB-MO-KBW-WP. Do końca stycznia 1945 r. deportowano stąd około 5000 więźniów na Wschód. Po 1956 r. w obiekcie mieściło się Więzienie Centralne, następnie Areszt Śledczy, Wojewódzki Zarząd Zakładów Karnych, a od lat 70. XX w., kiedy wybudowano nowe więzienie, znajduje się tu Areszt Śledczy. Po wprowadzeniu stanu wojennego w 1981 r. przetrzymywano w nim internowanych członków opozycji. W 2002 r. kompleks został wpisany do rejestru zabytków. W latach 2013-2015 na terenie zespołu odkryto jamy grobowe ze szczątkami ofiar z lat 1941-1956.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół więzienia carskiego usytuowany jest na czworobocznej ogrodzonej działce w zachodniej pierzei ul. Kopernika. W swojej zasadniczej strukturze przestrzennej dotrwał do czasów współczesnych w stanie niemal oryginalnym. Zachowany został zarówno mur ogrodzeniowy, jak i wystrój budynków nawiązujących do architektury koszarowej. Wartość historyczną zespołu wyznacza martyrologia Polaków, którzy w tym miejscu byli przetrzymywani przed wywozem na Syberię, a podczas II wojny i po niej byli tu więzieni i mordowani przez władze komunistyczne.

BIBLIOGRAFIA

1. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 233.
2. M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, s. 284-285 (gdzie plan sytuacyjny kompleksu więziennego z 1950 r.).
3. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne do planu zagospodarowania przestrzennego*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).

3.3.1.

OGRODZENIE W ZESPOLE WIĘZIENIA CARSKIEGO, OBECNIE W ARESZCIE ŚLED CZYM

ADRES

ul. M. Kopernika 21

nr geodezyjny działki 148/6

współrzędne geodezyjne X:592304,50 Y:776891,37

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół więzienia carskiego usytuowany jest na czworobocznym terenie ogrodzonym wysokim murem wzniesionym w 1908 r. Podobnie jak cały zespół mur ogrodzeniowy wykonano z żółtej nietynkowanej cegły. Posadowiony na kamiennym cokole, podzielony lizenami na przęsła, zwieńczony wydatnym, profilowanym gzymsem. Płyciny przęseł wieńczy gzyms konsolkowy. Na południowo-zachodnim murze umieszczono tablicę upamiętniającą martyrologię Polaków o treści: PAMIĘCI OFIAR/ SOWIECKICH I NIEMIECKICH OKUPANTÓW ORAZ FUNKCJONARIUSZY KOMUNISTYCZNEGO/ APARATU BEZPIECZEŃSTWA/ KTÓRZY STRACILI ŻYCIE W LATACH 1939-1956/ I SPOCZYWAJĄ W TEJ MOGILE/ ORAZ W INNYCH MIEJSCACH/ NA TERENIE WIĘZIENIA.

3.3.2.

BUDYNEK ADMINISTRACJI W ZESPOLE WIĘZIENIA CARSKIEGO, OBECNIE W ARESZCIE ŚLED CZYM

ADRES

ul. M. Kopernika 21

nr geodezyjny działki 148/6

współrzędne geodezyjne X:592266,13 Y:776926,56

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół więzienia carskiego usytuowany jest w zachodniej pierzei ul. Kopernika. Zachowany do dziś w niezmienionym niemal stanie, odnowiony budynek administracji bezpośrednio graniczy z ulicą. Zbudowany z żółtej cegły, którą wykorzystano również do dekoracji elewacji. Monumentalna trójkondygnacyjna bryła budynku otrzymała bogatą dekorację elewacji. Fasada rozczłonkowana została trzema pseudoryzalitami, gzymsem kordonowym i lizenami. Dolna kondygnacja jest cała boniowana, w wyższych pomiędzy oknami pojawia się gzyms kostkowy. Szczególnie ozdobnie opracowano ryzalit środkowy mieszczący klatkę schodową doświetloną oknami i okulusem otoczonym ceglany mi łukami z kluczem. Zwieńczenie ryzalitu tworzy szczyt z wtopionym weń frontonem, ujętym trójbocznymi filarami, które wspierają się na schodkowych konsolach. Analogiczne trójboczne konsole wspierają filary attyk wieńczących ryzaliti skrajne. Wszystkie elewacje obiega plastyczny gzyms koronujący z motywem trójliści i konsolek, a okna mają analogiczną oprawę z ceglanych nadokienników i podokienników. Wartość historyczną budynku wyznacza martyrologia Polaków, którzy w tym miejscu byli więzieni i mordowani przez władze komunistyczne. Na elewacji frontowej budynku umieszczona została tablica z inskrypcją: W HOŁDZIE/ POLAKOM/ ZAMORDOWANYM ZAMĘCZONYM/ I WIĘZIONYM W MURACH TEGO WIĘZIENIA/ W LATACH 1939-1956/ PRZEZ OKUPANTA HITLEROWSKIEGO/ STALINOWSKIEGO I URZĄD BEZPIECZEŃSTWA/ ZA WALKĘ O WOLNĄ POLSKĘ/ 1998 WSPÓŁWIĘŹNIOWIE/ Z.W.P.O.S. BIAŁYSTOK. W 2018 r. w dwóch salach w piwnicach budynku utworzono Izbę Pamięci Ofiar Systemów Totalitarnych.

3.3.3.

PAWILON WIĘZIENNY W ZESPOLE WIĘZIENIA CARSKIEGO, OBECNIE W ARESZCIE ŚLED CZYM

ADRES

ul. M. Kopernika 21

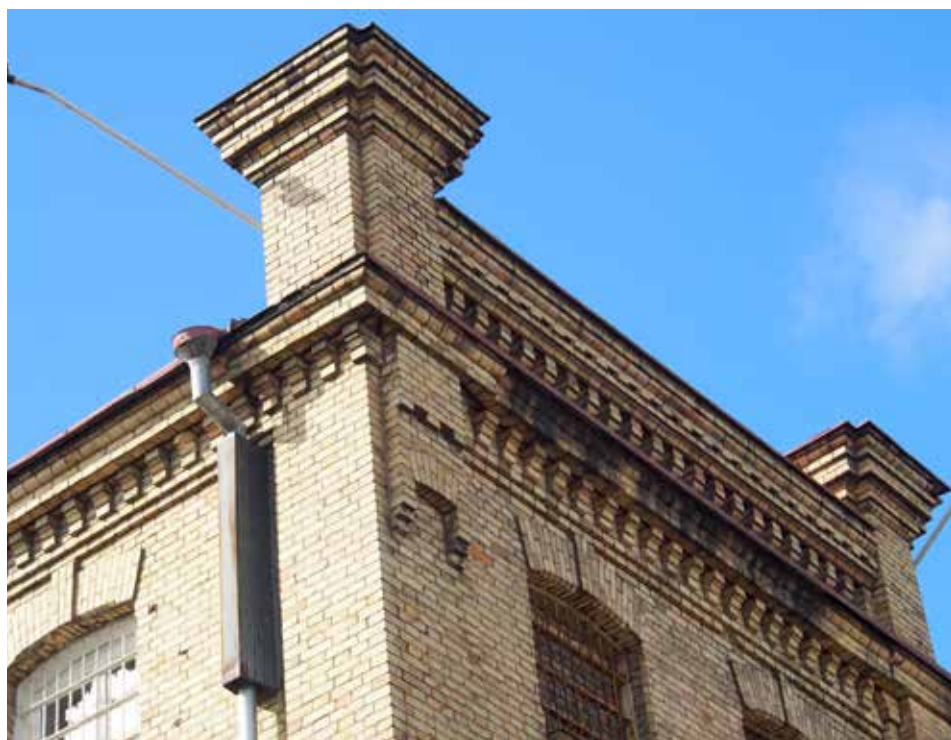
nr geodezyjny działki 148/6

współrzędne geodezyjne X:592234,38 Y:776831,57

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół więzienia carskiego usytuowany jest na terenie czworobocznej, ujętej wysokim murem działki. Pawilon więzienny położony jest w jej części centralnej. Wzniesiony na rzucie litery E, składa się z trójkondygnacyjnego korpusu głównego i trzech ramion. Zachowany w stanie oryginalnym, zbudowany z żółtej cegły na wzór budynków koszarowych. Monumentalna symetryczna fasada rozczłonkowana jest gzymsami kordonowymi, lizenami i trzema pseudoryzalitami: jednoosiowym środkowym ozdobionym arkadową płyciłą, zwieńczonym szczytem ozdobionym fryzem arkadkowym i dwoma dwuosiowymi skrajnymi zwieńczonymi plastycznie opracowanymi atykami. Elewację przepartą rzędami niewielkich okien zamkniętych odcinkowymi nadokiennikami wieńczy szeroki gzyms koronujący z fryzem konsolowym. Pozostałe elewacje budynku obiegają gzymsy kordonowe i koronujące. Ozdobnie opracowano również liczne kominy, które obwiedziono fakturowymi gzymsami arkadkowymi. Wartość historyczną budynku wyznacza martyrologia Polaków, którzy w tym miejscu byli przetrzymywani przed wywozem na Syberię, a podczas II wojny i po niej byli tu więzieni i mordowani przez władze komunistyczne.

3.4.

ZESPÓŁ MAGAZYNÓW WOJSKOWYCH

ADRES

ul. Węglowa 5

nr geodezyjny działki 788/8, 788/9, 788/11, 788/12

współrzędne geodezyjne X:594728,22 Y:778916,76

HISTORIA

Tereny, na których powstały magazyny wojskowe przy obecnej ul. Węglowej 5, należały początkowo do wsi Białostoczek, wcielonej po odzyskaniu niepodległości w granice miasta. Już przed I wojną światową na tym obszarze była infrastruktura gospodarcza związana niewątpliwie z linią kolejową. W latach 30. XX w. Wojsko Polskie podjęło działania zmierzające do budowy kompleksu magazynów. Do terenu, na którym być może już przed I wojną światową istniały składy wojskowe, w latach 30. XX w. włączono grunty prywatnych mieszkańców dawnej wsi Białostoczek, dokonując ich wywłaszczenia i wypłacając im odpowiednie odszkodowania. Dekret wywłaszczeniowy podpisał prezydent Rzeczypospolitej 2 września 1934 r. Właścicielem terenu stał się skarb państwa, a administratorem Dowództwo Okręgu Korpusu nr III w Grodnie. W 1935 r. miała miejsce rozprawa sądowa dotycząca odszkodowań za mienie wywłaszczone. Jako strony zainteresowane wezwania na sąd otrzymali przedstawiciel skarbu państwa — Dowódca Okręgu Korpusu nr III w Grodnie oraz kilkanaście osób — mieszkańców Białegostoku, a także Gmina Miasta Białegostoku. Co istotne, rozprawa miała się odbyć 21 maja 1935 r. w lokalu Składnicy Materiałów Intendenckich przy ul. Węglowej. Widać zatem, że już w tym czasie istniały tu magazyny wojskowe. Zespół składnicy wojskowej wybudowano w latach 1934-1936. Do 1939 r. stanowił tzw. Składnicę Materiału Intendenckiego nr 13, będącą zapleczem 18. Dywizji Piechoty. Po zajęciu miasta przez wojska radzieckie z Węglówki wywożono ludność polską w głąb Rosji. Podczas II wojny światowej dwa budynki magazynowe oznaczone numerami 9 i 12 zostały zniszczone, a po wojnie odbudowane. Kompleks do 2005 r. stanowił własność Agencji Mienia Wojskowego, a obecnie należy do miasta. W 2009 r. budynek nr 9 został przekazany Towarzystwu Budownictwa Społecznego, w 2010 r. przeprowadzono jego gruntowną przebudowę i adaptację na budynek biurowy według projektu arch. Macieja Ejdyśa. Budynek nr 5 przeznaczono na Muzeum Pamięci

Sybiru, zaś pomieszczenia w budynkach 10, 11, 12 wykorzystywane są jako magazyny i składnice różnych firm i podmiotów gospodarczych.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kompleks pięciu magazynów wojskowych został wzniesiony według projektu typowego, wykorzystanego m.in. w Wilnie. Konstrukcję budynków oparto na żelbetowych ramach wypełnionych nietynkowaną cegłą ceramiczną, przesuwne drzwi wykonano ze stali. Zastosowanie surowych materiałów, a nawet wyeksponowanie ich na elewacjach, rezygnacja z detalu architektonicznego, monotonia i powtarzalność modułów podkreślają ściśle utylitarny charakter obiektów i są zgodne z zasadami funkcjonalizmu. Inaczej niż na przełomie XIX i XX w. — w tym wypadku zastosowanie surowej cegły na elewacjach nie miało charakteru dekoracyjnego.

BIBLIOGRAFIA

1. „Dziennik Urzędowy Województwa Białostockiego” 1935, nr 6.
2. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 311.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 253-254.
4. A. Oleksicki, *Nieruchomość Agencji Mienia Wojskowego przy ul. Węglowej w Białymstoku — dawne składy umundurowania i aprowizacyjne WP — możliwość wykorzystania na cele placówek kultury Białegostoku*, Warszawa 2005 (mps WUOZ Białystok).
5. S. Wicher, *Białostocka architektura modernizmu*, Białystok 2013.
6. <http://weglowa.info/skan/>.

3.5.

BUDYNEK SZTABOWY, OBECNIE MIESZKALNY

ADRES

ul. M. Wołodajowskiego 2a/b

nr geodezyjny działki 1788/3, 1788/4

współrzędne geodezyjne X:592075,73 Y:778171,36

HISTORIA

Zespół koszar zlokalizowany między ulicami Marii Skłodowskiej-Curie, Waszyngtona, Wołodajowskiego i 11 Listopada został wzniesiony w 1879 r. prawdopodobnie dla 61. Włodzimierskiego Pułku Piechoty. Koszary włodzimierskie stanowiły najbardziej rozległy zespół wojskowy na terenie miasta (łącznie z budynkami gospodarczymi liczyły 112 obiektów). Przed I wojną światową stacjonowało tu kilka jednostek: 3. Batalion 62. Suzdalskiego Pułku Piechoty, Wydzielony Oddział 63. Uglickiego Pułku Piechoty Generał-Feldmarszałka Grafa Apraskina, Białostocki Lazaret Garnizonowy. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości koszary zajęło Wojsko Polskie i nosiły one imię Generała Sowińskiego. Mieściło się tu dowództwo oraz ośrodki zapasowe Podlaskiej Brygady Kawalerii (wcześniej Brygada Kawalerii „Białystok”). Po II wojnie światowej w budynku siedzibę miały Liga Obrony Kraju i Ośrodek Szkolenia Kierowców. W 1999 r. obiekt został podzielony i sprzedany w ręce prywatne, a po 2000 r. wyremontowany i zaadaptowany do celów mieszkalnych.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Wymurowany z żółtej cegły dawny budynek sztabowy jest typowym przykładem budownictwa koszarowego z przełomu wieków. Kubiczność bryły, symetria elewacji oraz prostota detalu wskazują na ściśle użytkowy charakter obiektu. Ujednoliceniu jego wyglądu służy zastosowanie jednokowych podziałów architektonicznych oraz wprowadzenie równego rytmu otworów okiennych na wszystkich elewacjach. Dominującą rolę w zewnętrznym wystroju pełnią okazałe kostkowe gzymsy i masywne narożne lizeny. Historyczną bryłę budynku zakłócają współczesne ganki wykonane z cegły klinkierowej.

BIBLIOGRAFIA

1. *Budynek koszarowy, ob. mieszkalny. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. K. Kulesza, A. Ołdytowska, G. Ryżewski, Białystok 2004 (mps WUOZ Białystok).
2. A. Dobroński, *Białystok. Historia miasta*, Białystok 2001, s. 100-101.
3. A. Konopka, *Garnizon Białystok w 1913 roku (Dziewięciu generałów carskich)*, „Gryfita” 1995, nr 9, s. 21-23.
4. A. Lechowski, *Białystok w latach 1864-1914*, [w:] *Historia Białegostoku*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 284.
5. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 123, 137, 142, 269, 302, 344.
6. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 233-234.

4. OBIEKTY UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

4.1. ŻYDOWSKA SZKOŁA RELIGIJNA W ZESPOLE SZKÓŁ TALMUD TORY

ADRES

ul. Lipowa 41d

nr geodezyjny działki 1605/2

współrzędne geodezyjne X:593255,61 Y:777453,94

HISTORIA

14 lutego 1900 r. przedsiębiorca włókienniczy Abram Jankiel Szpiro oraz grupa białostockich przedsiębiorców i działaczy społeczno-kulturalnych, upoważnionych przez Zarząd Miejski na podstawie decyzji Rady Miasta, honorowy obywatel Berel Wołkowyski, rabin gminy białostockiej Mejer Markus, kupiec Szmul Mowsza Rozental, Judel Izrael Kalecki, Szmul Lipszyc i Ajzyk Medownik, zawarli akt kupna-sprzedaży, mocą którego Szpiro sprzedał swój plac na rzecz Białostockiego Towarzystwa „Talmud Tory” zamierzającego zbudować w tym miejscu jedną z siedzib prowadzonej szkoły. Plac był położony od strony ul. Cmentarnej (ul. Sosnowej) i stanowił dopełnienie działki zlokalizowanej od strony ul. Lipowej. Razem obie działki utworzyły posesję, na której — zgodnie z projektem zatwierdzonym przez władze gubernialne w 1903 r. — zbudowano gmachy Towarzystwa „Talmud Tory”, w tym budynek szkoły rzemieślniczej (ul. Lipowa 41, dziś nie istnieje) oraz budynek szkoły „Talmud Tory” (ul. Lipowa 41d, obszar działki kupionej od Szpiry). Do tej pory „Talmud Tora” mieściła się w starym domu obok wielkiej synagogi. Obie placówki, zgodnie z religijnym nakazem nauczania, były utrzymywane ze środków własnych Towarzystwa i przeznaczone dla dzieci z biednych rodzin żydowskich. Placówka „Talmud Tory” miała formę szkoły podstawowej, natomiast Szkoła Rzemieślnicza W. Wysockiego prowadziła zawodowy profil nauczania. Przed 1915 r.

istniała tu także pierwsza żeńska szkoła ludowa Sary Menachowskiej. Szkoła Towarzystwa „Talmud Tory” w formie ustanowionej na początku XX w. działała przez cały okres międzywojenny. W 1932 r. w obu budynkach odnotowano: Pierwszą Hebrajską Szkołę Ludową organizacji „Tarbut”, Żydowskie Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Jałduth” oraz Szkołę Rzemieślniczą przy Gminie Żydowskiej im. W. Wysockiego. Po II wojnie światowej oba budynki przeszły do zasobów miejskich.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obydwie szkoły do 1944 r. tworzyły jednolity stylistycznie zespół budowli o nietynkowanych elewacjach z dwubarwnej cegły (żółtej i czerwonej) ze szczytami ryzalitów podkreślonymi przez głębokie wysunięcie dachu, wspartego na ozdobnie wycinanych drewnianych belkach i zaakcentowanego sterczynami. Charakterystyczne ceglane elewacje nadawały specyficzny koloryt architekturze miejskiej Białegostoku przełomu stuleci. Obiekt o wartościach historycznych i estetycznych, jeden z niewielu należących do szkolnictwa żydowskiego, który przetrwał zniszczenia II wojny światowej.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 81, k. 361-386.
2. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 170-171, 173.
3. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 101.
4. *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1932, s. 53, 54, 55, 60, 61.
5. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 209, 211-212, il. III.99, III.100 (plan sytuacyjny posesji przy ul. Lipowej 41 oraz projekt elewacji frontowej).
6. M. Dolistowska, *Architektura i budownictwo publiczne społeczności żydowskiej w Białymstoku*, [w:] *Białystok MAYN HEYM*, Białystok [b.r.], s. 94-95.
7. W. Jemielity, *Szkoły żydowskie, średnie i zawodowe w Białymstoku w latach 1919-1939*, „Białostoczczyzna” 1994, z. 3, s. 49-55.
8. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 485.
9. *Szkoła Żydowska, ob. Zespół Szkół nr 16, ul. Lipowa 41D. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. A. Kulak, G. Ryzewski, A. Ołdytowska, Białystok 2004 (mps WUOZ Białystok).

4.2.

GIMNAZJUM ŻEŃSKIE ZINAIDY CHWOLES, OBECNIE SIEDZIBA NARODOWEGO FUNDUSZU ZDROWIA

ADRES

ul. Pałacowa 3

nr geodezyjny działki 819

współrzędne geodezyjne X:593492,02 Y:778973,97

HISTORIA

Posesja przy ul. Pałacowej 3 (przed 1919 r. ul. Gogolewska) w 1911 r. została wykupiona od Matysa Fajnsoda przez Zlatę (Zinaidę) Chwoles, córkę Fiszela (Fedora). W tym czasie stał tu jedynie niewielki drewniany budynek mieszczący punkt handlowy. Zinaida z domu Biszkowicz (ur. 1860) w 1889 r. wyszła za Eliazara Chwolesa, syna Dawida, znanego działacza żydowskiego oraz dyrektora miejscowego oddziału Wileńskiego Prywatnego Banku Handlowego. Przynajmniej od 1902 r. Zinaida prowadziła w Białymstoku trzyklasową prywatną żydowską szkołę żeńską z klasą przygotowawczą. Nieruchomość nabyta w 1911 r. została jeszcze tego samego roku przeznaczona pod budowę nowej siedziby szkoły Zinaidy Chwoles. Trójkondygnacyjny gmach stanął na pewno przed wrześniem 1913 r. Szkoła Zinaidy Chwoles działała nadal po 1919 r. pod kierunkiem jej syna. Właścicielka i założycielka zmarła w 1922 r. W październiku 1925 r. władze miasta odkupiły gmach przy ul. Pałacowej 3, gdzie ulokowano tymczasowo Powszechną Szkołę Publiczną nr 1, która działała tu do 1928 r., gdy została przeniesiona do nowego gmachu. Po niej w latach 1928-1939 znajdowała się tu Powszechna Szkoła Publiczna nr 5, której działalność kontynuowana była pod okupacją sowiecką, przypuszczalnie także w latach 1941-1944. Szkoła Powszechna jako Szkoła Podstawowa nr 5 funkcjonowała przy ul. Pałacowej 3 do 1969 r., gdy została przeniesiona do nowego gmachu przy ul. Kamiennej 15. Jej miejsce zajęła Filia Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. W latach 90. XX w. właścicielem budynku została firma „Mark-Bud” sp. z o.o., a następnie od 1999 r. Podlaska Regionalna Kasa Chorych. W latach 1999-2000 budynek przeszedł generalny remont. Dziś jego użytkownikiem jest Podlaski Oddział Wojewódzki Narodowego Funduszu Zdrowia.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Eklektyczny budynek wymurowany został z cegły czerwonej, skrzydło boczne — oficyna z cegły żółtej, ozdobiony ceglany detal architektonicznym, a także w narzucie tynkowym (portal, obramienia okien parteru, rauty w płycinach umieszczone na osiach między drugą a trzecią kondygnacją). Jeszcze w 1979 r. obiekt miał wszystkie elewacje z nietynkowanej cegły. Obecnie pozostała reprezentacyjna elewacja północno-zachodnia z czerwonej cegły i fragment elewacji bocznej południowo-zachodniej z żółtej cegły. Szczególnie ozdobną, historyzującą oprawę otrzymały otwory okienne. Obiekt stanowi dobry przykład połączenia utylitarnej ceglanej stylistyki z historyzującymi elementami architektonicznymi wykonanymi w narzucie tynkowym. Walory estetyczne elewacji frontowej podnosi zwiększona ilość kompilacji detalu. Wartości historyczne i naukowe obiektu wynikają z jego roli w rozwoju szkolnictwa żydowskiego w Białymstoku z początku XX w.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 120, k. 125-133.
2. Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie [dalej: LPAH w Wilnie], f. 544, op. 1, d. 20670 (gdzie rysunki elewacji oraz plan sytuacyjny).
3. *Pamjatnaja kniżka grodnenskoj guberni 1902*, Grodno 1901, s. 123.
4. *Głos nauczycielstwa, zaciekawionego losem gimnazjum p. Chwolesa*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 210.
5. *Wiadomości białostockie w kilku wierszach*, „Dziennik Białostocki” 1925, nr 294.
6. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 283, 340.
7. M. Dolistowska, *Architektura i budownictwo publiczne społeczności żydowskiej w Białymstoku*, [w:] *Białystok MAYN HEYM*, Białystok [b.r.], s. 94-95.
8. *D. Szkoła Żydowska. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. A. Dolistowski, T. Łukaszewicz, Białystok 1997 (mps WUOZ Białystok).
9. M. Goławski, *Szkolnictwo Powszechne w Białymstoku (rys historyczny i rozwój w dobie obecnej)*, Białystok 1934, s. 109-110, 134.
10. W. Jemielity, *Szkoły żydowskie, średnie i zawodowe w Białymstoku w latach 1919-1939*, „Białostoczczyzna” 1994, z. 3, s. 49-55.
11. W. Śleszyński, *Struktura szkolnictwa sowieckiego w Białymstoku*, „Białostoczczyzna” 1999, z. 1, s. 130.
12. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 158-159.
13. W. Wróbel, *Dom szlachty. Dzieje domu przy ul. Lipowej 24 w Białymstoku*, Białystok 2016, s. 72-73.

4.3.

POSTERUNEK POLICJI, MAGISTRAT, OBECNIE PLACÓWKA OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZA „DOM POD MODRZEWIEM”

ADRES

ul. św. A. Boboli 5

nr geodezyjny działki 1263

współrzędne geodezyjne X:591970,06 Y:773393,04

HISTORIA

Budynek powstał przed 1914 r. i mieścił się w nim wówczas posterunek policji rosyjskiej wraz z mieszkaniami policjantów. W okresie międzywojennym budynek był siedzibą Policji Państwowej i pełnił rolę posterunku miejskiego. W 1939 r. policjant mieszkający w budynku został aresztowany przez NKWD i zginął w nieustalonych okolicznościach. Od 1939 r. do 1954 r. działał tu Urząd Miasta Starosielce (magistrat), a obiekt był ostatnią siedzibą burmistrza i rady miejskiej Starosielc, które następnie włączono do miasta Białegostoku. W okresie międzywojennym bowiem magistrat Starosielc urzędował w budynku przy ul. Lawendowej (obecnie ul. 11 Listopada). Po II wojnie światowej zorganizowano tu posterunek Milicji Obywatelskiej, który zajmował obiekt do lat 80. XX w. Następnie mieścił się tu Urząd Poczty Polskiej. W początku XXI w. budynek został opuszczony, a w 2012 r. strawił go pożar (spłonął dach). Po odbudowie i generalnym remoncie w 2015 r. budynek zaadaptowano na potrzeby placówki opiekuńczo-wychowawczej pod nazwą „Dom pod Modrzewiem”.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Odnowiony budynek jest przykładem budownictwa z 1. ćw. XX w. Zbudowany z żółtej cegły z detalem z cegły czerwonej. Parterową bryłę budynku cechuje symetria i wyważone proporcje. Centralne ryzality w elewacji frontowej i tylnej zostały wyprowadzone w partii dachu w wystawki zakończone trójkątnymi szczytami. Naroża elewacji ujęte są pilastrami z czerwonej cegły, a odcinkowo zamknięte okna ujmują ceglane gzymsy i wieńczą nadokienniki. Elewacje zdobią również płyciny ze ściętymi narożami umieszczone pod oknami i niezwykle plastyczne gzymsy koronujące z motywem żółtych konsolek na czerwonym tle i fryzy z ukośnie ułożonych cegieł.

BIBLIOGRAFIA

1. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.
2. J. Troc, *Stulecie parafii prawosławnej w Starosielcach*, Białystok-Starosielce 2002.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 145.
4. *Posterunek policji. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. B. Tomecka, P. Lewkowicz, Białystok 2010 (mps WUOZ Białystok).

4.4.

STRAŻACKA WIEŻA OBSERWACYJNA

ADRES

ul. Warszawska 3

nr geodezyjny działki 346/1

współrzędne geodezyjne X:593735,30 Y:778655,08

HISTORIA

Pierwsza wieża strażacka w tym miejscu została zbudowana w 1865 r. w ramach przebudowy dawnego domu gubernatora obwodu białostockiego (zbudowany w latach 1802-1807 jako dom dyrektora policji Henryka Dedekinda), a następnie siedziby sądu powiatowego, na remizę miejskiej straży ogniowej oraz policji. W 1875 r. powołano do życia Miejską Straż Ogniową i wówczas też wymurowano nowe magazyny sprzętu pożarniczego i garaże. Murowana wieża strażacka wybudowana została w 1891 r. i zastąpiła pierwszą drewnianą. Pełniła funkcje obserwacyjno-sygnalizacyjne. Na jej wierzchołku usytuowana była drewniana czatownia, otoczona metalową balustradą (dla trębacza). Czatownia spłonęła na początku XX w. po uderzeniu pioruna, drewniane schody zostały zlikwidowane w 1958 r. przy adaptacji wnętrza wieży na suszarnię węży strażackich. Budynek przetrwał pożogę II wojny światowej. Nieruchomość do dziś stanowi siedzibę jednostki Państwowej Straży Pożarnej.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Wieża usytuowana jest w głębi działki przy Warszawskiej 3, obudowana z trzech stron innymi budynkami. Na rzucie kwadratu, o wysokości 25,4 m. Wertykalna bryła podzielona jest na trzy części (dolna w kształcie stojącego prostopadłościanu z ceglanym gzymsem, środkowa zwężająca się ku górze z pośrednim gzymsem, pod nim na południowo-zachodniej stronie data „1891”, górna w kształcie stojącego prostopadłościanu). Dolna i środkowa część z cegły w kolorze czerwonym, górna z cegły czerwonej i żółtej w poziome pasy. Na południowo-zachodniej ścianie zachowane zostały metalowe schody zewnętrzne. Wartość historyczna obiektu związana jest z rozwojem Straży Pożarnej w Białymstoku i jej roli w rozwoju miasta. To jedyny taki obiekt na terenie województwa podlaskiego. Wartość artystyczna obiektu wyraża się w proporcjonalnej bryle, estetycznym

opracowaniu elewacji i ciekawym zestawieniu przestrzennym z innymi historycznymi obiektami Straży Ogniowej przy ul. Warszawskiej 5a.

BIBLIOGRAFIA

1. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 202.
2. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2*), Warszawa 2015, s. 231-232.
3. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 158.
4. *Strażacka wieża obserwacyjna. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. E. Narolewska, J. Tołłoczko, Białystok 1994-1995 (mps WUOZ Białystok).

4.5.

DOM PARAFIALNY KOŚCIOŁA EWANGELICKO-AUGSBURSKIEGO, OBECNIE DOM PARAFIALNY KOŚCIOŁA RZYMSKOKATOLICKIEGO PW. ŚW. WOJCIECHA BISKUPA I MĘCZENNICA

ADRES

ul. Warszawska 46a

nr geodezyjny działki 879/1

współrzędne geodezyjne X:593146,01 Y:779077,89

HISTORIA

Budynek został zbudowany w 1912 r. jako dom mieszkalny dla nauczycieli i kantora. Zaprojektowany przez arch. miejskiego Pawła Kałubę. Wzniesiony z cegły rozbiórkowej po starym kościele. Remontowany gruntownie w 1979 r. z adaptacją na plebanię i kancelarię parafialną. Pierwotnie na rzucie w kształcie litery „L”, o krótkim aneksie mieszczącym klatkę schodową. Ostatni remont (2001-2002), pomimo podniesienia wartości użytkowych obiektu, obniżył jego wartości zabytkowe.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z czerwonej cegły, detal architektoniczny ceglany. Skromny detal architektoniczny (ceglane gzymsy kordonowe i koronujące, okna zamknięte odcinkowo, narożne lizeny) nadaje obiektowi estetyczny wygląd. Obiekt o wartościach historycznych ze względu na długoletnią działalność opiekuńczo-oświatową prowadzoną przez ks. pastora Teodora Zirkwitsza oraz parafię ewangelicko-augsburską.

BIBLIOGRAFIA

1. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2), Warszawa 2015, s. 49.
2. *Dom parafialny Kościoła ewangelicko-augsburskiego pw. św. Jana, ob. dom parafialny Kościoła rzymskokatolickiego pw. św. Wojciecha BM. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. D. Stankiewicz, Białystok 2000 (mps WUOZ Białystok).
3. W. Wróbel, *Pastor Teodor Zirkwitz (1863-1943). Życie i działalność w Białymstoku w latach 1903-1938*, „Rocznik Białostocki” 2016, t. 20, s. 73-131.

5. OBIEKTY KOLEJOWE

5.1. BUDYNEK EKSPEDYCJI KOLEJOWEJ

ADRES

ul. Kolejowa 17a

nr geodezyjny działki 419/44

współrzędne geodezyjne X:593318,72 Y:776376,29

HISTORIA

W 1862 r. uruchomiono linię kolejową, która łączyła Białystok z Warszawą i Petersburgiem. Połączenie kolejowe z bazą surowcową i techniczną, jaką stanowiło Królestwo Polskie, oraz rynkami zbytu w Rosji przyspieszyło transport, zmniejszyło jego koszty, a także podniosło konkurencyjność przemysłu Białostocczyzny. Stacja Białystok dysponowała ośmioma torami postojowymi, wielkimi rampami do załadunków i wyładunków, parowozownią na osiem stanowisk, trzema pompami wodnymi. Wybudowano imponujący centralny dworzec kolejowy z poczekalniami kilku klas, ekskluzywną restauracją i obszernymi pomieszczeniami, rozbudowany w końcu XIX w. Obok dworca zlokalizowano wiele budynków zaplecza kolejowego. Budynek spedycji zbudowany w 1890 r. Zniszczony częściowo podczas II wojny światowej. Wielokrotnie przebudowane wewnątrz. Rozebrano górną zniszczoną partię ścian i wymurowano je z cegły pozyskanej z rozbiórek. Prace remontowe przeprowadzone po 1995 r. spowodowały znaczną utratę wartości artystycznej (licowane cegłą elewacje zostały otynkowane, okna PCV). Obecnie znajdują się tu pomieszczenia biurowe.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z czerwonej cegły, pierwotnie nietynkowany, detal architektoniczny ceglany. Obiekt o wartościach historycznych związanych z ulokowaniem w Białymstoku dworca Kolei Warszawsko-Petersburskiej. Wartości artystyczne wyrażają się nie tylko w proporcjonalnej bryle, lecz

także w opracowaniu elewacji dekoracją ramowo-płycinową; elewacje zwieńczone uskokowym gzymsem (frontowa i boczne z fryzem arkadkowym); ryzalit wyższy, zwieńczony szczytem z gzymsem schodkowym.

BIBLIOGRAFIA

1. A. Dobroński, *Białostocki węzeł kolejowy do 1915 roku*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 75-89.
2. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 203-204.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 152-153.

5.2. BUDYNEK KOLEJOWY

ADRES

ul. R. Traugutta 3

nr geodezyjny działki 1468/8

współrzędne geodezyjne X:594567,48 Y:779437,8

HISTORIA

Pierwotnie posesja przy ul. R. Traugutta 3, podobnie jak sąsiednie nieruchomości na wschód od ul. Wasilkowskiej, położona była w obrębie pól bojarskich należących do kilkunastu różnych gospodarzy mających swoje domy przy ul. Starobojarskiej (dokład w latach w 1802-1807 przeniesiono dawną wieś Bojary). Na mapie Białegostoku z 1886 r. na północny-wschód od linii ul. R. Traugutta nie odnotowano jeszcze żadnych budynków, natomiast mapa z 1907 r. poświadcza, że w międzyczasie powstała tu zabudowa. Porównanie tych map ze szczegółową mapą Białegostoku z 1937 r. pozwala na wniosek, że posesja przy ul. R. Traugutta 3 po 1886 r., wraz z licznymi gruntami należącymi do gospodarzy wsi Bojary, przeszła na własność poleskich kolei żelaznych, które wzniosły tu przynajmniej dwa murowane budynki — duży przy ul. R. Traugutta 1 oraz zachowany do dziś dom pod nr. 3. Własność kolejową poświadcza również plan sąsiedniej posesji rodziny Grunertów z 1913 r., a także specjalne szrafowanie budynku na mapie z 1937 r. Pierwotna jego funkcja jest trudna do ustalenia, ale przypuszczalnie był to dom dla wyższych urzędników stacyjnych (wbrew obiegowej opinii, że był to budynek należący do pobliskich koszar). W okresie międzywojennym budynek przeszedł modernizację, w ramach której otrzymał nowe detale architektoniczne nawiązujące do modernizmu. Od 1933 r. Związek Pracy Obywatelskiej Kobiet prowadził tu przedszkole dla najbiedniejszych dzieci z przedmieścia, subsydiowane przez władze Białegostoku. Działo ono zapewne do II wojny światowej. W 1959 r. władze miasta przejęły budynek od Okręgowej Dyrekcji Polskich Kolei Państwowych, a po remoncie uruchomiono tu filię Miejskiej Biblioteki Publicznej. Następnie w budynku działały różne instytucje kultury, w tym Studio Tańca „Rytm”. Obecnie, po remoncie przeprowadzonym w 2017 r., budynek stanowi część większego kompleksu Hotel Traugutta 3.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek nr 3 należy do niewielkiego zespołu obiektów kolejowych zachowanych przy ul. R. Traugutta. Charakteryzuje się zróżnicowaną bryłą zestawioną z dwóch parterowych segmentów różnej wysokości oraz dość nietypowym detalem architektonicznym i kształtem otworów okiennych, zawdzięczających swój kształt zapewne przebudowie międzywojennej. Zastosowano tutaj rzadko spotykane w tego rodzaju architekturze motywy zaczerpnięte z klasycyzmu: trójkątny szczyt połączony z attyką oraz fryz przypominający tryglifowo-metopowy. Na wygląd obiektu wpływa również skonstrastowanie płaszczyzn licowanych żółtą cegłą z fragmentami frontowej elewacji pokrytymi gładkim tynkiem.

BIBLIOGRAFIA

1. Centralne Państwowe Archiwum Historyczno-Wojskowe w Moskwie, f. 349, op. 3, d. 4442a.
2. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 115, s. 350.
3. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 138.
4. APB, Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie, sygn. 66.
5. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku w Białymstoku, sygn. 561, k. 150-151.

5.3. DOM I PIWNICA

ADRES

ul. R. Traugutta 6
nr geodezyjny działki 1468/28
współrzędne geodezyjne X:594536,53 Y:779404,12

HISTORIA

Dzieje budynku przy ul. R. Traugutta 6 związane są z otwarciem linii kolejowej Białystok-Wołkowysk-Baranowicze. Plan budowy uzgodniono w 1884 r. Prace rozpoczęto na wiosnę 1885 r., a już 5 grudnia 1886 r. otwarto ruch. Dzięki temu Białystok uzyskał połączenie nie tylko z Baranowiczami, lecz także z Moskwą oraz od 1885 r. z Wilnem, stając się ważnym węzłem kolejowym na przecięciu szlaków: centrum Królestwa Polskiego-Litwa-Petersburg oraz Ukraina-Brześć Litewski-Prusy Wschodnie. Wraz z budową kolei wzniesiono dworzec poleski, a obok niego wybudowano kolonię domów mieszkalnych dla pracowników administracji obsługującej stację. W skład tego osiedla wchodzi także dom przy ul. R. Traugutta 6. W 1887 r. wzniesiono część drewnianą domu, zaś w 1922 r. dobudowano murowany aneks. Prawdopodobnie w tym samym okresie powstała również murowana piwnica. Według przekazów ustnych podczas II wojny światowej w części murowanej obiektu mieścił się szpital. Po wojnie budynek nadal służył pracownikom kolei. W latach 50. XX w. dach pokryto dachówką ceramiczną, którą w 2007 r. zamieniono na blachę ocynkowaną. W 2008 r. wymieniono stolarkę z drewnianej na PCV. Obecnie budynek pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Wymurowany z żółtej cegły dom nr 6 jest przybudowany pod kątem prostym do parterowego drewnianego domu usytuowanego wzdłuż torów kolejowych. Oba należą do kolejowego osiedla mieszkaniowego złożonego z podobnych do siebie parterowych drewnianych budynków, które, jak wiele ówczesnych państwowych obiektów, nawiązywały do rosyjskiego budownictwa drewnianego. Murowana część domu nr 6 ma również swoje odniesienia do ceglanej architektury tego okresu — podobne domy kolejarskie powstały m.in. na osiedlu Starosielce. Zwarta bryła budynku, założona na rzucie wydłużonego prostokąta, została ożywiona detalem

z żółtej i czerwonej cegły, złożonym z masywnych lizen, profilowanego szerokiego gzymsu oraz łuków nadokiennych. Naprzeciw domu usytuowana jest piwnica ziemna, której czołowa ściana z wejściem została wymurowana z żółtej cegły, co stanowi nawiązanie do architektury domu.

BIBLIOGRAFIA

1. A. Dobroński, *Białostocki węzeł kolejowy do 1915 roku*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 75-89.
2. S. Dmitruk, *Linia Białystok-Baranowicze Poleskiej Skarbowej Drogi Żelaznej w latach 1886-1914*, „Białostockie Teki Historyczne” 2016, t. 14, s. 61-90.
3. *Dom mieszkalny. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. B. Tomecka, P. Lewkowicz, Białystok 2009 (mps WUOZ Białystok).

5.4.

ZAKŁADY REMONTOWE ZAPLECZA KOLEI ŻELAZNYCH

ADRES

ul. Warsztatowa 1

nr geodezyjny działki 1891/54

współrzędne geodezyjne X:591518,29 Y:773428,23

HISTORIA

W 1873 r. ukończono budowę linii kolejowej odesko-brzesko-grajewskiej wiodącej przez Starosielce — miejscowość zlokalizowaną na wschód od Białegostoku. Kilka lat wcześniej z polecenia carskiego na północ od dawnej (istniejącej już w XVI w.) wsi Starosielce rozpoczęto budowę stacji kolejowej wraz z infrastrukturą i mieszkaniami dla pracowników Zakładów Remontowych Zaplecza Kolei Żelaznych. W zakładach naprawiano wagony i parowozy oraz inny sprzęt kolejowy. Nastąpił napływ siły roboczej oraz fachowej z terenów Cesarstwa i Niemiec. Skutkowało to szybkim wzrostem zaludnienia i rozbudową zaplecza potrzebnego dla funkcjonowania miasta — wznoszono domy, szkoły, świątynie, różnorodne instytucje. Stale rozbudowywano zakłady, w których powstał I Oddział Trakcji Kolei Południowo-Zachodniej i Oddział Drogowy zajmujący się utrzymaniem torów i torowisk oraz organizacją zaplecza magazynowego i kolejowej służby zdrowia. Zbudowano wodociąg i wieżę ciśnień. Starosielce już w XIX w. stały się ważnym ośrodkiem kolejowym. Pierwsza wojna światowa przyniosła ogromne zniszczenia. Rosjanie ewakuowali załogę, wyposażenie, a niektóre budynki spalili. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości Starosielce otrzymały w 1919 r. prawa miejskie i nastąpiła szybka odbudowa zakładów oraz infrastruktury. Na bazie byłych zakładów carskich w 1920 r. powstały Drogowe Warsztaty Mostowe, których naczelnikiem w 1922 r. był inż. Stefan Popławski. W okresie międzywojennym warsztaty były jedynym zakładem zajmującym się odbudową zniszczonych mostów na terenie Polski północno-wschodniej. Wokół nich skupiało się całe życie społeczno-kulturalne miasta, organizowane były uroczystości patriotyczne, powstawały stowarzyszenia i organizacje — wszystkie związane z koleją i warsztatami. Elitę społeczną miasta stanowiła wówczas kadra Drogowych Warsztatów Mostowych. Podczas II wojny światowej załoga warsztatów oraz kolejarze zaangażowali się w działalność konspiracyjną,

za co byli prześladowani i mordowani (miejsce straceń na Bacieczkach). Po II wojnie światowej nastąpiła odbudowa warsztatów. Rozwijający się Białystok wchłonął Starosielce w 1954 r. Odtąd miasto kolejarzy stało się jedną z dzielnic stolicy województwa. W 1960 r. warsztaty zmieniły nazwę na Kolejowe Zakłady Konstrukcji Stalowych w Białymstoku-Starosielcach, które działały do upadku w 2002 r. Do 2017 r. budynki po byłych zakładach znajdowały się we władaniu firmy Mostostal Construction Sp. z o.o. (w likwidacji). Obiekty dawnych Zakładów KZKS (hala fabryczna, wieża ciśnień, budynek dawnego magazynu tranzytowego) przy ul. Warsztatowej 1 w Białymstoku są nieużytkowane i poważnie zdewastowane.

BIBLIOGRAFIA

1. W. Czarnecki, *Społeczna rola kolei w małym miasteczku. Na przykładzie Starosielc*, [w:] *Obiekty kolejowe. Układy przestrzenne, architektura, elementy techniki*, pod red. W. Czarneckiego i M. Proniewskiego, Białystok 2005, s. 85-90.
2. A. Dobroński, *Infrastruktura społeczna i ekonomiczna guberni łomżyńskiej i obwodu białostockiego (1866-1914)*, Białystok 1979.
3. A. Dobroński, *Białostocki węzeł kolejowy do 1915 roku*, „Rocznik Białostocki” 1981, t. 15, s. 75-89.
4. A. Dobroński, *Stare byłe miasto*, „Medyk Białostocki” 2009, nr 73, s. 30-32.
5. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.

5.4.1. MAGAZYN TRANZYTOWY

ADRES

ul. Warsztatowa 1
nr geodezyjny działki 1891/54
współrzędne geodezyjne X:591428,26 Y:773478,76

HISTORIA

Magazyn tranzytowy wybudowany został w 1876 r. Służył do przechowywania towarów dowożonych i wywożonych koleją. Obok działała spedycja konna. Jest jednym z nielicznych już budynków infrastruktury kolejowej z 2. poł. XIX i pocz. XX w. na terenie województwa podlaskiego. Budowa sieci kolejowej łączyła się z działalnością rządu rosyjskiego i dlatego też wzniesione wtedy budynki nosiły cechy stylowe architektury rządowej.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obecnie magazyn znajduje się w złym stanie technicznym; brak dachu i stropu przyspiesza degradację obiektu, jednak zachowane ściany obwodowe świadczą o tym, że był to obiekt wyróżniający się na tle budownictwa ceglanego Białegostoku. Pokryty był pierwotnie dachem krążynowym, rzadko spotykanym na tych terenach (przykładem zastosowania dachu krążynowego jest młyn Szejna na ul. Poleskiej). Jego elewacje, szczególnie wschodnia i południowa, ozdobione są bogatym detalem z żółtej cegły. Składają się nań rozbudowane kostkowe gzymsy, fryzy z rombów, narożne boniowanie, arkadowe blendy i bardzo dekoracyjna oprawa zamkniętego półkolistego okna w ścianie szczytowej. O technicznym przeznaczeniu budynku świadczy dziś jedynie rampa biegnąca wzdłuż zachodniej ściany.

BIBLIOGRAFIA

1. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.

5.4.2. HALA FABRYCZNA

ADRES

ul. Warsztatowa 1
nr geodezyjny działki 1891/54
współrzędne geodezyjne X:591656,33 Y:773361,82

HISTORIA

Hala fabryczna była głównym obiektem Zakładów Remontowych Zaplecza Kolei Żelaznych. Powstała w końcu XIX w., o czym dowiadujemy się z relacji o obecności cara Mikołaja II Romanowa, który w 1897 r. wizytował zakłady (dokonano wówczas niezbędnej naprawy uszkodzonego parowozu i salonki carskiej). Prawdopodobnie zniszczona w lipcu 1915 r. przez wycofujące się wojska rosyjskie, została odbudowana po 1920 r. Ponownie zniszczona po wybuchu II wojny światowej, została odbudowana już około 1940 r. (jak twierdził Krzysztof Obłocki) jako hala produkcji rozjazdowej, całkowicie wykończona i mająca ogrzewanie z prowizorycznej kotłowni. Niemcy próbowali ją spalić, lecz konstrukcje drewniane silnie nasyczone środkami chemicznymi nie poddały się ognioniowi. Tylko w kilku miejscach zostały zniszczone więzary dachowe. Hala fabryczna pomimo zniszczeń wojennych przetrwała do dnia dzisiejszego, obecnie jest nieużytkowana i wymaga pilnego remontu.

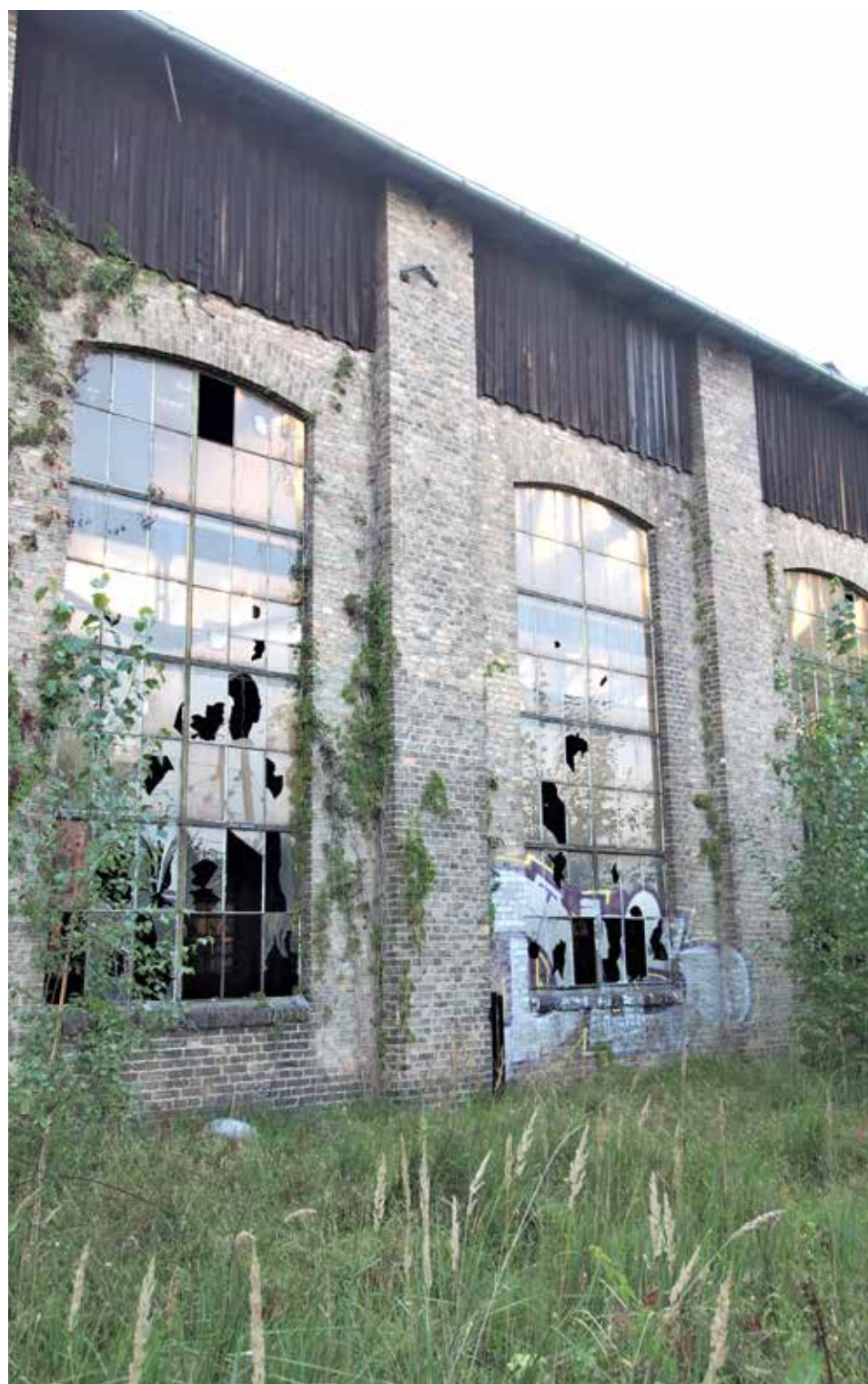
WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Hala fabryczna o olbrzymiej kubaturze i lekkiej konstrukcji ceglano-stalowo-drewnianej jest dobrym przykładem budownictwa przemysłowego końca XIX stulecia. Pomimo ściśle użytkowego charakteru hali na jej długiej wschodniej elewacji wprowadzono skromny detal ceglany, ograniczony do międzyosiowych lizen i łuków odciążających nad wielkopowierzchniowymi, zamkniętymi odcinkowo oknami. Dzięki temu podkreślona została rytmika otworów okiennych tworzących długi, prawie dwustumetrowy ciąg. We wnętrzu hali wyeksponowano jej ażurową konstrukcję złożoną ze stalowych słupów połączonych podciągami oraz drewnianych więzarów dachowych podpierających lekkie drewniane zadaszenie.

BIBLIOGRAFIA

1. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.

5.5. BUDYNEK KOLEJOWY

ADRES

ul. Zwycięstwa 5

nr geodezyjny działki 419/49

współrzędne geodezyjne X:593119,34 Y:776265,10

HISTORIA

W 1862 r. uruchomiono linię kolejową łączącą Białystok z Warszawą i Petersburgiem, na potrzeby której wzniesiono dworzec główny oraz wiele budynków zaplecza kolejowego. Zapewne w końcu XIX w. wśród nich powstał także budynek dróżnicówki, w materiałach inwentaryzacyjnych PKP odnotowano, że budynek wzniesiono w 1945 r. Niewykluczone, że dróżnicówka podczas wojny została zniszczona i następnie odbudowano ją z funkcją mieszkalną. Założona bowiem w 1952 r. „Książka ewidencyjna” obiektu datuje go na 1910 r. Właścicielem były wówczas PKP, a zarządcą nieruchomości Zawiadowca Rejonu Budynków Białystok-Centrum. Budynek ceglany, kryty blachą był wyposażony w piece grzewcze, urządzenia wodociągowe, kanalizacyjne, elektryczne i radiofoniczne. Mieszkała tu rodzina Kurlutów.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z żółtej cegły, detal architektoniczny ceglany. Jest typowym przykładem kolejowych budynków pomocniczych o funkcji mieszkalnej zlokalizowanych przy stacjach kolejowych. Pomimo niewielkich gabarytów zadbano o estetyczne opracowanie elewacji, stosując skromny detal architektoniczny. Wartością obiektu jest przede wszystkim jego zachowana materialna substancja, forma i funkcja. Tego typu obiekty nie przetrwały próby czasu i tylko nieliczne, pozostałe przy trasach kolejowych, pełnią rolę mieszkań prywatnych.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 6924.
2. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 203-204.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 152-153.

6. BUDOWNICTWO MIESZKANIOWE

6.1. DOM

ADRES

ul. Choroszczańska 14

nr geodezyjny działki 470/2

współrzędne geodezyjne X:593889,39 Y:776392,10

HISTORIA

Według informacji z 1929 r. nieruchomość należała wówczas do rodziny Szewko. Pierwotnie działka ta położona była u zbiegu ulic Choroszczańskiej i Jastrzębskiej, a dom odnotowany jest na planie z 1937 r. W 1952 r. jako właściciele obiektu występowali Edward i Sabina Szewko. Zeznali oni, że dom wybudowano w latach 1926-1930. Do dziś pozostaje własnością prywatną.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowany z cegły żółtej i czerwonej, detal architektoniczny ceglany. Dom należy do najmniej licznej grupy domów wielorodzinnych z początku XX w. Proporcjonalna, zwarta prostopadłościenna bryła, nakryta dwuspadowym dachem z naczółkiem. Ożywia ją duża trójosiowa facjata z balkonem, bogato dekorowana czerwonym ceglany detalami. Zwraca uwagę estetyczne opracowanie elewacji (lizeny, gzymsy kostkowe, nad- i podokienniki).

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 21, nr 1053.
2. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 138.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 2376.

6.2. KAMIENICA

ADRES

ul. Ciepła 4

nr geodezyjny działki 147

współrzędne geodezyjne X:594000,85 Y:778329,76

HISTORIA

Pod koniec XIX w. posesja wchodziła w skład większej własności należącej do gospodarzy wsi Białostoczek — braci Kazimierza i Wincentego Sosnowskich, którzy w tym miejscu zbudowali dwa drewniane parterowe domy. W 1894 r. nieruchomości sprzedali Janowi Jaroszewiczowi. Zmarł on w lipcu 1895 r., po czym majątek przeszedł w posiadanie jego synów. Niespłacone pożyczki spowodowały, że nieruchomości wystawiono na publiczną licytację, którą w marcu 1896 r. wygrała wierzycielka, Maria Jaroszewicz. Między marcem a wrześniem 1897 r. Maria zbudowała zachowany do dziś murowany piętrowy dom mieszkalny z poddaszem. 21 lipca 1898 r. Jaroszewicz sprzedała posesję z piętrowym domem Ickowi i Frumie Warszawskim. Icek Warszawski zmarł w 1904 r., a dopiero w 1913 r. pozostały po śmierci Icka majątek odziedziczyła wdowa Fruma wraz dziećmi. Utworzona w 1930 r. księga hipoteczna nieruchomości przy ul. Ciepłej 4 ustanawiała własność nadal na potomków Icka Warszawskiego: Wolfa, Jankła, Samuela, Mojżesza, Szejnę Chaję oraz wdowę po nim, Frumę. Wszyscy byli posiadaczami do czasu II wojny światowej. W lipcu 1941 r. posesja znalazła się na obszarze getta. Dom przetrwał wojnę i jako mienie opuszczone został przyjęty w 1944 r. pod Tymczasowy Zarząd Państwowy, a od 1 lutego 1946 r. przekazano go Zarządowi Miejskiemu. W 2019 r. rozpoczęto remont kamienicy z przeznaczeniem na placówkę opiekuńczo-wychowawczą.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica należy do typowych dla Białegostoku domów czynszowych z dwubarwnej cegły, jakie wznoszono w mieście w końcu XIX w. Usytuowana kalenicowo do ulicy, zachowała się do dziś w niezmiennym stanie. Zbudowana z czerwonej cegły z podziałami i detalami z cegły żółtej. Osie skrajne i środkową wydzielono lizenami dekorowanymi małymi wgłębnyimi płycinami. Dekoracyjności i lekkości fasadzie dodają gzymsy

kordonowe z ukośnie ustawionej cegły, gzyms koronujący z kostkowym fryzem, fakturowo opracowane podokienniki w górnej kondygnacji oraz płyciny podokienne w dolnej kondygnacji. Szczególnie dekoracyjnie zaakcentowano wejście do budynku, stosując w tym miejscu boniowanie. Półkoliście zamknięty otwór wejściowy ujęto dwubarwnymi łukami. Otwory okienne zamknięte są lukami odcinkowymi ze zwornikami z żółtej i czerwonej cegły. Symetrię fasady podkreślono również balkonami z ażurowymi żelaznymi balustradami.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 45, k. 170-171; tamże, sygn. 57, k. 317-322.
2. APB, Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie, sygn. 188, k. 13-13v (tam też rysunki techniczne i plan sytuacyjny posesji).
3. „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1930, nr 7.
4. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 2407.

6.3. KAMIENICA Z OFICYNAMI

ADRES

ul. J.H. Dąbrowskiego 14
nr geodezyjny działki 222
współrzędne geodezyjne X:593654,51 Y:777151,52

HISTORIA

Posesja przy ul. J.H. Dąbrowskiego 14 pojawia się w źródłach archiwalnych dopiero w 1899 r. Stanowiła wówczas własność Szymona Lejby i Chaji Pisarów, którzy zastawili nieruchomość w Petersbursko-Tulskim Banku Ziemskim na sumę 28 tys. rubli. Oznacza to, że już wówczas stał tu zachowany do dziś trójkondygnacyjny dom, ale precyzyjna data jego powstania jest trudna do ustalenia. Być może powstał w 1895 r., jak stwierdzała „Książka ewidencyjna” nieruchomości założona w 1952 r. Majątek Szymona Lejby i Chaji Pisarów został zaskwestrowany przez bank w 1901 r. W sierpniu 1902 r. nieruchomość z zasobów Petersbursko-Tulskiego Banku Ziemskiego wykupił białostocki notariusz, radca stanu Wasyl Janowski, który w tym czasie intensywnie obracał majątkami na terenie Białegostoku. Według opisu zawartego w akcie kupna-sprzedazy na działce stał murowany trójkondygnacyjny dom z piwnicą i dostawioną do niego trójkondygnacyjną oficyną. Między 1910 a 1915 r. właścicielem nieruchomości został pochodzący z Choroszczy aptekarz Abram Lichtensztejn, który w 1927 r. podarował nieruchomość Jakubowi i Bercie Lichtensztejn. Oni też pozostali właścicielami do II wojny światowej. W 1946 r. majątek odzyskał Natan Lichtensztejn. Budynek po zniszczeniach wojennych został odbudowany w 1947 r. Później majątek został skomunalizowany i dopiero w 2014 r. został sprzedany osobie prywatnej. Pierwotnie jako obiekt mieszkalny, w późniejszych latach kamienica była sukcesywnie adaptowana na potrzeby różnych biur i instytucji. W ostatnich latach pomieszczenia budynku były zajmowane przez lokale usługowe, handlowe oraz przez instytucje o charakterze ogólnopublicznym. W 1974 r. przeprowadzony został remont elewacji frontowej, w 1981 r. wykonano remont stropu i instalacji. W latach 90. XX w. na potrzeby nowych użytkowników budynek zaadaptowano i zmodernizowano, a także wyremontowano pomieszczenia (otynkowano oraz pomalowano ściany i sufity, wymieniono pokrycie dachowe z dachówki na

blachę ocynkowaną). W chwili obecnej budynek zabezpieczony, wyłączony z użytkowania.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica murowana, częściowo tynkowana, elewacja tylna (południowo-zachodnia) ceglana, oficyny częściowo tynkowane. Budynek należy do nurtu XIX-wiecznej architektury mieszkaniowej o autonomicznie traktowanej fasadzie, której wyrazista ekspresja pozostawała w kontraście do nietynkowanych oficyn, a często i tylnej elewacji budynku głównego. Elewacje tylna i boczne obu oficyn opracowane w czerwonej cegle, zastosowany skromny detal architektoniczny to przede wszystkim profilowane kostkowe gzymsy oraz z ustawionej ukośnie cegły, gzyms wieńczący złożony z profilowanego ciągu żąbkowego i uskokowych wsporników, nadproża.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 89, k. 382-398.
2. APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 17, nr 2494.
3. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 131.
4. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 520.
5. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 2540.
6. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. A. Dolistowski, Białystok 1977 (mps WUOZ Białystok).
7. *Kamienica, ul. Dąbrowskiego 14. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. R. Sylwanowicz, E. Narolewska, Białystok 1997 (mps WUOZ Białystok).
8. *Budynek mieszkalno-usługowy. Białystok, ul. Dąbrowskiego 14, dz. nr ew. geod. 222. Inwentaryzacja*, oprac. „DF-Studio Projektowe” s.c. w Białymstoku, 2012 (mps WUOZ Białystok).

6.4. KAMIENICA

ADRES

ul. J.H. Dąbrowskiego 20
nr geodezyjny działki 2315
współrzędne geodezyjne X:593701,37 Y:777073,47

HISTORIA

W 1886 r. nieruchomość należała do mieszczanina Aleksandra Sadowa, który w 1885 r. zbudował tu drewniany parterowy dom. Tego roku jego majątek został zlicytowany za dług u Lejby Perelmana i wówczas właścicielami zostali Szymon Lejb i Chaja Pisarowie. Stosowny akt nadawczy zawarto w styczniu 1887 r. i od tego momentu Pisarowie rozpoczęli intensywne inwestowanie w nową zabudowę — w 1888 r. w tyle działki wzniesli parterowy budynek drewniany z poddaszem, w 1891 r. zachowany do dziś murowany piętrowy dom z dwubarwnej cegły, do którego w 1892 r. dobudowali od zachodu drugi piętrowy budynek (dziś podzielony na części przy ul. J.H. Dąbrowskiego 20a i 20b), zaś w 1895 i 1896 r. na zapleczu wybudowali kolejny duży parterowy murowany dom. W obu frontowych domach w 1897 r. mieścił się białostocki powiatowy urząd policyjny, gdzie rezydował tzw. inspektor, wówczas kolegialny sekretarz Antoni Szczenowski-Ostrejko. Powiatowa policja działała w domu Pisara do 1915 r. (w 1913 r. rezydowali tu inspektor Nikita Żigulin oraz sekretarz urzędu Danił Kaczanowski z żoną Heleną, akuszerką). W dużym domu parterowym urządzono kasyno, a salę wynajmowano na różnego rodzaju koncerty i prywatne imprezy (tzw. *Pisar Hall*). Duże prace budowlane wymagały znacznych środków finansowych pozyskiwanych m.in. od Wileńskiego Banku Ziemińskiego. W 1908 r. właściciel zalegał z płatnościami rat, toteż majątek zasekwestrowano, ale po bezskutecznej licytacji przeszedł on do zasobów banku. W 1909 r. odkupiły go córki Szymona Lejby i Chaji — Syma Szyfra Kunica i Odes Arkin, po czym w 1912 r. odsprzedały ojcu, ten zaś w tym samym roku podarował go żonie Chaji. Pisarowie pozostawali właścicielami nieruchomości przy ul. J.H. Dąbrowskiego 20 do II wojny światowej. Od 1900 r. funkcjonowała tu restauracja „Pod Gwiazdą” Edwarda Borowskiego, w latach 1896-1929 sklep spożywczy Mirki Abramowskiej, od 1924 r. skład win i wódek Eugeniusza Wojtyńskiego oraz sklep spożywczy Symy Szyfry Kunicy.

W 1929 r. urodził się tu Samuel Pisar, syn Dawida, a wnuk Szymona Lejby, który jako jedyny z rodziny przeżył Holocaust, po czym zamieszkał w USA, gdzie zrobił karierę adwokacką, będąc m.in. doradcą prezydenta Johna F. Kennedy'ego oraz kandydatem do pokojowej Nagrody Nobla, angażując się w działalność społeczną i obronę praw człowieka (zmarł w 2015 r.). Po 1944 r. nieruchomości przy ul. J.H. Dąbrowskiego 20 włączono do zasobów miejskich. W 1952 r. „Książeczkę ewidencyjną” założył Ignacy Sikorski, właściciel nieruchomości. Pod tym adresem mieszkało wówczas 58 osób, w tym rodzina Sikorskich. Obecnie jest to własność prywatna. W 2016 r. dom poddano renowacji, przywracając ceglany wystrój elewacjom. Dziś służy jako przestrzeń biurowa.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica murowana z cegły żółtej i czerwonej, detal architektoniczny ceglany. W trakcie ostatniego remontu oczyszczono ceglane elewacje oraz zaadaptowano poddasze na cele użytkowe, doświetlając je lukarnami. Budynek o proporcjonalnej dwukondygnacyjnej, prostopadłościowej bryle, nakryty dwuspadowym dachem. Wyeksponowane dwie elewacje, boczna (południowo-wschodnia) i frontowa (południowo-zachodnia), z elementami wypukłymi i detalem w kolorze żółtym i czerwonym świetnie pokazują dekoracyjne właściwości cegły. Wartość artystyczną elewacji frontowej podkreślają pozorny ryzalit (opracowany w żółtej cegle), otwory okienne zamknięte odcinkowo lub łukiem pełnym, kostkowe gzymsy, a także takie elementy, jak wgłębne płyciny w formie leżącego prostokąta (pod wszystkimi oknami), szerokie boniowane lizeny. Dla wzmocnienia ekspresji zastosowano dwubarwny detal architektoniczny.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 13, k. 69-70; tamże, sygn. 15, k. 99-100; tamże, sygn. 28, k. 249-250.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 2543.
3. LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 20536.
4. *Białostoczanin znany na całym świecie. Samuel Pisar* (<http://bialystoksubiektywnie.com/blog/2016/08/18/samuel-pisar-bialostoczanin-ocalaly-z-getta/>).
5. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1921, nr 73.
6. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 519.
7. M. Miłakowski, *Oczerk Białostoka w istorycznych, etnograficznych i bytowych odnoszenijach*, Kijów 1897, s. 74.
8. *Sprawocznij kalendar po gordie Bełostok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 136, 181.

6.5. DOM

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 5
nr geodezyjny działki 910/2
współrzędne geodezyjne X:591899,95 Y:780975,31

HISTORIA

Według „Książki ewidencyjnej” nieruchomości budynek został wzniesiony w 1901 r. W 1952 r. jego właścicielem był Aleksander Kryszewski. Działka, na której stał dom, liczyła 2000 m². Budynek mieszkalny podzielony był na trzy lokale — dwa z nich zamieszkiwała rodzina Kryszewskich, trzeci zaś Prokopowiczowie. W sumie naliczono tu 10 lokatorów. Dzisiaj dom wciąż pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom murowany z dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Elewacje licowane żółtą cegłą, detal architektoniczny w kolorze czerwonym. Dom ustawiony ścianą szczytową do ul. Dojlidy Fabryczne, która pełni rolę elewacji frontowej. Trójosiowa elewacja ujęta jest dekoracyjnymi lizenami, otwory okienne z bogato dekorowanymi nad- i podokiennikami; szczyt wydzielony gzymsem z parą okien i trzema niewielkimi ostrołukowymi wnękami w narożach (analogicznie jak w budynku gospodarczym w zespole Hasbacha). Obiekt należy do najmniej licznej grupy jednokondygnacyjnych domów mieszkalnych. Wyróżnia się walorami estetycznymi ze względu na zastosowany detal architektoniczny oraz przełamana monochromatyczność materiału.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 2583.
2. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny, nr 117.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korcza i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 172.

6.6.

ZESPÓŁ FABRYCZNO-REZYDENCJONALNY HASBACHÓW

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 23

nr geodezyjny działki 251/28, 791/4, 791/7, 791/9

współrzędne geodezyjne X:591410,21 Y:781139,00

HISTORIA

Zespół fabryczno-rezydencjonalny powstawał w kilku etapach. Ewald Hasbach w 1865 r. założył w Dojlidach tkalnię sukna. Zabudowania fabryczne budowano sukcesywnie, a na lata 1890-1900 datowane są budynki m.in. tkalni, sortowni, farbiarni (nie zachowały się). Kolejnym etapem była budowa osiedla robotniczego przy obecnych ulicach Stawowej i ks. Suchowolca. Rezydencja przemysłowca powstała w latach 1905-1907. Zachowane do dnia dzisiejszego pałac, piwnica i budynek gospodarczy usytuowano na wprost zabudowań fabrycznych. Bezpośrednie otoczenie pałacu stanowił ogród, część terenu zajmował sad jabłoniowy, pozostałą zaś ozdobna zieleń. W 1915 r. w zabudowaniach fabrycznych Niemcy ulokowali fabrykę dykty. W 1919 r. fabrykę przejął Artur Hasbach. W 1933 r. w wyniku bankructwa Hasbachów zakład przeszedł w ręce skarbu państwa. Fabryka została zniszczona w 1944 r. Po odbudowie została znacjonalizowana i odbudowana. Do dziś pełni funkcję przemysłową.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zespół fabryczno-pałacowy w Dojlidach położony jest na południowym skraju miasta nad rzeką Białą i powiązany z nią stawem. Jest typowym przykładem zespołu rezydencjonalno-fabrycznego wzorowanego na architekturze przemysłowej Łodzi z ostatniej ćwierci XIX w., gdzie obok fabryki budowano willę właściciela. W pobliżu pałacu zachowały się murowana piwnica i budynek gospodarczy.

BIBLIOGRAFIA

1. *Pałac Hasbacha. Dokumentacja historyczno-architektoniczna*, oprac. M. Dolistowka, Białystok 1980 (mps WUOZ Białystok).
2. *D. pałac Hasbacha. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. A. Dolistowski, Białystok 1979 (mps WUOZ Białystok).

3. *D. pałac Hasbacha. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. E. Łuczyńska, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).
4. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 165, 258 (przyp. 175).
5. M. Dolistowska, *Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, pod red. H. Majeckiego, Białystok 2001, s. 107-114.
6. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2*), Warszawa 2015, s. 131-133.
7. A. Oleksicki, *Białystok. Studium historyczno-urbanistyczne*, Białystok 1978 (mps WUOZ Białystok).
8. B. Tomecka, *Fabryka włókiennicza w Dojlidach (później fabryka dykty)*, [w:] *Białystok. Manchester Północy*, pod red. A. Kułak, Białystok 2010, s. 51-56.
9. A. Werwicki, *Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku. Czynniki rozwoju i zagadnienia lokalizacyjne*, Warszawa 1957.
10. W. Wróbel, W. Szwed, *Wielka Wojna i kres zaboru rosyjskiego. Wybór materiałów źródłowych obrazujących stan Białegostoku w latach 1914-1915*, Białystok 2017, nr 88 (APB, Komisja rekwizycyjna powiatu białostockiego, sygn. 2, k. 41-44).

6.6.1. PAŁAC HASBACHÓW

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 23

nr geodezyjny działki 791/7

współrzędne geodezyjne X:591413,38 Y:781139,92

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Pałac rodziny Hasbachów powstał w latach 1905-1907. Rozczłonkowana, nieregularna bryła prezentuje dwie zestawione inspiracje artystyczne. Neorenesans o proveniencji północnej i włoskiej (płaszczyznowo potraktowane ściany z linearną artykulacją gzymsem kordonowym i wieńczącym, płaskimi tokańskimi pilastrami rozdzielającymi osie — elewacje części wschodniej), korpus główny utrzymany jest w duchu renesansu północnego (zestawienie elewacji pozostawionej w cegle z białym cementowym, tynkowanym detalem). Być może podczas rozbudowy siedziby inspirowano się rozwiązaniami z pałacu Beckera, bowiem takie same elementy (identyczne lukarny i opaski okienne) odnajdziemy w obu obiektach.

6.6.2.

BUDYNEK GOSPODARCZY W ZESPOLE FABRYCZNO- -REZYDENCJONALNYM HASBACHÓW

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 23

nr geodezyjny działki 791/4

współrzędne geodezyjne X:591376,87 Y:781191,25

HISTORIA

Budynek wzniesiony około 1900 r. W latach 70. XX w. wchłonięty przez bezstyłowy budynek magazynowy.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z cegły, obecnie w większej części otynkowany. Jego ciekawą bryłą podkreśla wieżyczka zwieńczona stożkowym hełmem.

6.6.3. **PIWNICA W ZESPOLE FABRYCZNO- -REZYDENCJONALNYM HASBACHÓW**

ADRES

ul. Dojlidy Fabryczne 23

nr geodezyjny działki 791/9

współrzędne geodezyjne X:591358,61 Y:781191,25

HISTORIA

Obiekt wzniesiony około 1900 r.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Piwnica ziemna, ściany czołowe z żółtej cegły. Obiekt o charakterze utilitarnym obrazuje zaplecze gospodarcze rezydencji.

6.7. DOM

ADRES

ul. Dojlidy Górne 90

nr geodezyjny działki 133/3

współrzędne geodezyjne X:58900,51 Y:781841,73

HISTORIA

Nie udało się ustalić daty powstania domu przy ul. Dojlidy Górne 90 oraz jego historii. Budynek musiał powstać zapewne na początku XX w. Pozostaje wciąż w rękach prywatnych i służy celom mieszkaniowym.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom przy ul. Dojlidy Górne 90 jest typowym przykładem parterowego wiejskiego lub małomiasteczkowego budynku mieszkalnego. Usytuowanie domu szczytem do ulicy, wymuszone przez niewielką szerokość działki, jest typowe dla wsi szeregówek, rozplanowanych jeszcze w czasach pomiaru włócznej w XVI w. Murowane z cegły domy o zdobionych ceglanych detalach elewacji nie były rzadkością na podlaskich wsiach w początkach XX w., sporo takich obiektów zachowało się również w Dojlidach Górnych. Dom nr 90 wyróżnia się dość bogatym i oryginalnym zdobnictwem wykonanym z czerwonej cegły na żółtym tle. Oprócz kostkowych gzymsów (podokiennego i wieńczącego) oraz dwubarwnych łuków nadokiennych zastosowano tu imitację boniowania na narożnikach i płyciny podokienne. Na ścianie szczytowej dwukrotnie zastosowano motyw krzyża łacińskiego: w płycinie między oknami oraz w szczycie dachu.

BIBLIOGRAFIA

—

6.8. KAMIENICA

ADRES

ul. Fabryczna 37

nr geodezyjny działki 164

współrzędne geodezyjne X:594194,55 Y:77861063

HISTORIA

W latach 1898-1900 posesję przy ul. Fabrycznej 37 nabyły Rochla Krykun i Doba Halpern, które zbudowały tu murowany parterowy dom. W 1913 r. nieruchomość kupił Abram Jakub Biełoch i rok później powiększył powierzchnię działki, dokupując sąsiedni plac. Biełoch był przed I wojną światową właścicielem niewielkiego zakładu wyrobu trykotażu, działającego przy ul. Kupieckiej (dziś ul. I. Malmeda). Niedługo po 1913 r. Biełoch wznosił nowy, murowany piętrowy dom na posesji przy ul. Fabrycznej 37. Był jej właścicielem nadal w 1925 r., ale przed 1939 r. odziedziczył ją syn Abrama, Michel. Żona Abrama Jakuba, Małka Biełoch, na początku lat 20. XX w. prowadziła sprzedaż galanterii przy Rynku Kościuszki 32. Po II wojnie światowej kamienicę przejął skarb państwa. W 1947 r. kupił ją dziadek obecnej współwłaścicielki. W 1952 r. właścicielem obiektu był Ludomir Tomczak, który mieszkał tu wraz z rodziną. Odnotowano wówczas, że budynek został odbudowany ze zniszczeń wojennych w latach 1949-1950. Obecnie jest własnością prywatną, pełni funkcję mieszkalną.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dwukondygnacyjna kamienica o bardzo dobrze zachowanej sylwecie i bogatym detalu pokrywającym trzy elewacje: frontową, tylną i południową boczną. Typowa prostopadłościenna dwukondygnacyjna bryła została ożywiona niewielkim ryzalitem w elewacji tylnej. Rozbudowany detal wykonany z czerwonej cegły kontrastuje z żółtym licowaniem elewacji, podkreślając tektonikę budynku. Dekoracyjne gzymsy i płaskie lizeny zestawione zostały z dwubarwnymi łukami nad otworami okiennymi i drzwiowymi. Stosunkowo rzadko spotykanym detalem są wyoblenia narożników ryzalitu, podkreślone dodatkowo przewiązkami.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 122, k. 384-400; tamże, sygn. 126, k. 123-130.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 2818.
3. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielastok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 239.
4. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1925, nr 297.
5. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 1217.

6.9. DOM

ADRES

ul. Grunwaldzka 22

nr geodezyjny działki 458/1

współrzędne geodezyjne X:592906,29 Y:777083,26

HISTORIA

12 grudnia 1911 r. Ludomir Marian Chmielewski, kapelmistrz oraz nauczyciel muzyki i śpiewu w Męskiej Szkole Handlowej, na publicznej licytacji nabył niezabudowaną nieruchomość. Na przełomie 1913 i 1914 r. trwała już budowa murowanego parterowego domu z poddaszem, który w stanie surowym był gotowy w styczniu 1914 r., ale wymagał wykończenia wnętrza, co nastąpiło niedługo później. W aktach Towarzystwa Kredytowego Miejskiego Białostockiego zachowała się inwentaryzacja nowego domu wykonana na początku 1914 r. W 1929 r. nieruchomość wywołano do regulacji hipoteki, w której prawa własności ustalono na Ludomira Chmielewskiego. Nie wiadomo, kto był właścicielem domu w latach 1929-1944. Po II wojnie pośród właścicieli pojawia się Józef Andruszkiewicz, a później Józef Orzel (w 1996 r.). Obiekt pełnił funkcję mieszkalną. Aktualnie nieużytkowany.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z cegły nietynkowanej, w kolorze żółtym i czerwonym, detal architektoniczny ceglany. Zwarta prostopadłościenna bryła, nakryta dwuspadowym dachem i usytuowana frontem do ulicy jest typowa dla zabudowy miejskiej początku XX w. Ożywia ją pozorny ryzalit przechodzący na wysokości dachu w facjatę, otwory okienne zamknięte odcinkowo (klucz wzbogacony motywem wspornika), kostkowe gzymsy, a także takie elementy, jak wgłębne płyciny w formie leżącego prostokąta o uskokowych narożach (pod wszystkimi oknami), szerokie boniowane lizeny. Wartości estetyczne cechują również elewację boczną (południowo-wschodnią od ul. Grunwaldzkiej) zwiększoną ilością kompilacji detalu. Budynek lirowany cegłą w kolorze żółtym, z elementami wypukłymi i detalem w kolorze czerwonym, które świetnie pokazują dekoracyjne właściwości cegły. Tego typu obiekty typowe dla XIX-wiecznego Białegostoku zachowały się w niewielkim stopniu. Obiekt należy do nielicznej grupy zabudowy

miejskiej w typie rezydencjonalnym. Elewacja ogrodowa została poddana termoizolacji, co obniża jego wartość artystyczną i zabytkową.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Towarzystwo Kredytowe Miejskie Białostockie, sygn. 28.
2. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 115, k. 77-81; tamże, sygn. 125, k. 9-23.
3. *Pamjatnaja Knizka Grodnenskoj Gubernii na 1914 g.*, Grodno 1914, s. 151.
4. „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1929, nr 18.
5. M. Dolistowska, *W poszukiwaniu tożsamości miasta. Architektura i urbanistyka Białegostoku w latach 1795-1939*, wyd. 2, Białystok 2017, s. 189-193.
6. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2*), Warszawa 2015, s.175.
7. *Dom mieszkalny nr 22. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. E. Narołewska, R. Sylwanowicz, Białystok 1997 (mps WUOZ Białystok).

6.10. KAMIENICA

ADRES

ul. Jurowiecka 46
nr geodezyjny działki 14
współrzędne geodezyjne X:594198,26 Y:778098,53

HISTORIA

Nieruchomość Jankiela Epsztejna, położoną wówczas przy ul. Pocztowej, w 1897 r. w dwóch częściach nabyli Chajkiel i Etlę Grawe. W tym czasie stał tu drewniany dom z urządzonym wewnątrz zakładem pralniczym. W maju 1898 r. rodzice odsprzedali majątek synowi, Zelmanowi Grawemu. Na posesji wciąż stał drewniany dom. 16 sierpnia 1899 r., poświadczono jest już istnienie murowanego piętrowego domu. Zelman Grawe przed 1915 r. pracował w Towarzystwie Wzajemnego Ubezpieczenia od Ognia. W 1927 r. wywołano nieruchomość do regulacji hipotecznej, w wyniku której prawa własności ustalono na Zelmana Grawego. Pozostawał on posiadaczem majątku przy ul. Jurowieckiej 46 do II wojny światowej. W 1946 r. prawa własności do nieruchomości odzyskała Estera Ruwinowa. W 1952 r. jako właściciel występował Kazimierz Krupowicz, oprócz niego i Stefani Krupowicz mieszkało tu 36 osób. Dom był pokryty wówczas *blachą starą*.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Typowa dwukondygnacyjna czynszowa kamienica została wybudowana w końcu XIX w. z żółtej i czerwonej cegły. Usytuowana kalenicowo, dostępna od ulicy i podwórza, z przejazdem bramnym na osi północnej. Pierwotnie budynek był cały licowany dwubarwną cegłą, obecnie elewacja frontowa została otynkowana. Z jej pierwotnego wystroju zachowały się dwa balkony z żeliwnymi wybrzuszonymi balustradami. Oryginalna elewacja tylna wy-murowana została z żółtej cegły z detalami z cegły czerwonej. Kondygnacje wydziela plastyczny gzyms kordonowy zbudowany z rzędu małych płycin, pod oknami biegnie wąski pas z czerwonej cegły, zaś w zwieńczeniu fryz konsolkowy i gzyms kostkowy. Czerwoną cegłą wykonano łuki nad drzwiami i oknami. W elewacji tylnej zachowała się być może jedyna w Białymstoku stała kuczka zbudowana do obchodów święta Sukkot. Umieszczona na osi

skrajnej piętra od strony podwórza, przybrała formę przeszklonej werandy, pierwotnie wspartej na czterech słupach (obecnie przestrzeń pomiędzy słupami jest zamurowana) i nakrytej jednospadowym, niegdyś zapewne otwieranym dachem. Drewniana szkieletowa konstrukcja oszalowana jest ozdobnie wycinanymi deskami. Ściany kuczki przeprute zostały dużymi półkoliście zamkniętymi oknami.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 70, k. 126-132; tamże, sygn. 77, k. 265-281.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 3236.
3. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielaostok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 188.

6.11. DOM

ADRES

ul. Jurowiecka 60

nr geodezyjny działki 3

współrzędne geodezyjne X:594311,43 Y:778021,93

HISTORIA

W 1895 r. syn białostockiego kupca Gustaw Gielich nabył należącą do Aleksandra Żuryńskiego i Jana Korbuta, gospodarzy wsi Białostoczek, działkę ze stojącym na niej domem wzniesionym z muru pruskiego i posiadającym trzy facjaty. Gielich zastawił ten majątek w 1896 r. w Wileńskim Banku Ziemskim i być może jeszcze tego roku spżytkował kredyt na budowę zachowanego do dziś murowanego domu. W lutym 1897 r. sprzedał go jednak szlachetnemu Tytusowi Ostrowskiemu, który mieszkał tu jeszcze na początku lat 20. XX w. Ostrowski pozostawał właścicielem posesji do 1921 r., gdy odsprzedał ją pochodzącej ze wsi Popiołówka Bronisławie Borys, ta zaś w sierpniu 1922 r. wyzbyła się jej na rzecz Jana Murawskiego. W 1941 r. księga hipoteczna nieruchomości jako właścicieli odnotowała Stanisława i Stanisławę Murawskich. W 1952 r. książkę ewidencyjną nieruchomości założył jeden ze współwłaścicieli (było ich trzech), Stanisław Murawski, który mieszkał tu z Jadwigą Murawską. Jednym z głównych właścicieli nieruchomości pozostawała Stanisława Pietrowicz (być może z domu Murawska) zajmująca lokal razem z Murawskimi. W sumie mieszkało tu 26 osób.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom nr 60 należy do coraz mniej licznej grupy obiektów zabytkowych przy ul. Jurowieckiej. Jego zwarta prostopadłościenna bryła, nakryta dwuspadowym dachem i usytuowana frontem do ulicy jest typowa dla zabudowy miejskiej Białegostoku początku XX w. Ożywia ją duża trójosiowa facjata z balkonem, bogato dekorowana czerwonym ceglany detal, który kontrastuje z licowanymi żółtą cegłą elewacjami. Dom wyróżnia się oryginalną ornamentyką: w łukach nadokiennych zastosowano ozdobne, dwubarwne zworniki, lizeny i pilastry zaakcentowane wewnętrznymi płycinami, drzwi balkonowe zostały obramione wąskim portalem, a oprócz zamkniętych odcinkowo otworów okiennych w facjacie wprowadzono

również okna zamknięte półkoliście. Pomimo stanu technicznego, który wskazuje na potrzebę remontu, dom zachował wartości zabytkowe.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 54, k. 498-499; tamże, sygn. 62, k. 325-328 (akt kupna-sprzedaży nie zachował się).
2. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 13, nr 2637; tamże, sygn. 18, nr 3822.
3. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 595.
4. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 3242.
5. *Obwieszczenie*, „Nowy Dziennik Białostocki” 1922, nr 18.

6.12. KAMIENICA

ADRES

ul. M. Kopernika 50

nr geodezyjny działki 524

współrzędne geodezyjne X:592458,42 Y:776234,67

HISTORIA

Dokładna datacja powstania tego budynku jest trudna do ustalenia — został wzniesiony najprawdopodobniej w drugiej dekadzie XX w., ale możliwe też, że na początku lat 20. XX w. Na mapie Białegostoku z 1937 r. odnotowano, że budynek, położony wówczas przy Szosie Południowej, stanowił własność państwową, był więc najprawdopodobniej budynkiem kolejowym wzniesionym na potrzeby mieszkań dla pracowników pobliskiej lokomotywowni stacji Białystok. Po wojnie został przekazany do zasobów miejskich i nadal pełni funkcje mieszkaniowe.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica przy ul. M. Kopernika 50, chociaż wymaga obecnie pilnego remontu, zachowała oryginalny kształt bryły, podziały elewacji oraz niektóre drobne elementy wystroju (kraty balkonowe). Jest dużym, dość typowym dla początku XX w. budynkiem wielorodzinnym, o fasadzie wyróżniającej się pseudoryzalitem przechodzącym w niewielką facjatę. Detal z żółtej cegły, niekontrastujący z elewacjami o tej samej barwie, podkreśla równowagę między kierunkami horyzontalnymi wyznaczonymi wąskimi gzymsami oraz wertykalnymi — zaakcentowanymi lizenami oraz otworami okiennymi i drzwiowymi.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 138.

6.13.

BUDYNEK FABRYCZNY, SZKOŁA, OBECNIE BUDYNEK USŁUGOWY

ADRES

ul. Mazowiecka 33

nr geodezyjny działki 1859/12

współrzędne geodezyjne X:592406,46 Y:777559,94

HISTORIA

W 1903 r. Wileński Bank Ziemski wystawił na publiczną licytację nieruchomości należącą do dłużników Dawida Mulera i Mordchela Efrona. Nabyli ją wówczas małżonkowie Zuska i Frejda Lewinowie. W sporządzonym wówczas akcie nadawczym odnotowano, że na posesji stały dwa drewniane parterowe domy oraz parterowy murowany dom z poddaszem. W 1903 r. nieruchomość oszacowano na 2100 rubli, podczas gdy w 1910 r. była ona już warta 5625 rubli, zapewne więc między 1903 a 1910 r. Lewinowie sfinansowali budowę zachowanego do dziś piętrowego murowanego budynku fabrycznego. W 1913 r. Zuska Lewin prowadził w nim własną garbarnię, w której zatrudniał 16 robotników. Firma działała nadal w okresie międzywojennym (rejestracja w Sądzie Okręgowym w Białymstoku w 1924 r.). W 1925 r. przedsiębiorstwo działało pod firmą „Garbarnia Z. Lewina w Białymstoku — dzierżawca Lejb Lewin”. Założona w 1931 r. księga hipoteczna nieruchomości ustalała prawa własności na spadkobierców po zmarłej Frejdzie — Zuskę Lewina i jego dzieci: Szmula, Szolema, Wolfa, Chanę, Lizę, Fejgę po mężu Zajac i Sorę po mężu Nowik. Firma garbarska Lewinów działała do II wojny światowej. W 1926 r. część budynków na terenie posesji wraz z parterem murowanego domu frontowego oraz wyposażenie garbarni Zuska Lewin wydzierżawił Chaimowi Midlerowi. Dzierżawa trwała do 1931 r. Tego roku Zuska wraz dziećmi oddał miastu Białystok w dzierżawę murowany dom od strony ul. Mazowieckiej (na 5 lat) na potrzeby rozszerzenia istniejącej na sąsiedniej posesji Szkoły Powszechnej nr 11. Wówczas budynek poddano remontowi i dostosowano do potrzeb szkolnych. Dzierżawa trwała do II wojny światowej, chociaż zwracano uwagę na bardzo niekorzystne warunki nauki, gdyż obok szkoły wciąż działała garbarnia Lewinów. Po wojnie posesja znalazła się w zasobach miejskich. W 1952 r. „Książkę ewidencyjną” założyła kierownik szkoły Helena Krawczuk. Mieszkańcami

domu byli Józef Remża, Józefa Remża i Stanisław Wojenik. Budynek przy ul. Mazowieckiej 33 wraz z innym przy ul. Mazowieckiej 35 służył nadal szkolnictwu podstawowemu. Po 1968 r. został przekazany w użytkowanie Filii Uniwersytetu Warszawskiego w Białymstoku. Obecnie własność prywatna. W 2017 r. budynek przeszedł gruntowy remont połączony z wymianą dachu.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica nr 33 została wzniesiona jako garbarnia. Zbudowana z żółtej cegły z detalem z cegły czerwonej. W trakcie ostatniego remontu oczyszczono ceglane elewacje oraz zaadaptowano poddasze na cele mieszkaniowe, doświetlając je lukarnami. Budynek zachował jednak pierwotną dwukondygnacyjną, prostopadłościenną bryłę nakrytą dwuspadowym dachem oraz ceglany detal, skupiony przede wszystkim na fasadzie. Wystrój elewacji jest dość skromny, ograniczony w zasadzie do ramowych podziałów podkreślających tektonikę budynku. Wąskie gzymsy międzykondygnacyjne i podokienne zestawiono z szerokim kostkowym fryzem podokapowym, zaś skrajne osie fasady zaakcentowane zostały parami gładkich lizen. Otwory okienne zamknięte są łukami odcinkowymi wykonanymi z czerwonej i żółtej cegły. Pomimo swego pierwotnego przeznaczenia budynek nawiązuje wyglądem do typowego budownictwa czynszowego początku XX w.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 91, k. 404-408.
2. APB, Urząd powiatowy białostocki ds. wymiaru podatku przemysłowego, sygn. 3, nr 2259.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4027.
4. *Sprawocznym kalendar po gorodje Bielostok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 235.
5. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 71.
6. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1925, nr 75.
7. „Białostocki Dziennik Wojewódzki” 1931, nr 9.
8. APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 6, nr 2730.
9. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 43, nr 1622.
10. *Z powodu rozbiórki byłej remizy tramwajowej*, „Dziennik Białostocki” 1935, nr 115.
11. M. Goławski, *Szkolnictwo Powszechne w Białymstoku (rys historyczny i rozwój w dobie obecnej)*, Białystok 1934, s. 85-86.

6.14. DOM

ADRES

ul. Marczukowska 27

nr geodezyjny działki 376/4

współrzędne geodezyjne X:592789,55 Y:775443,56

HISTORIA

Według „Książki ewidencyjnej” z 1952 r., założonej przez Stanisława Wolniewicza będącego wówczas wraz z żoną właścicielem nieruchomości, dom wybudowano w 1929 r. Opisywano go jako obiekt murowany, dwukondygnacyjny, kryty dachówką. Był wyposażony w centralne ogrzewanie, urządzenia elektryczne i odgromowe, ale brakowało urządzeń wodociągowych i kanalizacyjnych. W 1952 r. oprócz właściciela i jego żony mieszkało tu 14 osób. Dom pozostaje wciąż w rękach prywatnych i służy celom mieszkaniowym.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z cegły nietynkowanej, w kolorze żółtym i czerwonym, detal architektoniczny ceglany. Zwarta prostopadłościenna bryła, nakryta dwuspadowym dachem i usytuowana frontem do ulicy jest typowa dla zabudowy miejskiej początku XX w. Ożywia ją dwuosiowa facjata (w szczycie data „1927”) dekorowana detalem z czerwonej cegły. Wartość artystyczną elewacji podkreśla kompilacja detalu architektonicznego (otwory okienne zamknięte odcinkowo, w łukach nadokiennych zastosowano ozdobne dwubarwne zworniki, kostkowe gzymsy, lizeny i pilastry).

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 3991.

6.15. DOM, OBECNIE DOM DZIECKA

ADRES

ul. A. Mickiewicza 13a

nr geodezyjny działki 2132/7

współrzędne geodezyjne X:592650,11 Y:779016,64

HISTORIA

Posesja przy ul. A. Mickiewicza 13a w latach 1899-1900 stanowiła część własności Aleksandra Kocha. W 1900 r. nabył ją Frydrych Kirszner, który zapewne niedługo później zbudował zachowany do dziś dom. W 1926 r. Frydrych Kirszner sporządził testament, mocą którego prawa do posesji przekazywał synom Waldemarowi i Erwinowi oraz córkom Irenie i Hildzie Weber. Fryderyk Kirszner od 1890 r. prowadził zakład piekarski, który po 1900 r. przeniósł na ul. A. Mickiewicza 13a. Po 1919 r. zakład prowadził jego syn Erwin. Piętrowy murowany dom po II wojnie światowej uległ rozbudowie przez dostawienie od frontu dużego ryzalitu. W 1952 r. jako właściciele nieruchomości występowali Kazimierz, Izabela, Anna i Stefania Pankiewiczowie, zarządcą zaś była Stefania Pankiewicz. W budynku murowanym przy ul. A. Mickiewicza 13a mieszkało 14 osób. Obecnie mieści się tutaj placówka socjalizacyjna dla dziewcząt prowadzona przez Siostry Służebnice Matki Dobrego Pasterza.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dwukondygnacyjny dom na planie prostokąta został rozbudowany wtórnie o dwa ryzalitty dostawione do dłuższych elewacji, które trwale zniekształciły jego bryłę. Przebudowie uległ również układ wnętrza. Zachowane fragmenty elewacji licowane czerwoną cegłą zdobione są bogatym, zróżnicowanym detalem z żółtej i czerwonej cegły, tworzącym ramy dla poszczególnych kondygnacji. Uwagę zwracają szczególnie dwupasmowe gzymsy wieńczące oraz imitacja boniowania na narożach pietra.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 84, k. 192-192v.
2. APB, Akta notariusza J. Kurmanowicza w Białymstoku, sygn. 5, nr 2239.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4076.
4. *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1932, s. 201.

6.16. DOM

ADRES

ul. A. Mickiewicza 20

nr geodezyjny działki 2052

współrzędne geodezyjne X:592468,01 Y:778929,06

HISTORIA

Dom przy ul. A. Mickiewicza 20 przed 1915 r. należał do ewangelicznej rodziny Freudenberg. Pierwszym właścicielem tej posesji był Albert Freudenberg, który do Białegostoku przybył przed 1861 r. z miasteczka Zduny położonego w Wielkopolsce, wówczas pozostającej pod zaborem pruskim. Z zawodu był farbiarzem wełny pracującym w jednym z pobliskich zakładów włókienniczych powstających na terenie uroczyska Nowe, wzdłuż dzisiejszej ul. Mickiewicza. W 1861 r. ożenił się z Anną Marią Michtą, córką tkacza z Konstantynowa. Jako właściciel odnotowany został jeszcze w 1910 r. Wówczas nieruchomość oszacowana została na 2500 rubli, co potwierdza, że zachowany do dziś dom stał już w tym czasie, powstał więc na przełomie XIX i XX stulecia. W okresie międzywojennym posesja należała do Gustawa, urodzonego w 1865 r. syna Alberta Freudenberga, który pod tym adresem prowadził sklep spożywczy do wybuchu II wojny światowej. W 1952 r. właścicielami domu byli Adolf i Ewa Reuccy, którzy mieszkali obok w domu przy ul. A. Mickiewicza 20a. W opisywanym obiekcie w dwóch lokalach mieszkało zaś 12 osób. Według właścicieli budynek murowany wzniesiono w 1912 r., co nie musi być zgodne z prawdą w świetle przytoczonych wyżej źródeł. Do dziś własność prywatna.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z cegły nietynkowanej w kolorze żółtym i czerwonym, detal architektoniczny ceglany. Wartość artystyczną elewacji podkreśla kompilacja detalu architektonicznego (otwory okienne zamknięte odcinkowo, w łukach nadokiennych zastosowano ozdobne dwubarwne zworniki, kostkowe gzymsy, lizeny i pilastry). Obiekt należy do nielicznej grupy zabudowy miejskiej w typie rezydencjonalnym.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Akta Stanu Cywilnego Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Białymstoku, sygn. 1, nr 26 (1861 r.).
2. APB, Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3, nr 2599.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4082.
4. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 108.

6.17. KAMIENICA

ADRES

ul. Młynowa 30

nr geodezyjny działki 1711

współrzędne geodezyjne X:592830,39 Y:777548,33

HISTORIA

W 1952 r. właścicielami nieruchomości byli Józef Miakisz i Emil Piekut. Józef Miakisz, zakładając „Książkę ewidencyjną” nieruchomości, wydatował obiekt na 1910 r. Obecnie kamienica pozostaje wciąż w rękach prywatnych i służy celom mieszkaniowym.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Wymurowana z żółtej cegły piętrowa kamienica przy ul. Młynowej 30 jest typowym przykładem budownictwa czynszowego z początku XX w. Prosta bryła, symetryczny podział elewacji na osie, wejście zarówno od ulicy, jak i z podwórza, kalenicowe usytuowanie w stosunku do drogi były charakterystycznymi cechami białostockich kamienic tego okresu. Kamienicę nr 30 wyróżnia jednak dość bogaty detal architektoniczny wykonany z czerwonej i żółtej cegły, skupiony przede wszystkim na fasadzie, ale zdobiący również dwie pozostałe elewacje. Zastosowano tutaj pilastry i lizeny w małym porządku, dekorowane niewielkimi wgłębnyymi płycinami, podpierające kostkowe gzymsy oraz dwubarwne łuki nadokienne ze zwornikami. W elewacji tylnej zachowała się drewniana zewnętrzna klatka schodowa — rozwiązanie to, kiedyś zapewne dość popularne, obecnie jest rzadko spotykane.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4192.

6.18. DOM

ADRES

ul. Nowowarszawska 5

nr geodezyjny działki 938

współrzędne geodezyjne X:592660,89 Y:779977,87

HISTORIA

Murowany dom przy ul. Nowowarszawskiej 5 powstał stosunkowo późno. W 1925 r. mieszkał tu Stanisław Sobolewski, który mógł być właścicielem tej nieruchomości i później budowniczym domu. Na mapie z 1937 r. w tym miejscu odnotowany został dom drewniany, toteż zachowany do dziś budynek musiał powstać po sporządzeniu mapy. W 1952 r. właścicielami nieruchomości byli Michał i Wincenty Dakowicz, którzy określili czas budowy domu na 1937 r. Mieszkali oni w Protasach i Zabłudowie, a zarządcą domu był mieszkający tu Gawel Bajnicki. Budynek do dziś stanowi własność prywatną i pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom o bryle typowej dla budownictwa mieszkalnego tego okresu: parterowy z użytkowym poddaszem doświetlonym facjatą w elewacji frontowej. Dwa wejścia od ulicy mogły świadczyć o przeznaczeniu mieszkalno-handlowym budynku. Skromny detal wykonany z żółtej cegły nie wyróżnia się na tle ścian w tym samym kolorze. Został on ograniczony do wąskich gzymsów podokapowych, narożnych lizen i luków odciążających nad otworami okiennymi i drzwiowymi. Zachowały się oryginalne płycinowe drzwi frontowe i krata balkonu z pionowych prętów. Bryła budynku została częściowo zniekształcona przybudówkami dostawionymi do elewacji tylnej.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Akta miasta Białegostoku, sygn. 138.
2. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 29, nr 3043.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 4413.
4. W. Wróbel, *Historia*, [w:] *Skorupy. Dzieje dzielnicy*, Białystok 2018, s. 18-30.

6.19. DOM

ADRES

ul. Nowowarszawska 14
nr geodezyjny działki 1509
współrzędne geodezyjne X:592629,80 Y:779972,05

HISTORIA

Nieruchomość przy ul. Nowowarszawskiej 14 przypuszczalnie już w XVIII i XIX w. należała do rodziny Zdanowiczów, gospodarzy ze wsi Skorupy. W wydanym w 1868 r. akcie nadawczym uwłaszczonych gruntów wymieniono kilku Zdanowiczów, będących zapewne potomkami odnotowanego w 1771 r. gospodarza Wojciecha Zdanowicza. Dom został wybudowany w 1920 r. i oznaczony na planie z 1937 r., gdy bracia Władysław i Bolesław Zdanowiczowie podzielili się prawami spadkowymi do tej nieruchomości. W 1952 r. jako właściciele występowali Bolesław Zdanowicz i Stanisław Zdanowicz. W domu ceglany pokrytym dachówką mieszkało wówczas 18 osób. Budynek pełnił cały czas funkcje mieszkalne. Niedawno został poddany generalnemu remontowi. Pozostaje w rękach prywatnych do dnia dzisiejszego.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Charakterystyczny dla początków XX w. dwukondygnacyjny dom wielorodzinny o dłuższych elewacjach liczących pięć osi i krótszych dwuosiowych z głównym wejściem od ulicy. Wszystkie elewacje budynku oblicowane żółtą cegłą zostały ozdobione detalem architektonicznym w tym samym kolorze. Poza kostkowymi gzymsami kordonowymi i wieńczącymi oraz łukami odciążającymi można tu dostrzec pilastry w małym porządku, rzadko stosowane w tego rodzaju budownictwie. Akcentują one naroża budynku i dzielą na osie elewacje boczne i frontową. Dom, mimo przeprowadzonego remontu, zachował oryginalny kształt bryły i wystrój elewacji.

BIBLIOGRAFIA

1. Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Roskie, sygn. 82.
2. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 130, k. 460-462.
3. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 57, nr 1089.
4. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4423.
5. W. Wróbel, *Historia*, [w:] *Skorupy. Dzieje dzielnicy*, Białystok 2018, s. 18-30.

6.20. DOM

ADRES

ul. Nowowarszawska 44
nr geodezyjny działki 1549
współrzędne geodezyjne X:592429,65 Y:780233,32

HISTORIA

W 1952 r. właścicielem obiektu był Bronisław Wolfart, który stwierdził, że dom wybudowano w 1931 r. Mieszkały tu rodziny Wolfartów, Krajewskich i Chodakowskich (11 osób). Do dziś stanowi własność prywatną i pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom nr 44 jest typowym przykładem budownictwa mieszkaniowego okresu międzywojennego. Wraz z kilkoma sąsiednimi domami o zbliżonych gabarytach i wspólnej linii zabudowy tworzy interesujący fragment miejskiej zabudowy z początku XX w. Parterowa bryła z facjatą doświetlającą użytkowe poddasze jest zwarta i proporcjonalna. Ceglany detal architektoniczny skupiony został przede wszystkim na elewacji frontowej, w której szczególnie dekoracyjną rolę odgrywa rzadko spotykany motyw tzw. łezek umieszczonych pod gzymsem wieńczącym. W budynku została częściowo zachowana drewniana stolarka okienna i drzwiowa oraz pokrycie z dachówki esówki.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4459.
2. W. Wróbel, *Historia*, [w:] *Skorupy. Dzieje dzielnicy*, Białystok 2018, s. 18-30.

6.21. DOM

ADRES

ul. Nowowarszawska 66

nr geodezyjny działki 1575

współrzędne geodezyjne X:592323,89 Y:780368,92

HISTORIA

W dwudziestoleciu międzywojennym nieruchomość należała do Antoniego Charuty, który zbudował tu najpierw parterowy murowany dom, a w 1934 r. rozbudował do obecnej formy według projektu arch. Rudolfa Macury. W 1952 r. właścicielem nieruchomości pozostawał Antoni Charuta. Mieszkało tu w sumie 15 osób. Oprócz właścicieli zakwaterowane były rodziny Pankiewiczów, Jurczaków, Wikaruków. Nieruchomość pozostaje własnością prywatną potomków Antoniego Charuty.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom nr 66 wyróżnia się nietypową bryłą nakrytą jednopłociowym dachem przypominającym dach mansardowy. Jest to efekt przebudowy mającej na celu zwiększenie powierzchni mieszkalnej poddasza. Oblicowane żółtą cegłą elewacje pokryte zostały detalem wykonanym z żółtej i czerwonej cegły, skupionym zwłaszcza na północnej elewacji szczytowej, zwróconej ku ulicy i pełniącej rolę fasady. Rozbudowane profilowane, kostkowe gzymsy, narożne lizeny, łuki nadokienne ze zwornikami oraz wyoblony narożnik tworzą przekrój ornamentyki typowej dla ceglanego budownictwa przełomu wieków. Wartość historyczną budynku podnosi fakt, że na jego wygląd wpływ miał uznany architekt Rudolf Macura. Zaprojektował on w Białymstoku wiele budynków mieszkalnych i użyteczności publicznej, głównie w stylu modernistycznym.

BIBLIOGRAFIA

1. Materiały archiwalne w posiadaniu właścicieli.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 4479.
3. W. Wróbel, *Historia*, [w:] *Skorupy. Dzieje dzielnicy*, Białystok 2018, s. 18-30.

6.22. KAMIENICA

ADRES

ul. E. Orzeszkowej 15

nr geodezyjny działki 2141

współrzędne geodezyjne X:592704,42 Y:779209,52

HISTORIA

Kamienica została zbudowana w latach 90. XIX w. i była własnością Noacha Kapłana, a następnie jego syna Motela. Obiekt został wzniesiony jako typowa kamienica czynszowa z przeznaczeniem na wynajem. 14 września 1945 r. Motel Kapłan aktem notarialnym sporządzonym przed notariuszem Ludwikiem Szlompką zrzekł się całej nieruchomości wraz z gruntem na rzecz Zofii Mucharskiej, córki Sybita Mucharskiego. Po śmierci Zofii majątek przypadł jej dzieciom. W 1960 r. Jan Mucharski uzyskał zgodę na prowadzenie zakładu garbarskiego znajdującego się na jego posesji, dobudowanego do opisywanego domu. Wydając pozwolenie, urzędnik przeprowadzający inwentaryzację zaznaczył, że *całość jest istniejąca i użytkowana od 15 lat*. Biorąc pod uwagę fakt, że budynków garbarni nie oznaczono na mapie 1937 r., możemy je ostrożnie datować na 1945 r. W latach 50. XX w. mieściła się tu tymczasowa siedziba Miejskiej Biblioteki Publicznej w Białymstoku, a obecnie funkcjonuje przedszkole.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowana z cegły piętrowa kamienica charakteryzuje się niewyszukaną prostopadłościenną bryłą i skromnym detalem skupionym właściwie tylko na elewacji frontowej i tylnej. Architektoniczne detale podkreślają symetrię fasady budynku, praktycznie niknąc na tle ściany wykonanej z tej samej żółtej cegły. Wąskie gzymsy i lizeny akcentują podział na kondygnacje i osie, wyznaczone otworami zamkniętymi odcinkowo. Prostopadle do kamienicy ustawione są licowane żółtą cegłą budynki parterowy i piętrowy, mieszczące dawniej zakład garbarski Jana Mucharskiego.

BIBLIOGRAFIA

1. Białystok. Kamienica nr 15, Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa, oprac. J. Tołłoczko, Białystok 1992 (mps WUOZ Białystok).
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. I/18/06.

6.23.

WILLA HUBERTA WILLEGO, OBECNIE KLINIKA POŁOŻNICZA

ADRES

ul. Parkowa 6

nr geodezyjny działki 2035

współrzędne geodezyjne X:592467,88 Y:778861,99

HISTORIA

3 kwietnia 1900 r. Hubert Wille, pochodzący z rodziny niemieckich tkaczy osiedlonych w połowie XIX w. w Supraślu, nabył posesję przy ul. Parkowej 6. Jeszcze tego samego roku wzniósł tu zachowaną do dziś parterową willę, wybudowaną z czerwonej cegły, częściowo tynkowanej na biało, z obszernym poddaszem pod mansardowym dachem. Lokalizacja willi w pobliżu fabryki oraz związki architektoniczne uzasadnione były faktem, że Hubert Wille był dyrektorem technicznym Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka”. Przy ul. Parkowej 6 mieszkał wraz z żoną Emilią z Werdonich i córką Alicją. Zmarł w lutym 1924 r., a nieruchomość w spadku przeszła na córkę, noszącą po mężu, rosyjskim oficerze, nazwisko Szatagin. W 1925 r. Alicja odsprzedała matce spadkobrane prawa własności, ale po jej śmierci została ponownie właścicielką majątku przy ul. Parkowej 6. Mieszkała tu do śmierci w 1984 r. W 1989 r. nieruchomość nabyli Janusz i Ewa Tomaszewscy, którzy w 1995 r. przeprowadzili generalny remont zabytku, adaptując go na klinikę ginekologiczno-położniczą oraz gabinety lekarskie.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z czerwonej cegły, częściowo tynkowany na biało, detal architektoniczny ceglany. Stylistyka willi nawiązuje do wzorców architektonicznych fabryki Towarzystwa Białostockiej Manufaktury „Eugeniusz Becker i Spółka” przy ul. Świętojańskiej 15 i tamtejszej siedziby zarządu (wcześniej domu Eugeniusza Beckera). Jest ważnym i dobrze zachowanym przykładem architektury willowej. Wartości estetyczne wyrażają się w opracowaniu elewacji, w którym odnajdziemy liczne motywy znane z zespołu fabrycznego (podziały ramowe, ujęcia narożników, fryz z ukośnie ustawionych cegieł, motyw fryzu arkadkowego, kostkowe kroksztyny).

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 82, k. 297-302.
2. APB, Akta notariusza S. Bednarskiego w Białymstoku, sygn. 25, nr 5492.
3. LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 11293.
4. *Nekrolog*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 59.
5. M. Dolistowska, *Architektura rezydencjonalna i mieszkaniowa Białegostoku na przełomie XIX i XX wieku (1890-1914). Wybrane zagadnienia*, [w:] *Studia i materiały do dziejów miasta Białegostoku*, t. 5, pod red. H. Majeckiego, Białystok 2001, s. 116-117.
6. *Willa miejska. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. A. Dolistowski, Białystok 1979 (mps WUOZ Białystok).
7. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 196-197.

6.24. DOM

ADRES

ul. Poleska 81

nr geodezyjny działki 230

współrzędne geodezyjne X:593934,53 Y:777180,49

HISTORIA

Dom początkowo wchodził w skład posesji przy ul. Artyleryjskiej 15. W latach 1911-1915 stały tam dwa drewniane domy, z których frontowy istnieje do dziś. Przed 1915 r. ich właścicielem był Aleksander Gładysz. Prawdopodobnie to on wznosił murowany dom od strony ul. Poleskiej. W 1922 r. nieruchomości należała nadal do Gładysza. Był on m.in. przewodniczącym zarządu Banku Społecznego w Białymstoku. Współprowadził przedsiębiorstwa budowlane, od 1925 r. „Białostockie Towarzystwo Rozbudowy sp. z o.o.,” później „Gładysz A. i Spółka” z siedzibą przy ul. Artyleryjskiej 15. Właścicielem posesji pozostawał do II wojny światowej. Nie wiadomo, co działo się z domem przy ul. Poleskiej 81 — zapewne wynajmowano mieszkania, może mieściła się tu siedziba jednego z przedsiębiorstw Gładysza. Obecnie nieużytkowany.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z żółtej cegły, detal architektoniczny ceglany. Na elewacji północno-zachodniej (od ul. Poleskiej) detal ceglany w kolorze czerwonym. Na planie prostokąta, parterowy, kryty dachem dwuspadowym z naczółkiem. Elewacje o podziałach ramowych, okna zamknięte prosto w płycinach licowanych czerwoną cegłą.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3, nr 1286.
2. APB, Akta notariusza S. Bednarskiego w Białymstoku, sygn. 7, nr 1514; tamże, sygn. 11, nr 7784.
3. *Księga adresowo-handlowa m. Białegostoku na 1932/1933 r.*, oprac. F. Rotmański, Białystok 1933, s. 78, 91.
4. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1925, nr 265.
5. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 201.

6.25. DOM

ADRES

ul. Poprzeczna 15

nr geodezyjny działki 718/2

współrzędne geodezyjne X:593444,03 Y:779260,05

HISTORIA

Pierwszym właścicielem nieruchomości i budowniczym zachowanego do dziś domu był Feliks Borowski, urodzony w 1862 r. w Choroszczu. Jego rodzice wraz z dziećmi przeprowadzili się w latach 70. XIX w. do Białegostoku i tu Feliks został zapisany do Szkoły Realnej (szkoła o profilu matematyczno-przyrodniczym, uprawniająca do studiów wyższych; dziś VI LO), po czym wysłano go na studia inżynierskie do Petersburga. Po skończeniu edukacji Feliks zarządzał nieokreśloną bliżej cukrownią nad Dniestrem, a po 1905 r. uzyskał posadę administratora majątku Malewicze w powiecie mińskim (dziś na terenie Białorusi). Równocześnie w 1897 r. zdecydował się na zakup od Wiktora Kitszela posesji w Białymstoku, gdzie wciąż mieszkali jego rodzice i rodzeństwo. Początkowo na posesji stał drewniany domek, zastąpiony w latach 1911-1915 nowym, murowanym domem zachowanym do dnia dzisiejszego. Zamieszkała w nim matka Feliksa, Joanna, oraz jego siostra Anna. Po 1918 r. Feliks powrócił do Polski i zamieszkał w Warszawie, pozostając formalnie nadal właścicielem domu przy ul. Poprzecznej 15. W testamencie sporządzonym w 1929 r. pisał, że dom ten jest wyrazem synowskiej wdzięczności wobec rodziców. Początkowo planował zapisać prawa własności synowi Marianowi, ten jednak zmarł w 1928 r., toteż przekazał je swym córkom — Marcie i Wandzie. Feliks zmarł w 1935 r. Nieruchomością przy ul. Poprzecznej 15 zarządzała od dawna siostra Feliksa, Anna, żona Michała Rynkiewicza. Ich syn, Aleksander, był z wykształcenia technikiem melioracji i przed II wojną światową pracował w Baranowiczach. W 1938 r. ożenił się z Eugenią Koronkiewicz. W latach 1939-1945 przebywał w niemieckiej niewoli, po czym powrócił do Białegostoku w 1947 r. W 1964 r. Aleksander i Eugenia uzyskali pełnię praw własności do domu przy ul. Poprzecznej 15. Obecnie nieruchomość jest własnością ich córek.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowany z żółtej cegły parterowy dom o dość nietypowej bryle i stosunkowo bogatym detalu wykonanym z czerwonej cegły. Dłuższe elewacje, wychodzące na ulicę i ogród, potraktowano dekoracyjnie, dodając narożne ryzality, pojedyncze lukarny oraz drewniane ganki osłaniające drzwi wejściowe. Trójkątne szczyty ryzalitów i lukarn podkreślono pasami z czerwonej cegły, które biegną też pod okapami i współgrają z analogicznymi łukami nadokiennymi. Ceglane łuki nadokienne zastosowano również na szczytowej ścianie wschodniej. Wartość zabytkową domu podnosi dobry stan jego zachowania.

BIBLIOGRAFIA

1. W. Wróbel, *Bojary 4. W sercu dzielnicy*, Białystok 2014, s. 113-125.

6.26. KAMIENICA

ADRES

ul. H. Sienkiewicza 26a

nr geodezyjny działki 1478/2

współrzędne geodezyjne X:593522,41 Y:778384,28

HISTORIA

Budynek został wzniesiony w 1889 r., jak miał głosić napis (dziś nieistniejący) na schodach prowadzących do obiektu. Według księgi hipotecznej założonej w 1922 r. nieruchomości należała do Chajma Lejby Bubryka. Po II wojnie światowej, 31 stycznia 1946 r., jako nieruchomości opuszczona została przekazana Miejskiemu Zarządowi Budynków Mieszkalnych. Tuż po wojnie (dokładne daty nie są znane) w budynku mieścił się posterunek MO, a obok w budynku gospodarczym — areszt. Po przeniesieniu posterunku budynek został przekazany na mieszkanie czynszowe — własność Zarządu Mienia Komunalnego, a w 2004 r. administratorem był ADM Centrum sp. z o.o. W 2013 r. wykwaterowano mieszkańców i od tej pory obiekt stoi nieużytkowany.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Niewielka kamienica czynszowa usytuowana jest w głębi ul. Sienkiewicza. Wymurowana z żółtej cegły z dodatkiem czerwonej zastosowanej w detalach. Budynek zachował oryginalny bogaty wystrój, który skupia się przede wszystkim na fasadzie, nadając jej walor lekkości. Kondygnacje wydzielają gzymsy kordonowe kostkowe i z ukośnie ułożonej cegły, zaś gzymsy koronujący wspiera żółty fryz konsolkowy ułożony na tle z cegły czerwonej. Pionowy podział elewacji wykonano czterema pilastrami flankującymi osie narożne, które w dolnej kondygnacji są z czerwonej cegły, wyżej natomiast otrzymują pasy z żółtej cegły. Miejsce kapiteli wypełniają ukośnie ułożone cegły. Okna ujęte są ceglanymi łukami z plastycznymi kluczami z cegły czerwonej i takimiż podokiennikami w formie ceglanych lambrekinów i gzymsów kostkowych. Otwór wejściowy zamknięty jest łukiem pełnym z kluczem. Skromniejsza kolorystycznie elewacja tylna otrzymała analogiczne gzymsy i balkony na całej długości elewacji. Dekoracyjnie opracowano również elewację szczytową, której naroża na wysokości kondygnacji przyziemnej zostały wyoblone.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny, sygn. 143.
2. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytku architektury i budownictwa*, oprac. A. Kułak, G. Ryzewski, Białystok 2004 (mps WUOZ Białystok).

6.27.

KAMIENICA, OBECNIE ZAKŁAD DOSKONALENIA ZAWODOWEGO

ADRES

ul. H. Sienkiewicza 77

nr geodezyjny działki 127

współrzędne geodezyjne X:594203,25 Y:778892,68

HISTORIA

Posesję przy dzisiejszej ul. H. Sienkiewicza 77 w 1891 r. od Wincentego Trochimowicza i Marii Zakrzewskiej nabył Aleksander Koch, miejscowy kupiec i znamienity obywatel, posiadacz majątku Kolonia koło Białegostoku. Gdy w 1893 r. odsprzedawał omawianą nieruchomość, stał na niej murowany parterowy dom. Nowym właścicielem został Jankiel Mejer Kryplański, który tuż po kupieniu nieruchomości wybudował na niej trójkondygnacyjną kamienicę. W 1910 r. właścicielką nieruchomości była Magdalena Nachtigal, która pożyczyła znaczną sumę pieniędzy na przebudowę lub całkowitą odbudowę kamienicy, ponieważ w odpowiednim dokumencie mówi się o obiekcie jako *budowanym od nowa*. Wynika z tego, że zachowany do dzisiaj budynek w swoim obecnym kształcie został wzniesiony w 1910 r. W 1914 r. na parterze uruchomiono skład apteczny, były tu też lokale i mieszkania na wynajem. Po 1919 r. w kamienicy przy ul. H. Sienkiewicza 77 nadal funkcjonowały różnego rodzaju lokale usługowe i mieszkania na piętrze. Przez wiele lat mieszkał tu Samuel Hirschhorn. W 1926 r. na zapleczu posesji razem z bratem Chaimem Mejerem uruchomił farbiarnię, a po 1930 r. założył tu dodatkowo sprzedaż manufaktury. Sąsiadem Hirschhorna przy ul. H. Sienkiewicza 77 był inny supraski fabrykant — Ajzyk Bramzon, produkujący wspólnie z Hirszem Rubinsztejnem kołdry i sukno. Od sierpnia 1921 r. przy ul. H. Sienkiewicza 77 działał skład win i wódek Józefy Tylickiej. W 1926 r. odnotowano sklep spożywczy I. Płackowskiego. Magdalena Nachtigal pozostawała właścicielką kamienicy przy ul. H. Sienkiewicza 77 do II wojny światowej. Jej losy po 1939 r. nie są znane. Kamienica, podobnie jak sąsiednie domy, uległa zniszczeniu w czasie działań wojennych. W 1944 r. jako mienie opuszczone została przyjęta pod Tymczasowy Zarząd Państwowy. 7 listopada 1947 r. wypalony budynek wydzierżawiono utworzonemu 4 lipca 1945 r. Naukowemu Instytutowi Rzemieślniczemu w Białymstoku, przekształconemu w 1948 r.

w Zakład Doskonalenia Rzemiosła (od 1962 r. Zakład Doskonalenia Zawodowego). Obiekt odbudowano w 1949 r., przystosowując do nowych funkcji dydaktycznych. W 1952 r. zamieszkiwał tu Stanisław Rodziewicz z rodziną, pełniący obowiązki woźnego ZDR. Kolejny remont i przebudowy miały miejsce w 1965 roku. Omawiana kamienica nadal jest siedzibą Zakładu Doskonalenia Zawodowego.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zachowana w doskonałym stanie kamienica wyróżnia się spośród pozostałych niezwykle bogatym wystrojem fasady, czerpiącym wzory ze stylów historycznych. Murowana z czerwonej cegły, z użyciem kształtek i cegły żółtej w detalu. Elewację tylną wymurowano z cegły żółtej, a czerwoną zastosowano do podziałów, gzymsów i oprawy okien. Trójkondygnacyjną elewację frontową dzielą lizeny z ceglanyimi głowicami, profilowane gzymsy, wieńczy szeroki dwubarwny gzyms konsolowy. Ozdobnie opracowano oprawę okien, szczególnie w ryzalitach. Portal ujęty podwójnymi lizenami, zwieńczony został przerwany frontonem i wyżej szczytem. Motyw przerwanej naczółka pojawia się również na osiach skrajnych fasady. Elewację zdobi też szeroki fryz złożony z kasetonów, ostrołukowe, dwubarwne blendy wtopione w szczyty, sterczyny w formie obelisków w zwieńczeniu ryzalitu środkowego, a także żeliwne balustrady balkonów. Całość fasady wieńczy ceglany krenelaż.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 5709.
2. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. A. Dolistowski, Białystok 1979 (mps WUOZ Białystok).
3. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 134-135.
4. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 208.
5. W. Wróbel, *Kamienica Magdaleny Nachtigal*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 15-17.05.2015, s. 9.

6.28.

KAMIENICA Z OFICYNĄ

ADRES

ul. H. Sienkiewicza 114

nr geodezyjny działki 225

współrzędne geodezyjne X:594335,94 Y:779063,20

HISTORIA

Budynek przy ul. H. Sienkiewicza 114 został wzniesiony na przełomie XIX i XX w. Według „Książki ewidencyjnej” z lat 50. XX w. obiekt miał powstać w 1896 r. Na jego budowę zaciągnięto pożyczkę w Wileńskim Banku Ziemskim, która nie została spłacona, i obiekt przed 1915 r. został przejęty przez bank. Kamienica służyła za mieszkanie urzędnikom i niższym oficerom 64. Kazańskiego Pułku Piechoty. W okresie międzywojennym funkcjonował tu sklep spożywczy kooperatywy „Zjednoczenie”. W 1952 r. nieruchomość była w posiadaniu Aleksandra Skowrońskiego, który mieszkał tu z żoną Edwardą. Oprócz właścicieli dom zajmowało biuro Powszechnej Spółdzielni Spożywców oraz 29 lokatorów. Na początku XXI w. znajdowała się tu lecznica dla zwierząt (parter), a na piętrze i poddaszu mieszkania. Obecnie własność prywatna.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Przykład kamienicy z oficyną z przełomu XIX i XX w., ustawionej szczytem do ulicy, dostępnej bramą umieszczoną na prawej skrajnej osi elewacji. Oba budynki zbudowano z cegły żółtej i czerwonej zastosowanej w podziałach i zdobnictwie elewacji, które tu jest szczególnie staranne wykonane. Pionowy podział wytyczono czterema pilastrami flankującymi osie skrajne, poziomy zaś gzymsem kordonowym z ukośnie ułożonej cegły i gzymsem wieńczącym z fryzem konsolkowym. Okna ujęte zostały ceglany nadokiennikami z czerwonym kluczem i dwubarwnym łukiem oraz podokiennikami w formie słupków z czerwonej cegły. Bramę zwieńczono ceglany łukiem koszowym. Ozdobnie opracowano również szczyt, który otoczono gzymsem kostkowym. Okna w partii szczytowej otrzymały dwubarwne ceglane obramienia, a półkoliste okienko zwieńczono łukiem w osi grzbiet. Podobnie potraktowano elewację tylną kamienicy i elewację oficyny, która w podziale piętra otrzymała bardziej ozdobne boniowane pilastry.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 5733.
2. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 141.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 209.
4. *Kamienica (obecnie budynek mieszkalno-usługowy). Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. B. Tomecka, P. Lewkowicz, Białystok 2009 (mps WUOZ Białystok).

6.29. KAMIENICA

ADRES

ul. J. Sobieskiego 5

nr geodezyjny działki 431

współrzędne geodezyjne X:593983,65 Y:778946,26

HISTORIA

2 kwietnia 1899 r. na drodze dwóch aktów kupna-sprzedaży Karol Samborski nabył od Ewy Ramlo, właścicielki dużego pasa ziemi ciągnącego się od ul. Starobojarskiej wzdłuż ul. J. Sobieskiego (wówczas ul. Suworowska), dwa fragmenty gruntu, które utworzyły posesję przy ul. J. Sobieskiego 5. Jeszcze w styczniu 1902 r. na parceli stał drewniany parterowy dom, wzniesiony przez Samborskiego zaraz po wykupieniu nieruchomości. Pod zastaw tego majątku właściciel w 1900 r. uzyskał w Wileńskim Banku Ziemskim pożyczkę, którą przeznaczył na budowę zachowanego do dziś murowanego piętrowego domu. Według źródeł powojennych budynek miał powstać w 1906 r. Właściciel nieruchomości w latach 1912-1916 pełnił funkcję radnego miejskiego, będąc jednocześnie głównym kasjerem miejscowego oddziału Wileńskiego Prywatnego Banku Handlowego, członkiem zarządu Towarzystwa Kredytowego Miejskiego Białostockiego oraz członkiem zarządu białostockiego Towarzystwa Dobroczynności. Karol Samborski zmarł w 1935 r., ale w 1923 r. wyzbył się nieruchomości przy ul. J. Sobieskiego 5 na rzecz Józefa i Tyli Szostakowskich, którzy w 1929 r. odstąpili ją synowi Heszelowi. W 1935 r. doszło ponownie do zmiany właściciela — Szostakowski sprzedał ją Janowi Pazderskiemu. Jej właścicielem pozostawał jeszcze po II wojnie światowej. W 1952 r. właścicielkami były Krystyna i Stanisława Pazderskie. Zeznały one, że zniszczony podczas działań wojennych obiekt został odbudowany w 1948 r. Oprócz Krystyny i Krzysztofa Pazderskich mieszkało tu 14 lokatorów. Obecnie nieruchomość nadal stanowi własność prywatną.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica zbudowana została z żółtej cegły z niewielkim dodatkiem cegły czerwonej zastosowanej w detalach. Masywna dwukondygnacyjna bryła budynku ustawiona jest kalenicowo w stosunku do ulicy. Architektura cechują proste podziały. Fasada rozcłonkowana została czterema

lizenami flankującymi osie skrajne, a wydatne, profilowane gzymsy kordonowy i koronujący porządkują podział ramowy. Architektura kamienicy nawiązuje do tradycji renesansu, którą widzimy w półkolistych wykrojach okien, dobrych proporcjach, skromnym i wyważonym detalu. Okna górnej kondygnacji zwieńczone zostały ceglanyymi pełnymi łukami obwiedzionymi linią czerwonej cegły. Szczególnie stylowy jest arkadowy portal ujęty w glify, którego pełny, profilowany łuk wyrobiony jest w tynku. Na zdobionej prostym rytym ornamentem prawej ościeżnicy drzwi frontowych zachowały się otwory po mezuzie.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 88, k. 12-27.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 5974.
3. LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 12027.
4. *Sprawocznij kalendar po gorodje Bielostok na 1913 g.*, Białystok 1913, s. 131, 141, 183.
5. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1923, nr 95.
6. APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 2, nr 209; tamże, sygn. 24, nr 3320.
7. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 51, nr 289.

6.30. KAMIENICA

ADRES

ul. S. Staszica 2

nr geodezyjny działki 801

współrzędne geodezyjne X:593174,32 Y:779402,86

HISTORIA

Posesja przy ul. S. Staszica 2 w najstarszym okresie swego istnienia wchodziła w skład majątku rodziny Kitszelów i w wyniku jego podziału dokonanego w 1859 r. dostała się w posiadanie Wincentego Kitszela, prezydenta miasta w latach 1857-1863, zesłanego w czasie powstania styczniowego do Tobolska. W 1892 r. przybył na krótko do Białegostoku i sprzedał cały swój majątek Aleksandrowi Kochowi. On też w kolejnych dekadach zaczął stopniowo wyprzedawać części działek kupionych od Kitszela przy dzisiejszych ulicach Staszica, Koszykowej i Chopina (przed 1915 r. ul. Koszykowa nosiła nazwę „Kochowska”, urobioną właśnie od Aleksandra Kocha). Jedną ze sprzedanych przez niego działek była posesja przy ul. S. Staszica 2, którą w 1899 r. nabyli Fiszel i Sora Wasilkowscy. Jeszcze tego roku zbudowali zachowaną do dziś dwukondygnacyjną kamienicę. Wasilkowscy byli przedsiębiorcami prowadzącymi wytwórnię sukna i przędzy zlokalizowaną prawdopodobnie w Gródku. Po 1919 r. przy ul. S. Staszica 2 własny niewielki zakład włókienniczy założył ich najstarszy syn Mejer i prowadził go wspólnie z Symbą Goldbergiem do 1927 r. Wytwórnię w Gródku przejął młodszy syn Noach i w 1929 r. uruchomił przedsiębiorstwo pod własnym imieniem, przy czym tkalnia działała w Gródku, szarparnia przy ul. Świętojańskiej 9 w Białymstoku, skład fabryczny przy ul. Fabrycznej 11, a właściciel mieszkał przy ul. S. Staszica 2. Nieruchomość należała do rodziny Wasilkowskich do II wojny światowej. W latach 1944-1945 prawdopodobnie mieścił się tu Miejski Urząd Bezpieczeństwa Publicznego. Po wojnie prawa własności do niej odzyskała Zofia Gasparska. W 1952 r. właścicielką nieruchomości była Elwira Siedlecka. W budynku podzielonym na 12 mieszkań żyło 60 osób.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowana z żółtej cegły kamienica jest ładnie wyeksponowana na skrzyżowaniu ul. Staszica i św. Wojciecha. Należy do zespołu dość dobrze

zachowanej przedwojennej zabudowy dzielnicy Bojary. Jest to typowy, jednopiętrowy budynek czynszowy z użytkowym poddaszem. Najbardziej reprezentacyjne elewacje: frontowa, tylna i południowa podzielone zostały gzymsami o zróżnicowanym rysunku, a zamknięte odcinkowo otwory okienne podkreślone łukami z żółtej cegły. Dobrze zachowana bryła, oczyszczone ceglane elewacje ozdobione wyważonym detalem oraz dekoracyjne, ażurowe kraty balkonów podnoszą walory zabytkowe kamienicy.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 74, k. 379-384; tamże, sygn. 77, k. 56-58.
2. LPAH w Wilnie, f. 544, op. 1, d. 10666, k. 1-84.
3. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 6280.
4. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1923, nr 314; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1924, nr 15; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 23; *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1932, nr 117.
5. *Obwieszczenie*, „Głos Obywatela” 1929, nr 58.
6. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338.
7. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 371.
8. M. Zwolski, *Śladami zbrodni okresu stalinowskiego w województwie białostockim*, Białystok 2013, s. 87.

6.31. DOM

ADRES

ul. S. Staszica 10

nr geodezyjny działki 767

współrzędne geodezyjne X:593296,05 Y:779270,97

HISTORIA

Podobnie jak posesja przy ul. S. Staszica 2, nieruchomość ta początkowo należała do Wincentego Kitszela, a od 1892 r. do Aleksandra Kocha. W 1896 r., jako jeden z pierwszych na tym terenie nowych właścicieli, część majątku Kocha nabył Teodor Wille. W 1911 r. wciąż niezabudowaną działkę Wille odsprzedał Piotrowi Minutko, który wcześniej kupił położoną po sąsiedzku działkę przy ul. Koszykowej 2a. To on na przełomie 1911 i 1912 r. wznosił zachowany budynek przy ul. S. Staszica 10. Piotr Minutko, chociaż pracował w białostockim urzędzie akcyz do sierpnia 1915 r., w nowym domu na rogu ul. Stołypińskiej i Kochowskiej mieszkał tylko okresowo — często się przemieszczał i czasowo zamieszkiwał poza Białymstokiem (w 1914 r. w Bielsku Podlaskim, a w 1915 r. w Zabłudowie). Dom nie stał pusty, zasiedlali go liczni lokatorzy, głównie urzędnicy państwowi. Minutko wyjechał w 1915 r. i do Białegostoku nigdy nie powrócił. Jego syn Aleksander, mieszkający w ZSRR, w 1934 r. sprzedał dom z placem Edmundowi Prusowi, właścicielowi sąsiedniej działki przy ul. Koszykowej 2. Nowy właściciel był adiunktem w kancelarii Sądu Okręgowego w Białymstoku i od 1934 r. mieszkał w kupionym domu. W 1939 r. w zlokalizowanym w tyle nieruchomości ogrodzie Edmund rozpoczął budowę nowoczesnego dwukondygnacyjnego domu, który zachował się do dziś (ul. Koszykowa 4). Występował on jako właściciel opisywanego domu w 1952 r., kiedy założył „Książkę ewidencyjną” nieruchomości. Mieszkał tu wraz z żoną Wiktorią Rybakowską, z którą ożenił się w 1944 r., i 14 lokatorami. Po bezpotomnej śmierci Edmunda w 1953 r. murowany dom, w tym czasie zajęty przez przymusowych lokatorów, odziedziczyli jego siostrzeńcy — Aleksander Licznarowski i Ryszard Sowiński. Budynek przy ul. S. Staszica 10 od wielu lat jest nieużytkowany.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom murowany z cegły o typowej, parterowej bryle na rzucie wydłużonego prostokąta z wejściami na dłuższych osiach. Należy do niewielkiego kompleksu ceglanych budynków zachowanych przy ul. S. Staszica. Dom nr 10 wyróżnia się bogatą dekoracją wykonaną z czerwonej cegły, skupioną zwłaszcza na szczytowej elewacji północnej, zwróconej w kierunku skrzyżowania z ul. Koszykową. Oprócz gzymsów i lizen zastosowano niskie sterczyny na skrajnych osiach oraz pasowy układ dwubarwnych cegieł w szczycie. Z oryginalnego wyposażenia ocalała metalowa krata balkonowa i gięte wsporniki daszku okapowego.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 6280.
2. W. Wróbel, *Bojary 4. W sercu dzielnicy*, Białystok 2014, s. 67-81.

6.32. KAMIENICA Z OFICYNĄ

ADRES

ul. S. Staszica 13

nr geodezyjny działki 848

współrzędne geodezyjne X:593514,41 Y:779303,05

HISTORIA

Posesja przy ul. S. Staszica 13 została wydzielona w 1888 r. z większej własności należącej do Wiktora Kitszela (syna Piotra). Tego roku Kitszel sprzedał ją dymisjonowanemu szeregowemu Michałowi Lewkowiczowi. W akcie kupna-sprzedaży odnotowano, że przedmiotem sprzedaży był grunt, na którym stał drewniany parterowy dom Lewkowicza. Nie udało się ustalić precyzyjnej daty budowy zachowanej do dziś piętrowej kamienicy, ale biorąc pod uwagę wartość szacunkową majątku Lewkowicza odnotowaną w 1910 r., obiekt ten już wówczas istniał (powstał więc przed 1910 r.). W 1920 r. Michał Lewkowicz sprzedał część nieruchomości przy ul. S. Staszica 13a (13/1) Józefowi Szklarzowi, rolnikowi pochodzącemu z Olszewa w powiecie bielskim. Po przeniesieniu się do Białegostoku Józef Szklarz zajął się sprzedażą obuwia własnego wyrobu — warsztat i sklep zlokalizowane były w jego domu przy ul. S. Staszica 13a. W 1932 r. przebranzowił się, zakładając sklep spożywczy. Szklarz pozostawał właścicielem nieruchomości jeszcze po II wojnie światowej. Obecnie kamienica jest własnością prywatną i pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Piętrowa kamienica z użytkowym poddaszem i oficyną zbudowana z żółtej cegły tworzy wraz z kilkoma sąsiednimi budynkami przy ul. S. Staszica dobrze zachowany zespół ceglano-budownictwa przełomu wieków. Nieregularna forma budynku wymuszona została kształtem wąskiej działki. Skromny detal w kolorze elewacji ogranicza się do łuków nadokiennych i wąskich listwowych oraz kostkowych gzymsów, które ożywiają pasy z czerwonych kształtek w formie półwałków. Dekoracyjny charakter nadano frontowej facjacie, której szczyt ma nietypową formę przerwanego naczółka. Bryła i detal architektoniczny kamienicy zachowane zostały w niezmienionej formie.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 19, k. 59-60.
2. APB, Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3, nr 426.
3. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 3, nr 1765 (z 1920 r.).
4. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 178; tamże, sygn. 338, nr 507.
5. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1926, nr 201.
6. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1932, nr 104.

6.33. KAMIENICA

ADRES

ul. S. Staszica 14

nr geodezyjny działki 749/1

współrzędne geodezyjne X:593436,88 Y:779307,74

HISTORIA

Przed 1911 r. nieruchomość przy ul. S. Staszica 14 (wcześniej przy ul. Wiktorii 1) wchodziła w skład większej działki należącej do rodziny Ginelli (ciągnącej się od ul. S. Staszica do ul. Skorupskiej), którą w 1911 r. wystawiono na publiczną licytację i wyprzedano w kilkunastu fragmentach (w ten sposób utworzono podział nieparzystej strony ul. Wiktorii). Jedną z działek u zbiegu ul. Wiktorii i Staszica nabył pruski obywatel Władysław Hartung. Nie udało się ustalić, kiedy dokładnie właściciel zbudował zachowany do dziś murowany piętrowy dom. Jego istnienie poświadczono jest dopiero w okresie międzywojennym. Hartung był właścicielem nieruchomości do 1925 r., gdy sprzedał ją Aleksandrowi Sawickiemu, posiadaczowi działki przy ul. Koszykowej 24. Aleksander Sawicki pracował w redakcji „Dziennika Białostockiego” wydawanego przez firmę „Polskie Zakłady Graficzne — Dziennik Białostocki” przy ul. Legionowej 1. Był też radnym miejskim w kadencji 1927-1932. Sawicki w 1931 r. ustąpił nieruchomości Ninie Sawickiej, Sergiuszowi Sawickiemu i nieletnim: Zofii Sawickiej i Mściśławowi Grabowskiemu. Przed 1939 r. właścicielką została Helena Kulągowska. Posesja ta w międzyczasie została przyporządkowana do ul. S. Staszica 14, chociaż przesunięcia numerów następowały kilkakrotnie (Sawicki odnotowywany był zarówno przy ul. S. Staszica 14, jak i Wiktorii 1). Nieruchomość, aktualnie przy ul. S. Staszica 14, do dziś pozostaje w rękach prywatnych i pełni funkcje mieszkalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica z żółtej cegły, usytuowana na skrzyżowaniu ul. S. Staszica i Koszykowej, w zespole kilku dobrze zachowanych ceglanych budynków będących reliktem XIX- i XX-wiecznej zabudowy dzielnicy Bojary. Jednopiętrowa zwarta bryła budynku została powiększona o ryzalit w elewacji tylnej oraz niewielki parterowy wykusz w południowej ścianie szczytowej, które nadają jej dość oryginalny wygląd. Skromny detal,

wykonany w żółtej cegle, niemal zlewa się z elewacją, której podziały poziome podkreśla. W podwórzu za kamienicą zachował się parterowy budynek gospodarczy, również wymurowany z żółtej cegły, prawdopodobnie wybudowany w tym samym czasie, co kamienica.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 111, k. 46.
2. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1925, nr 197.
3. APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 11, nr 2718; tamże, sygn. 33, nr 2243.
4. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 381.
5. M. Kietliński, *Białostockie władze administracyjne w latach 1919-1939*, Białystok 2013, s. 67.

6.34. KAMIENICA

ADRES

ul. Sukienna 1

nr geodezyjny działki 1511

współrzędne geodezyjne X:593289,88 Y:776977,09

HISTORIA

Murowany piętrowy dom przy ul. Sukiennej 1 powstał pod koniec XIX w. Pierwszym uchwytnym w źródłach właścicielem tej posesji był Jakub Borysiewicz, po którym odziedziczył ją jego syn, również Jakub. W 1856 r. ożenił się on z Teofilą Hejman. W 1869 r. stał w tym miejscu dom Hejmanów, w którym mieszkała matka Teofili, Rozalia, oraz Jakub i Teofila Borysiewiczowie. To właśnie Borysiewiczowie w głębi posesji wzniesli zachowany do dziś dom przy ul. Sukiennej 1. Z czasem majątek ten uległ podziałowi na kilka mniejszych posesji, z których część przy ul. św. Rocha 15 przypadła Bronisławie Borysiewicz, natomiast położona w głębi działka z domem przy ul. Sukiennej 1 przeszła na własność Antoniego Wiszowatego, męża Marii Borysiewicz. Najpewniej w latach 30. XX w. ceglane elewacje domu zostały otynkowane. W 1936 r. nieruchomości przy ul. Sukiennej 1 została sprzedana Aleksandrze i Jadwidze Gąsowski. Po II wojnie światowej weszła do zasobów miejskich i została przeznaczona na mieszkania komunalne.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica wraz z sąsiednimi budynkami tworzy fragment dobrze zachowanej przedwojennej zabudowy na skrzyżowaniu ulic Sukiennej i Brukowej. Pomimo wtórnie otynkowanej elewacji frontowej oraz bocznych nie utraciła wartości zabytkowych. Dobrze zachowana została elewacja tylna, licowana żółtą cegłą i ozdobiona pasowymi gzymsami z czerwonej cegły, a także niektóre elementy wystroju zewnętrznego: krata balkonu oraz drzwi frontowe z nadświetlem, o skrzydłach wypełnionych ozdobnymi płycinami. Zniszczeniu nie uległy również lastrykowe schody wewnętrzne z balustradą z żeliwnych tralek.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Akta notariusza W. Szczepińskiego w Białymstoku, sygn. 8, nr 1661.
2. W. Wróbel, *Św. Rocha 17. Od Dłużniewskich do Jenzów*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 16-18.02.2018, s. 23.

6.35. KAMIENICA

ADRES

ul. Sukienna 5

nr geodezyjny działki 1531

współrzędne geodezyjne X:593226,64 Y:776974,71

HISTORIA

Posesja w 1910 r. położona była przy Zaułku Pożarnym i pozostawała w tym czasie własnością Petersbursko-Tulskiego Banku Ziemskiego, który przejął ją po nieudanej aukcji majątku zasekwestrowanego uprzednio za niespłacony dług zaciągnięty pod jego zastaw. Nie udało się ustalić, do kogo należała przed 1910 r. Wówczas już stał zachowany do dziś murowany piętrowy dom, o czym świadczy wysoka szacunkowa wartość nieruchomości. Być może został wybudowany w 1905 r., jak świadczy zachowana „Książka ewidencyjna” z lat 50. XX stulecia. W 1928 r. prawa własności zostały ustalone na Józefa Nerwli vel Newrli. Posiadał on posesję przy ul. Sukienniej 5 do II wojny światowej. W 1946 r. prawa własności odzyskała Gołda Bagisz. Później majątek skomunalizowano. W 1952 r. kamienicę stanowiącą własność miejską, podzieloną na 14 mieszkań, zasiedlało 74 czterech lokatorów. Obecnie jest remontowana.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Piętrowa kamienica nr 5 usytuowana jest we fragmencie dobrze zachowanej przedwojennej zabudowy na skrzyżowaniu ulic Sukienniej i Brukowej, obok bardzo podobnej kamienicy nr 1. Wtórnie otynkowane i docieplone elewacje boczne kontrastują z licowanymi żółtą i czerwoną cegłą elewacjami frontową i tylną, pokrytymi bardzo rozbudowanym dwubarwnym detalem. Na fasadzie osie skrajne i środkowa wyróżnione są w partii parteru imitacją boniowania, natomiast wyżej parami lizen, podziały pionowe tworzą listwowe i kostkowe gzymsy. W elewacji tylnej wyróżnia się druga kondygnacja pokryta pasami żółtej i czerwonej cegły, dodatkowo ozdobiona nietypowym okrągłym otworem okiennym doświetlającym klatkę schodową. W fasadzie zachowały się dwie kraty balkonowe z ozdobnymi tralkami narożnymi, dekorowane meandrem.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Urząd Powiatowy Białostocki ds. Wymiaru Podatku Przemysłowego, sygn. 3, nr 1327.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 6404.
3. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 204.
4. APB, Okręgowy Urząd Likwidacyjny w Białymstoku, sygn. 255.

6.36. DOM

ADRES

ul. Szkolna 7

nr geodezyjny działki 1032

współrzędne geodezyjne X:592120,02 Y:773268,68

HISTORIA

Budynek został zbudowany w 1. ćwierci XX w.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Niewielki, zachowany w niemal niezmienionym stanie budynek ceglany, typowy dla okresu międzywojennego, ustawiony szczytem do ulicy na działce w Starosielcach. Zbudowany z żółtej cegły, z dodatkiem czerwonej w detalach. Boczne elewacje posiadają w zwieńczeniu fryz arkadkowy, ale elewacja południowa otrzymała dodatkowo fryzy kostkowe, a odcinkowo zwieńczone okno ujęto wysuniętym nieco z lica ściany rozbudowanym ceglany nadokiennikiem. Szczególnie bogato opracowana jest szczytowa elewacja frontowa, do której dobudowano drewnianą werandę z balkonem w partii szczytu. Oprócz nadokienników pojawiają się tu okulus, półkoliście zamknięte blendy, a pod oknem — żółta rozetka na czerwonym tle ceglanej płyciny.

BIBLIOGRAFIA

—

6.37.

PLEBANIA W ZESPOLE KOŚCIOŁA PARAFIALNEGO PW. ŚW. ANDRZEJA BOBOLI I ŚW. STANISŁAWA BISKUPA I MĘCZENNIKA, OBECNIE PRZEDSZKOLE

ADRES

ul. św. A. Boboli 49b

nr geodezyjny działki 1009/11

współrzędne geodezyjne X:592429,25 Y:773119,19

HISTORIA

Budynek dawnej plebanii związany jest z funkcjonującą tu od 1901 r. parafią prawosławną pw. św. św. Cyryla i Metodego. Został wybudowany w 1905 r. jako mieszkanie proboszcza tejże parafii — ks. Piotra Tyczynina. Według opisu z tego roku był to dom murowany o dwunastu pomieszczeniach, obok znajdowały się cztery budynki gospodarcze i studnia. Wydaje się, że zarówno plebania, jak i pomocnicze budynki parafialne zostały wybudowane na działce nabytej w 1903 r. od włościan Iwana Słomińskiego, dwóch Iwanów Turowskich, Piotra Kononowicza i Stefana Dziakowskiego. Wówczas to wyżej wymienieni sprzedali parafii prawosławnej grunta pod cmentarz i dom parafialny. W wyniku I wojny światowej i eksodusu ludności prawosławnej w głąb Rosji liczba mieszkańców znacznie się zmniejszyła. W 1919 r. po odzyskaniu niepodległości przez Polskę władze Kościoła katolickiego w ramach rewindykacji uzyskały na własność cerkiew wraz z budynkami gospodarczymi i plebanią. Kiedy w 1922 r. biskup wileński Jerzy Matulewicz erygował parafię katolicką w Starosielcach, obiekt zaczął pełnić rolę plebanii katolickiej, w której zamieszkał pierwszy proboszcz, ks. Paweł Grzybowski, postać wybitna i niezwykle zasłużona dla dziejów województwa. W okresie międzywojennym plebania spełniała też poniekąd rolę domu parafialnego i miejsca dla licznych inicjatyw organizowanych przez ks. Grzybowskiego (kółka zainteresowań dla młodzieży, drużyna harcerska). Ksiądz Kazimierz Kułakowski pisał: *jego czteropokojowa plebania, poza pokojem matki, była we władaniu młodzieży. Tutaj mieścił się warsztat stolarski, w którym zapalony hobbysta, ks. Paweł, przyuczał swoich młodych podopiecznych nawet do artystycznego meblarskiego rzemiosła. Tutaj też w pokoju połączonym z werandą była świetlica, gdzie jego umiłowani harcerze mieli swoje częste spotkania. Była wówczas obudowana różnego rodzaju gankami i przybudówkami drewnianymi, zdobionymi w stylu rosyjskim.*

Podczas okupacji sowieckiej w latach 1939-1941 w budynku mieścił się szpital. Obiekt pełnił funkcję plebanii do lat 90. XX w., kiedy staraniem ks. Stefana Girstuna wybudowano nowy budynek, a starą plebanię przekazano na potrzeby szkoły niepublicznej, która wyprowadziła się stąd w połowie 2004 r. Część budynku była użytkowana na cele mieszkalne. Obecnie mieści się w nim placówka o nazwie „Domowe Przedszkole”.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dawna plebania jest przykładem budynku mieszkalnego z początku XX w. Wielokrotnie przebudowywana i remontowana, do dziś zachowała oryginalne szczyty i elewację tylną północno-zachodnią murowane z żółtej cegły. Okna ujęte są górą ceglanyymi kłińcami, dołem zaś wydatnymi podokiennikami wspartymi na ceglanych konsolkach. Ozdobnym elementem budynku są listwy podokapowe zwykle stosowane w budynkach drewnianych. Podwójne, z motywem ażurowych, ozdobnie wycinanych wzorów liści i kostkowych ząbków.

BIBLIOGRAFIA

1. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.
2. J. Troc, *Stulecie parafii prawosławnej w Starosielcach*, Białystok-Starosielce 2002.
3. K.A. Jabłoński, *Budownictwo kościelne 1795-1939 na terenie archidiecezji białostockiej*, Białystok 2002, s. 205-208.
4. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie), z. 2*), Warszawa 2015, s. 49-51.
5. K. Kułakowski, *Ks. Paweł Stanisław Grzybowski (1874-1932), „Białostoczczyzna”* 1991, z. 3, s. 26-29.
6. *Ks. Jan Zmitrowicz, Wspomnienia kapłana kresowego*, pod red. A. Szota, Białystok 2013.
7. *Plebania w Zespole kościoła parafialnego św. Andrzeja Boboli i św. Stanisława Biskupa i Męczennika. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. A. Kułak, G. Ryżewski, Białystok 2004 (mps WUOZ Białystok).

6.38. KAMIENICA Z OFICYNĄ

ADRES

ul. św. Mikołaja 8

nr geodezyjny działki 1628/15

współrzędne geodezyjne X:593286,61 Y:777679,03

HISTORIA

Kamienica przy ul. św. Mikołaja 8 pierwotnie stanowiła część zabudowy posesji przy ul. Lipowej 19. Posesja ta w 1892 r., w wyniku publicznej licytacji, została sprzedana Judelowi Izraelowi i Sorze Kaleckim, zamożnym Żydom prowadzącym tartak oraz działającym na polu oświaty. Kaleccy w przeciągu blisko dwóch dekad poszerzyli swoją działkę oraz zabudowali ją kolejnymi okazałymi kamienicami. W tym czasie stały na niej dwa murowane domy — jeden dwupiętrowy, drugi parterowy. Natomiast już w 1894 r. poświędzona jest trójkondygnacyjna kamienica od frontu i piętrowy dom w tyle działki. Trzy lata później w źródłach archiwalnych odnotowano nowo wybudowany drugi dom dwupiętrowy. Przypuszczalnie to właśnie zachowany do dziś budynek przyporządkowany do adresu ul. św. Mikołaja 8. W kolejnych latach dzięki wysokim kredytom Kaleccy wznieśli dalsze budynki, w tym przede wszystkim oficyny boczne do istniejących już kamienic. Wreszcie po wykupieniu w 1901 r. sąsiedniej działki od Trockich rozbudowali frontowy dom, nadając mu ostateczną formę, która przetrwała do II wojny światowej. W tzw. świadectwie zastawnym z 1912 r. zostało wymienionych aż siedem murowanych domów o trzech kondygnacjach, między którymi stały trzy drewniane parterowe domy, chlewki i zadaszenia. Judel Izrael i Sora Kaleccy pozostawali wyłącznymi właścicielami nieruchomości przy ul. Lipowej 19 do 1923 r., gdy podarowali połowę praw swojej córce Racheli noszącej po mężu Newachu nazwisko Pons (był właścicielem składu papieru i tektury w domu teściów). W 1927 r. oboje spisali testamenty. Judel Izrael zmarł w 1930 r., Sora zaś w 1932 r. Dwa lata wcześniej odsprzedała swoją część współwłasności małżonkom Helenie i Naftolem Ormanom, którzy w kamienicy przy ul. Lipowej 19 prowadzili duży skład meblowy. W 1941 r. księga hipoteczna wymieniała jako właścicieli Naftolego i Helenę Ormanów, Salomona, Saszę, Mirjam i Annę Kaleckich oraz Rachelę Pons. Nie ma precyzyjnych informacji o tym, które z licznych przedsiębiorstw działających przed 1939 r. miało

swoją siedzibę w tylnej kamienicy od strony ul. Sosnowej. W większości była ona przeznaczona pod wynajem. Po II wojnie światowej nieruchomość przy ul. Lipowej 19 skomunalizowano. Kamienica zamykająca posesję, obecnie przy ul. św. Mikołaja 8, aktualnie jako pustostan, pozostaje w prywatnym posiadaniu.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Murowana z żółtej cegły, obszerna, dwupiętrowa kamienica z oficyną usytuowana jest na tyłach ul. Lipowej. Do dzisiejszych czasów w Białymstoku ocalało niewiele tego typu budynków. Pomimo złego stanu technicznego zachowała się oryginalna bryła korpusu głównego z przejazdem bramnym na środkowej osi oraz dwupiętrowa oficyna z wąskim łącznikiem. Skromny detal z czerwonej cegły został ograniczony do wąskich gzymsów i łuków nadokiennych. Na elewacji tylnej korpusu głównego i łączniku wprowadzone zostały również lizeny. Kamienica przy ul. św. Mikołaja 8 jest bardzo dobrym przykładem budownictwa czynszowego z przełomu stuleci.

BIBLIOGRAFIA

1. W. Wróbel, *Lipowa 19. Najdroższa posesja po tej stronie ulicy*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 25-27.09.2015, s. 25.
2. W. Wróbel, *Lipowa 19. Fotograf Pumpian i elektro-teatr Fantazja*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 02.10.2015, s. 27.

6.39.

STAJNIA I WOZOWNIA Z CZĘŚCIĄ MIESZKALNĄ W ZESPOLE REZYDENCJONALNYM GENERAŁA MIKOŁAJA BARONA VON OSTEN-DRIESEN

ADRES

ul. Świętojańska 17

nr geodezyjny działki 2020

współrzędne geodezyjne X:592491,76 Y:778725,26

HISTORIA

Obiekt wzniesiono po 1890 r., na potrzeby generała Mikołaja barona von Osten-Driesen, jako budynek stajni i wozowni z mieszkaniem dla stajennego. W 1898 r. wyjeżdżający na Łotwę generał sprzedał posesję z zabudowaniami kupcowi Abramowi Tiktinowi, ten zaś w 1905 r. zbył je Adeli Hasbach. W 1934 r. w wyniku bankructwa rodziny Adela zmuszona była sprzedać dom i wyjechać do Warszawy. Wówczas część z drewnianą willą oraz stajnią i wozownią stała się własnością Mariana Łukasiewicza, dyrektora Towarzystwa Białostockiej Manufaktury pod firmą „Eugeniusz Becker i Spółka”. Obiekt użytkowany był na cele gospodarcze. Obecnie w posiadaniu Muzeum Podlaskiego w Białymstoku — Muzeum Rzeźby im. Alfonsa Karnego. W 1986 r. poddany gruntownym pracom konserwatorskim przez Państwowe Pracownie Konserwacji Zabytków.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Obiekt murowany z cegły żółtej i czerwonej, detal architektoniczny ceglany. O charakterze utylitarnym, bezstylowy, o skromnym detalu architektonicznym. Należy do dwóch zachowanych obiektów tej funkcji (stajnia i wozownia w zespole fabrycznym Eugeniusza Beckera) w Białymstoku.

BIBLIOGRAFIA

1. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 243-245.
2. *Stajnia i wozownia z częścią mieszkalną w zespole pałacyku generalskiego. Karta ewidencyjna zabytków architektury*, oprac. A. Oleksicki, J. Poskrobko, Białystok 1987 (mps WUOZ Białystok).
3. W. Wróbel, *Świętojańska. Historia jednej ulicy*, Białystok 2018, s. 153-178.

6.40. KAMIENICA Z OFICYNĄ

ADRES

ul. Warszawska 5a

nr geodezyjny działki 347/4

współrzędne geodezyjne X:593705,77 Y:778657,60

HISTORIA

Posesja przy ul. Warszawskiej 5 została ukształtowana w latach 1802-1807. Wówczas od frontu stanął parterowy murowany dom, a jego właścicielem był najpierw Frydrych Schmidt, a później Teodozy Janiewicz. W wyniku podziału majątku po jego śmierci przeszedł on w posiadanie Józefiny Sakowicz. Jej dzieci w 1871 r. sprzedały posesję Jakubowi Sakowiczowi, ten zaś tego samego roku odsprzedał ją Jakubowi Rubinszteinowi. Był on posiadaczem domu przy ul. Aleksandrowskiej do 1884 r., gdy sprzedał go Lejbowi Leonowi Zakhejmowi, który w 1894 r. (według „Książki ewidencyjnej”) zbudował zachowaną do dziś piętrową kamienicę w głębi posesji oraz skrzydło z garażami przeznaczonymi dla miejskiej straży ogniowej. W okresie międzywojennym budynki pełniły wyłącznie funkcje handlowo-usługowe, cały czas należąc do spadkobierców Lejby Leona Zakhejma. Po wojnie majątek skomunalizowano.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Prostopadłościenna bryła z dobudowanymi od frontu jednokondygnacyjną oficyną i dwukondygnacyjnym skrzydłem bocznym; przykryta wysokim dwuspadowym dachem. Liczne przemurowania pokazują pierwotną aranżację elewacji. Wartość estetyczną stanowi centralna oś zaznaczona przez pilastry prowadzone przez gzymsy (międzykondygnacyjne i wieńczący) oraz w zwieńczeniu naczółek w formie leżącego opilastrowanego prostokąta z datą „1894”, wymurowaną z żółtej cegły. Imponująca kompilacja detalu architektonicznego w postaci kostkowych gzymsów, łuków pełnych, odcinkowych i prosto zamkniętych okien; nad- i podokienniki, prostokątne płyciny z jasnej cegły pod oknami, pilastry i pilasterki (pod oknami i na skrajach elewacji). Całość dopełniają ażurowe kute balkony. Obiekt o wartościach historycznych związanych z rozwojem Straży Ogniowej w Białymstoku.

BIBLIOGRAFIA

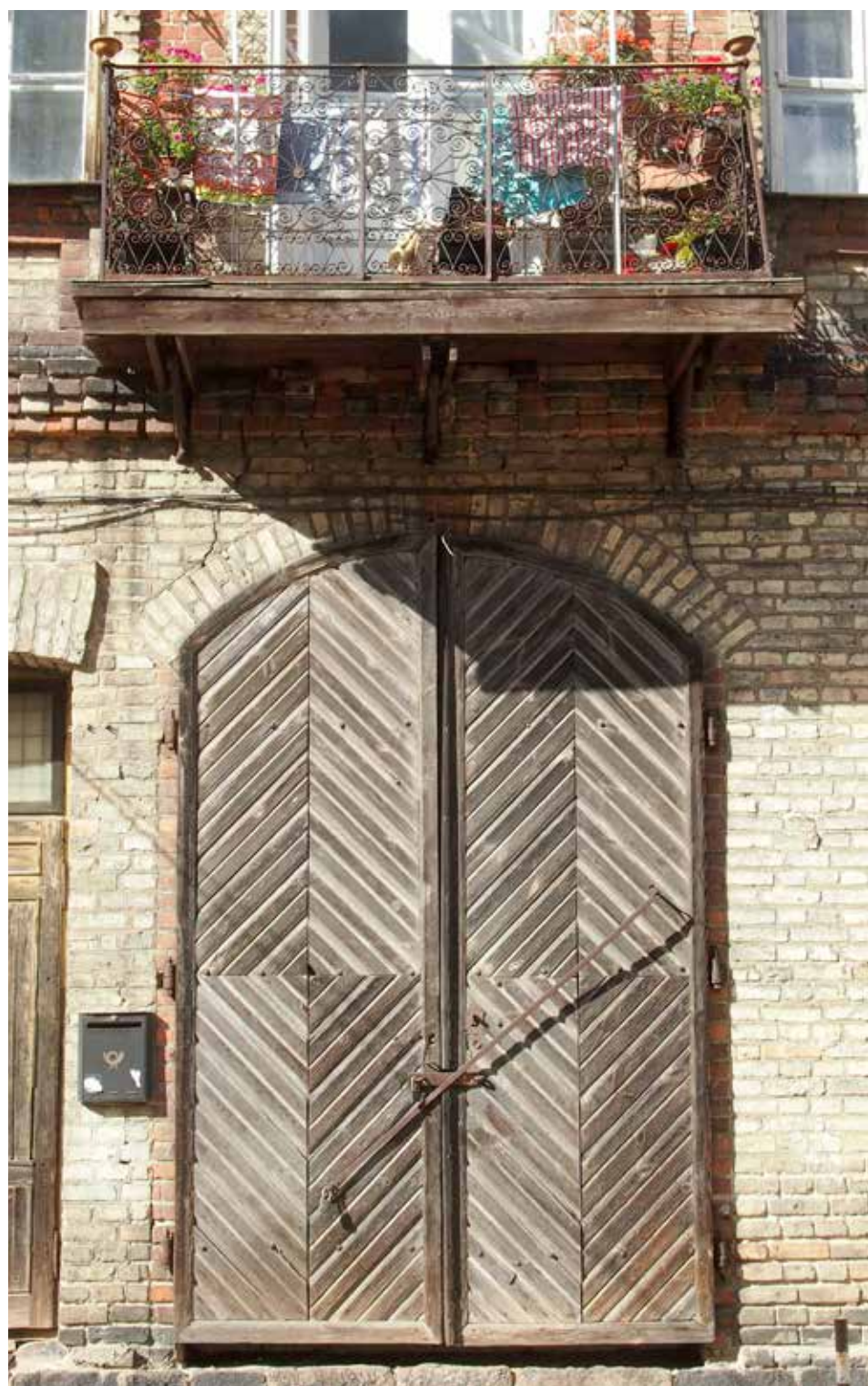
1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 7184.
2. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. E. Narolewska, Białystok 1994 (mps WUOZ Białystok).
3. W. Wróbel, *Od Janiewiczów do Zakhejmów*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 01-03.07.2016, s. 29.
4. W. Wróbel, *Budynki Miejskiej Straży Ogniowej*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 08.07.2016, s. 29.

6.41. KAMIENICA Z OFICYNAMI

ADRES

ul. Warszawska 45a

nr geodezyjny działki 834

współrzędne geodezyjne X:593255,31 Y:779053,35

HISTORIA

Nieruchomość przy ul. Warszawskiej 45 Jan Klemens Branicki nadał w 1760 r. snycerzowi Wojciechowi Jabłońskiemu. W 1806 r. właścicielem był Klemens Januszewicz. Stał tu w tym czasie parterowy drewniany dom. Przed 1867 r. działka stała się własnością Szlomy Medownika, nieco później Szmula Łazarza Kagana, a od 1876 r. właścicielami byli Ernest i Maria Hoffman. W tym czasie na posesji stał parterowy dom opisany jako obiekt z muru pruskiego. Ale w 1908 r. czytamy już o dwóch murowanych piętrowych domach oraz dwóch drewnianych parterowych domkach, a także rozciągającym się w tyle ogrodzie. Budowa murowanych domów mogła nastąpić niedługo po 1876 r., na co wskazuje ich stylistyka architektoniczna nawiązująca do wzorców z ostatniej ćwierci XIX w. Być może należy przyjąć rok 1881, który odnotowano w „Książce ewidencyjnej” z 1952 r. 19 marca 1908 r. spadkobiercy Ernesta i Marii Hoffmanów sprzedali omawianą posesję przy ul. Warszawskiej 45 małżonkom Lucjanowi i Jadwidze Głuchowski. Najprawdopodobniej Głuchowski należy przypisać budowę dwóch piętrowych oficyn bocznych między 1908 a 1915 r. Jadwiga zmarła przed 1925 r., Lucjan zaś pozostawał właścicielem posesji do II wojny światowej. W 1952 r. figuruje Lucjan Głuchowski, a zarządcą jest p. Olga Hryniewicka. Kolejnym właścicielem był Ignacy Głuchowski. Nieruchomość pozostaje do dziś własnością prywatną.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Do dnia dzisiejszego jako ceglane zachowały się ściany: boczna północno-zachodnia z czerwonej cegły, tylna wschodnia z czerwonej cegły i elewacje oficyny, murowane z cegły w żółtym i detal w czerwonym kolorze, detal architektoniczny ceglany. Korpus główny kamienicy na planie wydłużonego prostokąta, przy elewacji szczytowej oficyna połączona wąskim łącznikiem z kamienicą. Typowy skromny detal zdobi oba obiekty (gzymy kostkowe, wspornikowe profilowane; na narożach kamienicy

szerokie pilastry; okna zamknięte odcinkowo). Oficyna kamienicy przy ul. Warszawskiej 45b ma nietynkowaną jedynie część frontu na piętrze, pozostałe elewacje zostały otynkowane, zakrywając detal ceglany. Skromny detal to przede wszystkim gzymsy kostkowe, wspornikowe. Oba obiekty w typie kamienicy mieszcząńskiej czynszowej.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 7205.
2. *Kamienica 45a. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. E. Narolewska, Białystok 2001 (mps WUOZ Białystok).
3. *Kamienica 45b. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. E. Narolewska, Białystok 2001 (mps WUOZ Białystok).
4. A. Lechowski, *Białystok. Przewodnik historyczny*, [b.m., b.r.], s. 218-220.
5. W. Wróbel, *Warszawska 45. Od Jabłońskich do Głuchowskich*, „Kurier Poranny. Magazyn”, 05-07.05.2017, s. 15.

6.42. KAMIENICA

ADRES

ul. Wojskowa 5

nr geodezyjny działki 1801

współrzędne geodezyjne X:592577,98 Y:778269,58

HISTORIA

W czerwcu 1895 r. nieruchomość, wówczas przy ul. Oficerskiej, nabyli Michel i Złata Tykocińscy. Gdy we wrześniu 1895 r. brali pożyczkę pod zastaw nowo kupionego majątku, w sporządzonym przy tej okazji dokumencie odnotowano fakt, że w tym czasie trwała budowa murowanego piętrowego domu. Oznacza to, że zachowany do dziś budynek powstał w 1895 r. Później Tykocińscy zastawili nieruchomość w Wileńskim Banku Ziemskim, ale w 1913 r. dokonano sekwestru i publicznej licytacji. Majątek złożony z placu i murowanego piętrowego domu nabył dymisjonowany podchorąży Konstantyn Szafar. Pozostawał właścicielem do lat 20. XX w. Zmarł przed 1926 r., a jego spadkobiercami została wdowa po nim Maria, powtórnie zamężna za Janem Kardaszem (prowadził sklep alkoholowy w Wasilkowie), oraz ich nieletnie dzieci: Jerzy, Eugenia i Natalia (mieszkali wówczas przy ul. Słonimskiej 49). W 1926 r. sprzedali oni nieruchomość Eugenii Szczurewskiej z Sokółki. W latach 30. XX w. Szczurewska mieszkała w Warszawie, a posesję przy ul. Wojskowej 5 odsprzedała Izaakowi Lifszycowi, którego odnotowano jako ostatniego właściciela w 1941 r. Po 1944 r. majątek został skomunalizowany. W 1952 r. odnotowano, że nieruchomość zamieszkiwało 42 lokatorów. Potwierdzono też datę budowy kamienicy — 1895 r. Obecnie pustostan.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica przy ul. Wojskowej 5 jest klasycznym przykładem białostockiego budownictwa czynszowego z przełomu XIX i XX w. Pomimo złego stanu technicznego zachowała nienaruszoną bryłę, podziały elewacji oraz bogaty zewnętrzny wystrój architektoniczny. Charakterystyczny detal z żółtej i czerwonej cegły skupiony jest na dłuższych elewacjach oraz na szczytowej ścianie północnej. Reprezentacyjną rolę fasady podkreśla dwubarwna imitacja boniowania ujmująca skrajne osie oraz akcentująca oś środkową z półkoliście zamkniętym otworem wejściowym. Interesującym

motywem dekoracyjnym są umieszczone w górnej partii boniowania pięcioramienne gwiazdy, prawdopodobnie nawiązujące do żydowskiego pochodzenia pierwszych właścicieli. W kamienicy zachowały się oryginalne płycinowe drzwi wejściowe z nadświetlem.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 54, k. 172-176.
2. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 124, k. 251-254.
3. APB, Akta notariusza B. Urbanowicza w Białymstoku, sygn. 31, nr 679, 1292.
4. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 1348.
5. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 7702.

6.43. DOM

ADRES

ul. Wołyńska 17

nr geodezyjny działki 950

współrzędne geodezyjne X:592754,92 Y:780080,86

HISTORIA

Skorupy włączono w granice administracyjne Białegostoku w 1919 r. Według informacji właścicieli dom należący do Zdanowiczów i Nienałtowskich został zbudowany w 1908 r., a jego budowniczym był dziadek żony Jerzego Nienałtowicza, Jadwigi z domu Zdanowicz. Dom przetrwał II wojnę światową i zachował się w stanie niemal pierwotnym. Obiekt obecnie pozostaje w rękach prywatnych.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z nieotynkowanej dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Opracowanie elewacji nawiązuje do typowych rozwiązań stosowanych w budownictwie ceglany XIX i XX w. Wartości estetyczne wyrażają się w opracowaniu elewacji szczytowej (południowo-wschodniej) pełniącej funkcję elewacji frontowej — dwie osie wyznaczają prostokątne otwory okienne ujęte w ceglane ozdobne obramienia, w partii strychu otwór okienny w ozdobnym obramieniu, po jego obu stronach dwa świetliki opracowane w cegle i nad nim okulus; ponadto naroża opracowane w czerwonej cegle z prostokątnymi płycinami, kostkowe gzymсы wieńczące. Na tle budownictwa mieszkalnego dom przy ul. Wołyńskiej 17 charakteryzuje się zwiększoną ilością kompilacji detalu, złamaniem monochromatyczności elewacji przez stosowanie obu kolorów cegły.

BIBLIOGRAFIA

1. Dokumenty w posiadaniu właścicieli nieruchomości.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, nr 5000.
3. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 227-228.
4. W. Wróbel, *Historia*, [w:] *Skorupy. Dzieje dzielnicy*, Białystok 2018, s. 18-30.

6.44. KAMIENICA, OBECNIE SZKOŁA

ADRES

ul. Wrocławska 6

nr geodezyjny działki 1378

współrzędne geodezyjne X:591846,90 Y:773463,42

HISTORIA

Budynek został wzniesiony przed 1914 r., zapewne na początku XX w. Przed I wojną światową było tu centrum handlowe osady Starosielce: sklepy, piekarnia, kino. W okresie międzywojennym obiekt określano jako kamienicę Błaszczyka. Mieściły się tu piekarnie Błaszczyka, Szmaji, sklep z napojami, a na piętrze siedziba Związku Dowborczyków i Żeligowszczyków. Po II wojnie światowej kamienica została przejęta przez Zarząd Miejski. W latach 90. XX w. pełniła funkcje mieszkalne. W 2010 r. niszczący obiekt był opuszczony i w złym stanie technicznym. W 2013 r. część kamienicy wyburzono (trzyosiowe skrzydło), a w 2014 r. rozpoczęto remont i modernizację pozostałego budynku. Obecnie w obiekcie mieści się szkoła dla dzieci autystycznych.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Zachowany korpus główny kamienicy i ceglana elewacja frontowa zostały wykonane z żółtej cegły z detalami z cegły czerwonej. Szczególnie dekoracyjnie opracowany został wydatny gzyms koronujący z ukośnie ułożonej cegły, podparty fryzem konsolkowym. Oś środkowa i przeszło skrajne fasady wyodrębnione zostały boniowanymi, dwubarwnymi lizenami. Półkoliście zamknięty otwór wejściowy ujęto łukiem z czerwonej cegły. Dobrze zachowany przykład architektury z początku XX w. z charakterystycznie wyeksponowanym wejściem na osi fasady oraz przejazdem bramnym prowadzącym na wewnętrzne podwórze.

BIBLIOGRAFIA

1. K. Obłocki, *Starosielce miasto kolejarzy 1872-1996*, Białystok-Starosielce 1997.
2. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, seria nowa, t. 12: województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 228.
3. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa*, oprac. B. Tomecka, P. Lewkowicz, Białystok 2010 (mps WUOZ Białystok).

6.45. DWÓR, OBECNIE DOM

ADRES

ul. Zacisze 5

nr geodezyjny działki 47/4, 57

współrzędne geodezyjne X:594403.84 Y:780385.66

HISTORIA

Dwór powstał na terenie dóbr zwanych w XIX w. Kolonią (w XVIII w. była to tzw. Kolonia Łowiecka) z uroczyskiem Zacisze. Dobra te w 1862 r. należały do Kazimierza Kobylińskiego z Zalesian, który kupił je od Marty Kryńskiej. Ta zaś nabyła majątek od Pauliny Ihnatowicz, córki Teodora Kodyńskiego, wcześniejszego właściciela i spadkobiercy pierwszego posiadacza, Wojciecha Kodyńskiego, który majątność otrzymał od Izabeli Branickiej. Kazimierz oraz jego synowie — Adolf i Konstanty — zaangażowali się w powstanie styczniowe. Kazimierz jest uznawany za jednego z najwybitniejszych dowódców powstańczych w guberni grodzieńskiej, walczył też na terenach Królestwa Polskiego. Zginął podczas bitwy, jego synów zaś aresztowano. Adolf zmarł w więzieniu, a Konstantego wywieziono na Syberię. Po powstaniu majątki Kobylińskich, Kolonia i Zalesiany, oraz nieruchomości w Białymstoku zostały skonfiskowane.

Następnie folwark Kolonia (oprócz innych nieruchomości) dostał się w posiadanie kapitana Ernesta Waltera (syn Maksymiliana), a po jego śmierci (około 1870 r.) przypadł żonie kapitana, Aleksandrze Fiodorownie. W uroczysku Zacisze znajdowały się dom mieszkalny, budynek spichlerza ze stodołą, obora, szopa i stajnia. Synowie Waltera rozpoczęli wyprzedaż majątku już w latach 80. XIX stulecia. W 1888 r. udzielili pełnomocnictwa Pawłowi Gotlibowi na handel ich ziemią, m.in. w celu sprzedaży jej pod zabudowania koszar 64. Kazańskiego Pułku Piechoty. W latach 90. XIX w. akcja parcelacji wyprzedaży majątku przybrała na sile.

Wśród nabywców, oprócz Białostockiej Budowlanej Koszarowej Komisji, znalazł się Flor Sosnowski, wybitny duchowny prawosławny oraz działacz społeczny i oświatowy, budowniczy cerkwi, niezwykle zamożny człowiek. On to w latach 90. XIX w. wznosił zachowany częściowo do dzisiaj murowany dwór, wokół którego urządził ogród. Flor Sosnowski zmarł w 1911 r. i został pochowany na cmentarzu prawosławnym na Wygodzie w Białymstoku. Kolejnymi dziedzicami zostali Drużyłowscy, bowiem

jedna z córek Flora została żoną również znanego duchownego prawosławnego, Włodzimierza Drużyłowskiego. W latach 30. XX w. wnuczka Flora, Zinaida Krynicka, sprzedała dobra Bogusławowi i Henrykowi Magnuszewskim z Krypna, Stanisławowi Smulce z Krypna oraz Kudelskim z Zabłudowa. W latach 60. Kudelscy odsprzedali swoją część rodzinie Michalczuków z Łoknicy, Magnuszewscy zaś rozebrali należącą do nich zachodnią część dworu. Dawny dwór stanowi własność prywatną i pełni funkcje mieszkaniowe.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Dom przy ul. Zacisze ma duże wartości historyczne wynikające ze związku z rodziną wybitnych powstańców styczniowych — Kobylińskich, a także rodziną zasłużonych duchownych i działaczy oświatowych Sosnowskich. Przebudowa obiektu sprawiła, że zatracił on reprezentacyjny charakter, zatarte zostały jego cechy stylowe oraz zaburzone proporcje. Pierwotnie stanowił ciekawe połączenie elementów architektury eklektycznej oraz cech wyróżniających tradycyjne drewniane budownictwo rosyjskie, które przejawiały się w formie kopulastej latarni i sposobie zdobienia ganków. Zachowany do czasów współczesnych korpus budynku nie został jednak pozbawiony sztukateryjnych dekoracji. Zachowały się też fragmenty prawdopodobnie oryginalnych ganków o płycinowych ścianach i oknach podzielonych szprosami na romboidalne kwatery, pierwotnie wypełnionych barwnym szkłem, oraz niektóre płycinowe drzwi, a także piece z ozdobnymi zwieńczeniami i plafony we wnętrzach.

BIBLIOGRAFIA

1. Białystok. Dwór Zacisze 1. Karta ewidencyjna zabytków architektury i budownictwa, oprac. D. Stankiewicz, Białystok 2000.
2. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 128, k. 62-63v.
3. LPAH w Wilnie, f. 1266, op. 1, d. 8, k. 24, 28.
4. A. Lechowski, A. Walicki, W. Wróbel, *Bojary 3*, Białystok 2013, s. 157-158.
5. *Katalog miejsc pamięci powstania styczniowego w województwie podlaskim*, pod red. I. Górskiej, Białystok 2013, s. 13, 15, 22, 23, 39, 69.
6. H. Zdanowicz, *Kazimierz Maciej Kobyliński — wielka postać grodzieńskiego powstania 1863 roku*, [w:] *Powstanie 1863. Podlaskie epizody*, pod red. M. Zemły i R. Dobrowolskiego, Supraśl 2014, s. 271-292.
7. A. Dobroński, *Białystok w latach 1796-1864*, [w:] *Historia Białegostoku*, pod red. A. Dobrońskiego, Białystok 2012, s. 279.
8. I. Matus, *W Puchłach, Stawku, Trześciance. Z dziejów oświaty ludu białoruskiego na Podlasiu*, Białystok 2000, s. 137-146.

6.46. KAMIENICA

ADRES

ul. L. Zamenhofska 5c

nr geodezyjny działki 1401/12

współrzędne geodezyjne X:593440,62 Y:778076,70

HISTORIA

Według książki ewidencyjnej budynek został wzniesiony w 1900 r. W 1952 r. stanowił mienie komunalne, był podzielony na 8 mieszkań i zasiedlony przez 38 osób. Na parterze mieściła się piekarnia PSS, która zajmowała 51 m². Obecnie obiekt służy celom mieszkaniowym.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica murowana z dwubarwnej cegły, detal architektoniczny ceglany. Trójkondygnacyjna, prostopadłościenna bryła na planie prostokąta. Fasada jest nietynkowana. Siedmioosiowa elewacja zwieńczona gzymsem kostkowym, wspornikowym, z pilastrami na skrajach, zaakcentowana środkowym pseudoryzalitem (ujętych pilastrami) mieszczącym drzwi wejściowe zamknięte odcinkowo. Skromny detal architektoniczny w czerwonym kolorze łamie monochromatyczność fasady.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 7877.
2. *Miasto Białystok*, pod red. M. Zglińskiego i A. Oleńskiej, oprac. autorskie K. Kolendo-Korczak i in. (*Katalog Zabytków Sztuki w Polsce*, seria nowa, t. 12: *województwo podlaskie (białostockie)*, z. 2), Warszawa 2015, s. 229.

6.47. KAMIENICA Z OFICYNĄ

ADRES

ul. L. Zamenhofska 22

nr geodezyjny działki 1420

współrzędne geodezyjne X:593540,40 Y:778195,70

HISTORIA

Od 1902 r. majątek należał do Szmula Sztuplera, który w 1910 r. nieruchomości z trzypiętrowym domem i oficyną sprzedał Dwejrze Helman. Zachowane budynki powstały najprawdopodobniej tuż przed 1898 r. na co wskazuje wartość zastawu w Petersbursko-Tulskim Banku Ziemskim (9300 rubli). Helmanowie pozostawali właścicielami nieruchomości do 1929 r., gdy sprzedali ją Aronowi i Chaji Buchbinderom. Ci zaś w 1935 r. odsprzedali ją Mendelowi Morgenszternowi, który pozostawał właścicielem do II wojny światowej. Po 1944 r. majątek znalazł się w rękach prywatnych. W 1952 r. jako właściciel nieruchomości występował Stanisław Kamiński i mieszkało tu 43 lokatorów.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Kamienica murowana z cegły (fasada tynkowana), elewacja tylna i oficyna z żółtej nietynkowanej cegły. Budynek należy do nurtu XIX-wiecznej architektury mieszkaniowej czynszowej. Elewacja tylna i elewacje oficyny opracowane w żółtej cegle, zastosowany skromny detal architektoniczny to przede wszystkim profilowane kostkowe gzymsy, zmultiplikowany gzyms wieńczący złożony z profilowanego ciągu uskokowych wsporników, odcinkowo zamknięte okna.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Starszy Notariusz Sądu Okręgowego w Grodnie, sygn. 110, k. 104-105.
2. *Obwieszczenie*, „Dziennik Białostocki” 1928, nr 157.
3. APB, Akta notariusza S. Jankowskiego w Białymstoku, sygn. 23, nr 102.
4. APB, Akta notariusza Z. Gąsiorowskiego w Białymstoku, sygn. 33, nr 608.
5. APB, Sąd Okręgowy w Białymstoku. Wydział Hipoteczny, sygn. 338, nr 1598.
6. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 7884.
7. *Kamienica. Karta ewidencyjna zabytku architektury*, oprac. A. Dolistowski, T. Łukaszewicz, Białystok 1997 (mps WUOZ Białystok).

6.48. **KAMIENICA**

ADRES

ul. Zwycięstwa 15

nr geodezyjny działki 83

współrzędne geodezyjne X:593552,67 Y:776110,98

HISTORIA

Według „Książki ewidencyjnej” budynek powstał w 1909 r. W 1952 r. właścicielem obiektu była Wiera Skiba, która mieszkała tu wraz z rodziną. Budynek z cegły, pokryty blachą, podzielony był na trzy mieszkania (lokalne), w których zanotowano 18 osób. Pozostaje wciąż w rękach prywatnych i służy celom mieszkaniowym.

WALORYZACJA WARTOŚCI ZABYTKOWYCH

Budynek murowany z żółtej cegły, detal architektoniczny ceglany (w czerwonym kolorze). Skromny wystrój elewacji skupia się przede wszystkim na narożnych lizenach, gzymsach kostkowych i z ukośnie kładzonej cegły, podokiennikach i oknach zamkniętych odcinkowo. Czerwony detal architektoniczny zaakcentował dekoracyjne właściwości cegły.

BIBLIOGRAFIA

1. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 6931.
2. APB, Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Białymstoku, sygn. 6799.

INDEKS OSOBOWY

A

Abramowska Mirka 203
Afanasiew, mjr 130
Andruszkiewicz Józef 221
Arkin Odes 203

B

Bagisz Gołda 309
Bajsicki Gawęł 253
Becker Eugeniusz 12, 93, 94, 97, 104, 263,
323
Berman Mieczysław 73
Białostocka Pola 73
Białostocka Roza 73
Białostocki Daniel 73
Biełoch Abram Jakub 217
Biełoch Małka 217
Biełoch Michel 217
Biszkowicz Złata (Zinajda). *Zo-
bacz* Chwoles Złata (Zinajda)
Błaszczyk, właściciel domu 341
Bogaczyk Wincenty 15
Bondariew, mjr 130
Borowska Anna 269
Borowska Joanna 269
Borowska Marta 269
Borowska Wanda 269
Borowski Edward 203
Borowski Feliks 269
Borowski Marian 269
Borys Bronisława 229
Borysiewicz Bronisława 305
Borysiewicz Jakub 305
Borysiewicz Jakub (junior) 305
Borysiewicz Maria. *Zobacz* Wiszowata
Maria

Borysiewicz Teofila 305
Bramzon Ajzyk 277
Branicka Izabela 343
Branicki Jan Klemens 331
Bubryk Chajm Lejb 273
Buchbinder Aron 349
Buchbinder Chaja 349

C

Charuta Antoni 259
Chmielewski Ludomir Marian 221
Chodakowscy (rodzina) 257
Chwoles Dawid 153
Chwoles Eliazar 153
Chwoles Fiszel (Fedor) 153
Chwoles Złata (Zinajda) 153
Commichau Herman 117
Commichau Herman (junior) 117

D

Dakowicz Michał 253
Dakowicz Wincenty 253
Dąbrowska Maria 13
Dedekind Henryk 163
Dehais (marszałek dworu Izabeli Branickiej) 109
Doliński Dawid 73
Driesen Mikołaj baron von 102
Drużyłowscy (rodzina) 343
Drużyłowski Włodzimierz, ks. 344
Dziakowski Stefan 315

E

Efron Mordchel 237
Ejdys Maciej 141
Epsztejn Jankiel 225

F

Fajnsod Matys 153
Flaker Franciszek 109
Flaker Juliusz 109
Freudenberg Albert 247
Freudenberg Anna. *Zobacz* Michta Anna
Maria
Freudenbergowie (rodzina) 247
Frisch Alfred 93

G

Gasparska Zofia 289
Gąsowska Jadwiga 305
Gąsowski Aleksander 305
Gielich Gustaw 229
Ginelli (rodzina) 301
Girstun Stefan, ks. 316
Glemp Józef, prymas 24
Glogerowie (rodzina) 68
Gładysz Aleksander 267
Głuchowska Jadwiga 331
Głuchowski Ignacy 331
Głuchowski Lucjan 331
Gogol Andrzej 81
Goldberg Symcha 289
Gotlib Paweł 343
Grabowski Mścisław 301, 323
Grawe Chajkiel 225
Grawe Etlā 225
Grawe Zelman 225
Grunertowie (rodzina) 173
Grzybowski Paweł, ks. 315

H

Halpern Benjamin 109
Halpern Doba 217
Halpern Elias (Ilija) 109
Halpern Gitla 109
Halpern Kopel 109
Hartung Władysław 301
Hasbach Adela 323
Hasbach Artur 65, 67, 209
Hasbach Ewald 65, 209
Hasbachowie (rodzina) 12, 65, 209, 211, 214
Hejmanowie (rodzina) 305
Hejman Rozalia 305
Hejman Teofila. *Zobacz* Borysiewicz Teofila
Helman Dwejra 349
Hirschhorn Chaim Mejer 277
Hirschhorn Samuel 277
Hoffman Ernest 331
Hoffman Maria 331
Hopp J. 23
Horodyszcz Ajzyk 73

Hryniewicka Olga 331
Huberman Abraham 73

I

Ihnatowicz Paulina 343

J

Jabłoński Wojciech 331
Janowski Fajwel 47
Janowski Jankiel 47
Janowski Józef 47
Jan Paweł II, św. 16
Januszewicz Klemens 331
Jaroszewicz Jan 195
Jaroszewicz Maria 195
Jurczakowie (rodzina) 259

K

Kaczanowska Helena 203
Kaczanowski Danił 203
Kagan Szmul Łazarz 331
Kaleccy (rodzina) 319
Kalecka Anna 319
Kalecka Mirjam 319
Kalecka Rachela. *Zobacz* Pons Rachela
Kalecka Sasza 319
Kalecka Sora 319
Kalecki Judel Izrael 149, 319
Kalecki Salomon 319
Kałuba Paweł 167
Kamieński Stanisław 349
Kanelowie (rodzina) 77
Kapłan Gołda 77
Kapłan Motel 261
Kapłan Mowsza Józef 77
Kapłan Noach 261
Kapłan Szłoma 77
Karafioł Ajzyk 77
Kardasz Eugenia 335
Kardasz Jan 335
Kardasz Jerzy 335
Kardasz Natalia 335
Kennedy John F. 204
Kirszner Erwin 243
Kirszner Frydrych 243
Kirszner Hilda. *Zobacz* Weber Hilda

Kirszner Irena 243
Kirszner Waldemar 243
Kitszelowie (rodzina) 289
Kitszel Wiktor 269, 297
Kitszel Wincenty 289, 293
Knyszyńska Chana. *Zobacz* Marejn
Chana
Knyszyński Mojsiej 53
Kobylińscy (rodzina) 344
Kobyliński Adolf 343
Kobyliński Kazimierz 343
Kobyliński Konstanty 343
Koch Aleksander 243, 277, 289
Kodyński Teodor 343
Kononowicz Piotr 315
Korbut Jan 229
Koronkiewicz Eugenia. *Zobacz* Rynkie-
wicz Eugenia
Kotok Simcha 77
Krajewscy (rodzina) 257
Krupowicz Kazimierz 225
Krupowicz Stefania 225
Kruzensztern Aleksander 67
Krykun Rochla 217
Krynicka Zinaida 344
Kryńska Szejna 73
Kryplański Jankiel Mejer 277
Kryseń Aleksander 207
Kudelscy (rodzina) 344
Kulągowska Helena 301
Kunica Syma Szyfra 203
Kurlutowie (rodzina) 191
Kuryłowicz Maciej 93

L

Lenczewski Romuald 67
Lewin Chana 237
Lewin Fejga. *Zobacz* Zajac Fejga
Lewin Frejda 237
Lewin Lejb 237
Lewin Liza 237
Lewin Sora. *Zobacz* Nowik Sora
Lewin Szmul 237
Lewin Szolem 237
Lewin Wolf 237
Lewin Zuska 237
Lewkowicz Michał 297

Lichtensztejn Abram 199
Lichtensztejn Berta 199
Lichtensztejn Jakub 199
Lichtensztejn Natan 199
Licznarowski Aleksander 293
Lifszyc Izaak 335
Lipszyc Szmul 149
Londyński Mowsza 77
Lubomirski Jerzy Rafał 67

Ł

Łukasiewicz Marian 323

M

Macura Rudolf 259
Magnuszewscy (rodzina) 344
Magnuszewski Bogusław 344
Magnuszewski Henryk 344
Marejn Chaim 53
Marejn Chana 53, 57, 61, 63, 64
Marejn Hersz 53
Marejn Mojżesz 53
Marejn Srol Izrael 53
Markus Mejer 149
Matulewicz Jerzy, bp wileński 315
Mazur Josel 57
Medownik Ajzyk 149
Medownik Szloma 331
Merejn Chana 12
Miakisz Józef 251
Michalcukowie (rodzina) 344
Michta Anna Maria 247
Midler Chaim 237
Mikołaj II Romanow 186
Miller Franciszek 73
Minutko Aleksander 293
Minutko Piotr 293
Miński Owsiej 73
Moes August 93, 102
Morgensztern Mendel 349
Mucharska Zofia 261
Mucharski Jan 261
Mucharski Sybit 261
Muler Dawid 237
Murawscy (rodzina) 229
Murawska Jadwiga 229

Murawska Stanisława 229
Murawski Jan 229
Murawski Stanisław 229

N

Nachtigal Magdalena 277
Naftoli Orman 319
Nerwła vel Newrla Józef 309
Nienałtowicz Jadwiga 339
Nienałtowicz Jerzy 339
Nienałtowscy (rodzina) 339
Nowikowie (rodzina) 12, 41, 42, 63
Nowik Sora 237

O

Orman Helena 319
Orzel Józef 221
Osten-Driesen Mikołaj baron von 323
Ostrowski Tytus 229

P

Pankiewicz Anna 243
Pankiewicz Izabela 243
Pankiewicz Kazimierz 243
Pankiewiczowie (rodzina) 259
Pankiewicz Stefania 243
Pazderska Krystyna 285
Pazderska Stanisława 285
Pazderski Krzysztof 285
Perelman Lejb 203
Piekut Emil 251
Pietrowicz Stanisława 229
Piotrowski Wiktor 130
Pisar Chaja 199, 203
Pisar Dawid 204
Pisarowie (rodzina) 203
Pisar Samuel 204
Pisar Szymon Lejb 199, 203, 204
Ponkratow Aleksandr 117
Pons Newach 319
Pons Rachela 319
Popławski Stefan 181
Prokopowiczowie (rodzina) 207
Prus Edmund 293
Prus Wiktoria 293

R

Ramlo Ewa 285
Remża Józef 238
Remża Józefa 238
Reucki Adolf 247
Rodziewicz Stanisław 278
Rozenal Szmul Mowsza 149
Rubinsztejn Hirsz 277
Rubinsztejn Jakub 325
Rüdiger Zofia 67
Ruwinow Estera 225
Rybakowska Wiktoria. *Zobacz* Prus Wiktoria
Rynkiewicz Aleksander 269
Rynkiewicz Anna. *Zobacz* Borowska Anna
Rynkiewicz Eugenia 269
Rynkiewicz Michał 269

S

Sadow Aleksandr 203
Sakowicz Jakub 325
Sakowicz Józefina 325
Samborski Karol 285
Sawicka Nina 301
Sawicka Zofia 301
Sawicki Aleksander 301
Sawicki Marcin 73
Sawicki Sergiusz 301
Schmidt Frydrych 325
Serok Boruch 73
Siedlecka Elwira 289
Siedlecki Antoni 81
Sierżan Józef 41
Sikorscy (rodzina) 204
Sikorski Ignacy 204
Skiba Wiera 353
Skowrońska Edwarda 281
Skowroński Aleksander 281
Słomiński Iwan 315
Smułko Stanisław 344
Sobolewski Stanisław 253
Sosnowski Flor, ks. 343
Sosnowski Kazimierz 195
Sosnowski Wincenty 195
Sowiński Ryszard 293

Szafar Konstantyn 335
Szajba Józef 109
Szalmuk Ajzyk 77
Szalmuk Sora 77
Szapiro Abram 73
Szatagin Alicja 263
Szczenowski-Ostrejko Antoni 203
Szczurewska Eugenia 335
Szewko Edward 193
Szewko Sabina 193
Szkларz Józef 297
Szkurnik Judel 57
Szlompka Ludwik 261
Szmaja, właściciel piekarni 341
Szostakowska Tyla 285
Szostakowski Heszel 285
Szostakowski Józef 285
Szpetkowski Józef 16
Szpiro Abram Jankiel 149
Sztejn Abram 81
Sztejn Helena. *Zobacz* Zilberfenig Helena
Sztejn Izaak 81, 82, 85, 90, 183
Sztejn Sora Rachela 81
Sztupler Szmul 349
Szwarc Wilhelm, ks. 15

T

Tabaczyński Hirsz 77
Tiktin Abram 323
Tomaszewska Ewa 263
Tomaszewski Janusz 263
Tomczak Ludomir 217
Trochimowicz Wincenty 277
Turowski Iwan 315
Tyczynin Piotr, ks. 315
Tykocińscy (rodzina) 335
Tykocińska Złata 335
Tykociński Michel 335
Tylicka Józefa 277

W

Walter Ernest 343
Warszawska Fruma 195
Warszawska Szejna Chaja 195
Warszawski Icek 195
Warszawski Jankiel 195

Warszawski Mojżesz 195
Warszawski Samuel 195
Warszawski Wolf 195
Wasilkowscy (rodzina) 289
Wasilkowska Sora 289
Wasilkowski Fiszel 289
Wasilkowski Mejer 289
Wasilkowski Noach 289
Weber Hilda 243
Wende Johannes 23
Werdoni Emilia. *Zobacz* Wille Emilia
Wędrowski Waclaw 15
Wierzbicki Fiodor M. 31
Wiesiołowski Piotr (junior) 15
Wikaruk (rodzina) 259
Wille Alicja. *Zobacz* Szatagin Alicja
Wille Emilia 263
Wille Teodor 293
Wiszowata Maria 305
Wiszowaty Antoni 305
Wojenik Stanisław 238
Wojtyński Eugeniusz 203
Wolfart Bronisław 257
Wolfartowie (rodzina) 257
Wolniewicz Stanisław 241
Wołkowyski Berel 149

Z

Zabłudowska Hrina 117
Zabłudowski Izaak 117
Zabłudowski Mejer 117
Zając Fejga 237
Zakhejm Lejb Leon 325
Zakrzewska Maria 277
Załkin Kopel 73
Zdanowicz Bolesław 255
Zdanowicz Jadwiga. *Zobacz* Nienałtowicz
Jadwiga
Zdanowiczowie (rodzina) 255, 339
Zdanowicz Stanisław 255
Zdanowicz Władysław 255
Zdanowicz Wojciech 255
Zilberblat Wolf 12, 54
Zilberfenig Helena 81
Zilberfenig Jakub 81
Zirkwitz Teodor, ks. 23, 24, 167
Złotołow Chaim 77

Zwierowicz Stefan, bp wileński 15

Ż

Żigulin Nikita 203

Żuryński Aleksander 229